

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**R. B. SÜLEYMENOV VE V. A. MOİSEYEV'İN "İZ İSTORİİ
KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ
VNUTRENNEY POLİTİKE ABLAYA)" ADLI ESERİNİN
TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Hadi AVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK-2017**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**R. B. SÜLEYMENOV VE V. A. MOİSEYEV'İN "İZ İSTORİİ
KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ
VNUTRENNEY POLİTİKE ABLAYA)" ADLI ESERİNİN
TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

**DANIŞMAN: Prof. Dr. Orhan DOĞAN
JÜRİ : Yrd. Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ
JÜRİ : Yrd. Doç. Dr. Nurgül YILDIRIM**

Hadi AVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK-2017**

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**R. B. SÜLEYMENOV VE V. A. MOİSEYEV'İN "İZ İSTORİİ
KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYSNEY İ VNTRENNEY POLİTİKE
ABLAYA)" ADLI ESERİNİN TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Hadi AVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez 16/01/2017 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

**Prof. Dr. Orhan
DOĞAN
BAŞKAN**

**Yrd. Doç. Dr. Hikmet
DEMİRCİ
ÜYE**

**Yrd. Doç. Dr. Nurgül
YILDIRM
ÜYE**

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

**Prof. Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü**

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**R. B. SÜLEYMENOV VE V. A. MOİSEYEV'İN “İZ
İSTORİİ KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ
VNUTRENNEY POLİTİKE ABLAYA)” ADLI ESERİNİN
TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Hadi AVA

Danışman : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Yıl : 2017, Sayfa: 100+VII

**Jüri : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Başkan)
: Yrd. Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ (Üye)
: Yrd. Doç Dr. Nurgül YILDIRIM (Üye)**

Kazak tarihi açısından kritik bir dönem olan XVIII. yüzyılda Türkistan (Orta Asya)'da yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal olaylar, Kazak-Rus ve Kazak-Çin ilişkilerinde de yeni bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Siyasi zekâsıyla dönemin zorlu şartları altında bölgede nüfuz sahibi olan Kazak feodal güçlerini tek devlet çatısı altında toplama iradesini gösteren Kazak Hanı Abılay, Jungar (Kalmık), Çin ve Rusya gibi istilacı güçlerin Cüzler üzerindeki emellerine karşı gösterdiği kahramanlık ve izlediği denge diplomasisi sayesinde XVIII. yüzyılın en etkili hanlardan biri olmuştur.

R. B. Süleymanov ve V. A. Moiseyev tarafından kaleme alınan “İz İstorii Kazahstana XVIII Veka (O Vneyşney İ Vnutrenney Politike Ablaya) = “XVIII. Yüzyıl Kazak Tarihinde (Abılay'ın İç ve Dış Politikası)” isimli eser, Abılay'ın çocukluğundan başlayarak ölümüne kadar siyasi faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Rusya Dış Siyaset Arşivi, Merkezi Devlet Arşivi, Omsk Vilayet Devlet Arşivi gibi belgeler temel alınarak hazırlanmıştır. Müellifler, eseri, kaleme alırken sadece kroniklere bağlı bir anlatım ile yetinmeyerek kendi görüş ve yorumlarını da belirterek konuya farklılık ve derinlik kazandırmışlardır.

Türkiye’de Kazak tarihinin en önemli simalarından birisi olan Abılay Han hakkında yapılmış çalışma oldukça azdır. Çalışmalar, genelde Kazak tarihi içerisinde Abılay’dan yüzeysel olarak söz eden ve onun siyasi hayatını ayrıntılı olarak yer vermeyen araştırmalardan ibarettir. Bu nedenle, Abılay’ın faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen ve derin analizler yapan bu eserin, Türkçeye tercüme edilmesi, Türkiye’de Kazak Tarihi araştırmacıları için başvuru kaynağı niteliğinde olacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Abılay, Kazak Cüzleri, Kazakistan, Türkistan (Orta Asya), Rusya, Çin, Jungarya.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

TRANSLATIN TO TURKISH AND EVALUTION OF R. B. SÜLEYMENOV AND V. A. MOİSEYEV'S WORK, NAMED “İZ İSTORİİ KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ Vnutrenney POLİTİKE ABLAYA) = “18TH CENTURY KAZAKH HİSTORY (ABİLAY'S INTERNAL AND FOREİGN POLİCY)”

Hadi AVA

Supervisor : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Year : 2017, Pages: 100+VII

**Jury : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Chairperson)
: Assist. Prof. Dr. Hikmet DEMİRCİ (Member)
: Assist. Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM (Member)**

In 18th century, a critical period in terms of Kazakh history, political, economic and social events in Turkistan (Central Asia) initiated a new process in Kazakh-Russian and Kazakh-Chinese relations. Kazakh Khan Abilay had succeeded in summoning Kazakh feudal forces who were influential in the region, under the single state roof, despite of the difficult conditions of the period. Kazak Han Abilay became one of the most influential khan of the 18th century thanks to the heroism and balance diplomacy that showed against the demands on Juzs of the invading forces such as Russia, Jungar (Kalmık), China.

R. B. Süleymanov and V. A. Moiseyev's work, named “İz İstorii Kazahstana XVIII Veka (O Vneyşney İ Vnutrenney Politike Ablaya) = “18th Century Kazakh History (Abilay's Internal and Foreign Policy)” gives information on Abilay's political activities from his childhood to his death. The book is based on documents such as the Russian Foreign Policy Archive, the Central State Archives, and the Omsk Vilayet State Archives. The authors have not only satisfied with a narrative attributed to chronicles, but also expressed their own opinions and interpretations, thereby bringing differences and depth to the subject.

Studies on Abilay Khan, one of the most important figures of Kazakh history, are very few in Turkey. The Studies are mainly researches that speaks superficially of the Abilay Khan within Kazakh history and does not give a detailed account of his political life. For this reason, we think that this work, which analyzes Abilay's

activities in detail and makes deep analyzes, will be a reference source for Kazakh History researchers in Turkey if it is translated into Turkic.

Keywords: Abılay, Kazakh Juzs, Kazakhstan, Turkistan (Central Asia), Russia, China, Jungaria.

ÖNSÖZ

“İz İstorii Kazahstana XVIII Veka (O Vneyşney İ Vnutrenney Politike Ablaya) = “XVIII. Yüzyıl Kazak Tarihinde (Abılay’ın İç ve Dış Politikası)” isimli Rusçadan Türkiye Türkçesine tercüme ettiğimiz bu değerli çalışma temel olarak Cüzler döneminde Türkistan Coğrafyasında gelişen siyasi olayları ele almaktadır. Aynı zamanda eser, Orta Cüz Hanı Abılay’ın Rusya, Çin, Jungar ve bir nevi feodal yapılar niteliğinde olan Cüzler ile ilişkilerini ve çok yönlü cereyan eden siyasi ittifaklarını resmi belgeler ve tarihi kaynaklar ışığında açıklık getirmiştir.

Eser, XVIII. yüzyılın Türkistan’daki tarihi şartlarını ve siyasi gelişmelerini ele alması ve dönemin siyasi konjonktürü altında Orta Cüz Hanı Abılay’ın izlediği politikaya resmi kaynaklara dayanarak açıklık getirmesi bakımında Kazak ve Türk dünyası için önemlidir. Özellikle eser, Abılay’ın Rusya ve Çin ile münasebetlerinin odak noktası olan “mekik diplomasisi” sonucunda vuku bulan tarihi olayların günümüze kadar yansımalarını değerlendirebilmek açısından faydalı bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca eser, Rusya ve Çin’in doğal yayılım alanı olarak gördüğü Türkistan’da izlediği istilacı politikaların temelinde yatan gerçekler hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Eserin Rusçadan Türkçeye tercüme edilmesi fikrini ortaya çıkaran sebepler yukarıda bahsedilen sebeplerin yanı sıra Kazak Hanı Abılay hakkında ayrıntılı inceleme yapılan eserlerin çok az olması ve Abılay Han’ın diğer devlet ve Cüzler arasında gerçekleşen bu diplomatik ilişkilerin bugüne de ışık tutan bilgiler vermesi kapsamında değerlendirilmelidir.

Eserin Yazarları, tezimize konu olan, “XVIII. Yüzyıl Kazak Tarihinde Abılay’ın İç ve Dış Politikası” isimli bu çalışmada, Kazaklar ve diğer bölge halkları için kritik bir öneme haiz olan XVIII. yüzyılda gelişen olayları resmi kaynaklar ışığında değerlendirmeye çalışmışlardır. Fakat eserde kullanılan kaynakların çoğunluğunu Rusya Dış Siyaset Arşivi, Merkezi Devlet Arşivi, Omsk Vilayet Devlet Arşivi gibi belgelerinin oluşturması ve yazarların Sovyet ekolünden gelmesi gibi nedenlerden dolayı eser, Kazak-Rus ilişkilerine daha olumlu yaklaşmış olmaları dikkatimizden kaçmamıştır. Buna rağmen tercümesini yaptığımız bu eser, ilim dünyası ve özellikle Türk dünyası tarihi için önemli bir eksikliği gidermesi bakımından mühim kaynaklardan biridir.

Eserin Rusçadan Türkçeye aktarılmasında şu hususlar dikkat edilmiştir:

1. Eserin söz varlığı mümkün olduğu kadar korunmaya çalışılmış, Rusçadan Türkiye Türkçesine aktarımında, Türkiye Türkçesi ile Rusça kelimeler arasında bağdaşmayan üslup özellikleri ile karşılaşılması durumunda Türkiye Türkçesinde yaygınlık kazanmış olan kullanımlar tercih edilmiştir.
2. Üslup ve içerik uyumunu sağlamak amacıyla bazı kip ve bağlaç kullanımları, anlam kaymasına yol açmayacak şekilde Türkiye Türkçesine uyumluluk dikkate alınarak aktarılmıştır.
3. Eserde, Kiril alfabesiyle yazılmış olan özel adlar ve yer isimleri günümüz Latin alfabesiyle verilmiştir.
4. Dipnotlar ve kaynakça Türkiye Türkçesine çevrilmeden, yalnızca Latin harfleri ile transkripsiyonu yapılarak verilmiştir.

5. Eserde yer alan bazı özel isimler Türkçede yaygınlık kazandığı ve Türkiye ilim dünyasında kullandığı haliyle yazılmıştır.

Çalışmanın her aşamasında engin bilgisiyle beni teşvik eden, destek veren ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam muhterem Prof. Dr. Orhan Doğan'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Yrd. Doç. Dr. Hikmet Demirci ve Arř. Gör. Toroshan Özdamar'a vermiş oldukları katkılarından dolayı teşekkür ederim.

HADI AVA

Kahramanmaraş, Ocak-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Yazarların Özgeçmişi	4
1.1.1. Ramazan Bimaşeviç Süleymanov (1931-1992).....	4
1.1.2. Vladimir Anisimoviç Moiseyev (1948-2007).....	5
2. İZ İSTORİİ KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ VNUTRENNEY POLİTİKE ABLAYA) =“XVIII. YÜZYIL KAZAK TARİHİNDE ABILAY’IN İÇ VE DIŞ POLİTİKASI” ADLI ESERİN TERCÜMESİ.....	7
2. 1. Önsöz	7
2. 2. XVIII. Yüzyılın Eşiğinde Kazakistan.....	12
2.3. Yolun Başında.....	20
2.4. Rus Himayesi Altında.....	22
2.5. 1730-1740 yıllarında Kazak Oyrat ilişkileri	26
2.6. Jungarya'da Feodaller Arasındaki İç Savaşlar 1745-1754.....	31
2.7. Jungarya'nın Çin İmparatorluğu Tarafından Bozguna Uğraması ve Kazakistan'a Saldırı	38
2.8. 50’li Yılların Sonu Ve 60’lı Yıllarda Kazak-Çin İlişkileri.....	46
2.9. Rusya'yla İlişkiler	55
2.10. Çin Karşısı Asya Müslüman Hükümdarlarının İttifakı.....	66
2.11. Abılay'ın Kırgızistan'a Yaptığı İstila Seferleri ve Kokand'la Savaşı.....	69
2.12. Volga (İdil) Kalmıklarına Saldırı	74
2.13. Abılay’ın Han seçildikten Sonraki İç ve Dış Siyaseti	77
2.14. Abılay’ın Hayatının Son Yılları.....	83
2.15. Sonuç	87
2.16. Kaynakça Ve Edebiyat	89
2.16.1. Arşiv Belgeleri	89
2.16.2. Belgeler Ve Meteryaller	89
2.16.3. Edebiyat.....	90
2.17. İçindekiler.....	95
3. DEĞERLENDİRME	96
4. SONUÇ	98
KAYNAKÇA.....	99
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

1. GİRİŞ

Günümüzde Türkistan coğrafyasında yaşanan olayların anlaşılabilmesi için bu bölgenin tarihsel arka planının detaylı bir analizinin yapılarak aydınlatılması gerekmektedir. Geniş bir alanı kapsayan Türkistan coğrafyasında farklı etnik gruplar tarafından birçok devlet kurulmuştur. Bu devletler kendi coğrafyaları dâhilinde bazen bağımsız devlet yapısı bazen de vassalık düzeni içerisinde siyasi varlıklarını sürdürmüştür. Her daim güçlü Rus ve Çinliler ile komşu olan bu coğrafya, emperyalist devletlerin yayılım alanı olarak görülmüştür. Özellikle Çarlık Rusya, siyasi birliğini sağladıktan sonra Türkistan coğrafyasını kendi doğal genişleme alanı olarak göreyek bölgedeki siyasi teşekküllerin iç ve dış siyasetine müdahale etmiştir.

Çarlık Rusya'nın Türkistan coğrafyasına yönelik genişlemesi Altın Orda ve Timur Devleti'nin yıkılmasıyla doğrudan ilintilidir. Bu devletlerin yıkılması, Türkistan coğrafyasında büyük siyasi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu tarihten sonra Türkistan'da güçlü siyasi yapılar kurulamamış ve bölge büyük güçlerin müdahalesine maruz kalmıştır. 1552'de Kazan, 1556'da Astarhan ve 1581'de yılında Sibir Hanlığını işgal eden Ruslar, Türkistan coğrafyasında adını duyurmaya başlayan Kazaklarla komşu olmuşlardır. Bu dönemde Türkistan'ın en önemli devletleri içerisinde yer alan Kazakistan, stratejik konumu dolayısıyla Rusya'nın birincil hedeflerinden biri olmuştur.

Rus yönetimin sinsi politikaları neticesinde düşmana karşı müşterek¹ bir savunma hattı kuramayan Kazakistan'ın bu parçalanmış yapısı, Rusya'nın ve Kazakistan'ın doğudaki komşusu olan Çin'in iştahını kabartmaktaydı. Rusya, güneye inmek için Kazakistan topraklarını kullanmak isterken, Çin ise batıya açılmak için en kolay yolu Kazakistan topraklarından geçtiğini düşünmekteydi. Bu emeller Türkistan'da silahlı çatışmalara neden olmuştur². XVIII. yüzyılda Türkistan'da vuku bulan iki olay, Çarlık Rusya ve Çin açısından Kazak topraklarına müdahale etmek için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Jungarların (Kalmık)³ Kazakistan'ı istilası ve Kazakların tek merkezi bir devlet çatısı altında birleşmeyip tarihi literatür de Cüz olarak tanımlanan üç farklı etno-politik birliğe ayrılması olmuştur⁴. Bunlar Büyük (Ulu) Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz 'dür. Büyük Cüz göçebeleri Semereçye (Yedisu) ve Güney Kazakistan'da, Orta Cüz göçebeleri İrtiş'ten Turgay ve İşim'e kadar olan çok geniş topraklarda, Küçük Cüz göçebeleri ise

¹M, Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, 3. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 97.

² O, Doğan, Ebu'l- Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri(1718-1748),(Basılmamış Doktora Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s.52.

³Çev. Moğolların hâkimiyetinden çıkarak Moğolistanın batısına yerleşen ve kendi Taycileri tarafından yönetilmeye başlayan Moğollar'a Oyrat ve Kalmık denilmektedir. Kalmıklar bu dört kabileden oluşmaktaydı: Çorus, Hoşout, Torgout ve Derbet. Bkz. O, Doğan, "Abılay Han'ın Kazak Halkının Bağımsızlığı için Çin ve Çarlık Rusya Arasında Yürüttüğü Diplomatik İlişkiler", Türk Dünyası Araştırmaları, 97(192), İstanbul, 2011, s. 67. Mançu imparatorluğu tarafında iç Moğolistan'ın alınmasından sonra, sınır komşu olan Kalmıklar endişeye kapılarak yeni siyasi ve etkin bir güç teşkil etmeye çalışmışlardır. Kısa dönemde askeri başarıların ardında Galdan Boşgot Han'nın öncülüğünde Kalmıklar arasında siyasi birliği kurarak onun idaresi altında Jungar Han'lığını kurmuşlardır. Jungar adı'nın kullanılması ile ilgili olarak Oyratlar Cengiz Han zamanında imparatorluk ordusunun sol kanadında bulduklarından dolayı Moğolca'da "sol el" anlamına gelen Cengi (sol) Gar (el) da deniliyordu. Bu tabir daha sonra Jungar'a dönüşmüştür. Bkz Mualla Uydu Yücel, Kalmuklar, XV. Yüzyılda Büyük Bir Göçebe İmparatorluğu Kuran Moğol Kabilesi, İSAM, İstanbul, 2001, Cilt: 24, s. 267-268. Bu hanlığın sahip olduğu Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki geniş topraklara ise Jungarya denilmektedir. Bkz. İ. Kurban, Doğu Türkistan İçin Savaş, TTK, Ankara, 1995, s. 37.

⁴ R. B. Süleymanov, V. A. Moiseyev, İz İstori Kazahstana XVIII Veka (o vneyşney i vnutrenney politike Ablaya), Nauk, Kazahskoy SSR, Alma- Ata 1988, s.11.

Batı Kazakistan, Sırderya, İrgiz, Embı ve Yayık nehirleri havzasında yaşıyorlardı⁵. Kazakların bu üç politik birliğe ayrılması Kazak bölgesini ele geçirmek isteyen Rusya'nın önünü açmıştır. Jungar istilası nedeniyle Kazaklar zor duruma düşmüş⁶ bu durum Türkistan coğrafyasına açlık ve ölüm getirmiştir⁷. 1723-1735 yılları arasında meydana gelen ve “Ak Taban Şurbındı” olarak bilinen bu zorlu yıllar Ebu'l-Hayır'ı ciddi önlemler almaya sevk etmiştir⁸. Bu doğrultuda, Küçük Cüz Hanı Ebu'l-Hayır Han topraklarının ciddi bir tehlike karşısında olduğunu anlayarak, Rus Çar'ına bir elçilik heyeti göndermiş ve onların tabiiyetine girme isteklerini iletmiştir⁹. Böylelikle Rus yönetimi zaman kaybetmeden askeri kaleler inşa ederek Küçük Cüz topraklarında Rus egemenliği tesis etmiştir¹⁰. Askeri kaleler içinde en büyük ve önemli olanlardan bir tanesi Or ve Ural Nehirleri arasında yapılan Orenburg kalesidir. Küçük Cüz'ün Rus hâkimiyetine girmesi milletler arası¹¹ durumun yarattığı, genel siyasi ortamın kaçınılmaz bir sonucu olarak yaşanmıştır. Doğu'da ise Çin'i hâkimiyeti altına alan Mançur Hanedanlığı, güç kazanmış ve gündün güne Kazakistan için ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. İki devlet arasında şekillenen bir siyasi ortamda Kazakların en önemli tarihi figürlerinden biri olan Abılay, Orta Cüz Hanı olarak iktidarı ele geçirmiştir.

XVIII. yüzyılda Kazak Cüzlerinin yaşadığı bu büyük felaketlerden sonra Cüzlerin tarih sahnesinde yeniden ortaya çıkması ve aktif rol alması siyasi-askeri figürlerin siyasi zekâsı ve diplomatik öngörüsü sayesinde olmuştur. Bunlardan en önemlisi şüphesiz XVIII. yüzyılda Kazak Tarihine damgasını vurmuş olan ve siyasi zekâsı ile tanınan Abılay Handır. Abılay, Kazak halkının en zor döneminde ortaya çıkarak, bağımsızlık mücadelesinde aktif rol oynamış ve komşularıyla olan ilişkilerdeki siyasi dehası kendi halkı ve diğer devletler nezdinde ona büyük saygınlık kazandırmıştır. Onun hanlık yaptığı dönem Kazak Halkı için “yaşamla ölüm arası” bir dönem olmuştur¹². Abılay'ın Kazaklar için üstlenmiş olduğu liderlik misyonu Onu, Kazak tarihinde ayrı bir yere koymuştur. Abılay Han, yalnızca Kazak halkı nazarında değil bölge devletleri nezdinde de fikirlerine değer verilen çar ve kralların daima adını zikrettiği saygın bir şahsiyet olmuştur¹³.

Abılay Han'ın tarihi rolü hakkında Türkiye'de yapılan çalışmaların yetersiz olduğu gerçektir. Yapılan çalışmaların çoğunda ise Abılay Han ve onun siyasi faaliyetleri bir bölümle ya da konu başlığıyla özet halinde incelenmiştir. Abılay hakkında yapılmış olan akademik çalışmaların en önemlilerinden birisi Prof. Dr. Orhan Doğan'ın “Abılay Han'ın Kazak Halkının Bağımsızlığı için Çin ve Çarlık Rusya Arasında Yürüttüğü Diplomatik İlişkiler” başlıklı makalesidir. Yine aynı yazar tarafından İstanbul Üniversitesi'nde yapılan “Kazak ve Rus Araştırmalarına Göre 18. Yüzyılda Kazakistan'ın Siyasi Durumu ve Rusya İle İlişkileri (Seçme/ Özet-Tercüman/

⁵ R. B. Süleymanov, V. A. Moiseyev, age, s.11.

⁶ S, Asfendiarov, İstoriya Kazahstana, Alma-Ata, Kazak Üniversitesi 1993, s. 104.

⁷ A, Kara, Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Selenge Yay., İstanbul 2013, s.253.

⁸ O, Doğan, “Kazak-Kalmuk (Jungar) Savaşları”, Türkler, C. 8, Ankara, 2002, s. 678.

⁹ O, Doğan, “Küçük Cüz(Orda) Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası'nın Tabiiyetine Girmesinin Rus Belgelerine Göre Değerlendirilmesi”, XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, 2, 20-24 Eylül 2010, Ankara, TTK, Ankara,2015, s.242.

¹⁰ N, Şimşir, Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları,1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.33-34, M. Saray., Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, 3. Baskı, TTK, Ankara 2014, s.106.

¹¹ O, Doğan, Kazak ve Rus Araştırmalarına Göre 18. Yüzyılda Kazakistan'ın Siyasi Durumu ve Rusya İle İlişkileri (Seçme/ Özet-Tercüman/ Derlemeler), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 27.

¹² O, Doğan, “Abılay Han'ın Kazak Halkının Bağımsızlığı için Çin ve Çarlık Rusya Arasında Yürüttüğü Diplomatik İlişkiler”, Türk Dünyası Araştırmaları, 97(192), İstanbul, 2011,s.90.

¹³ Doğan, age, s. 91.

Derlemeler” adlı yüksek lisans çalışmasında Abılay Han ile ilgili yedi (7) adet Rusça ve Türkçe makaleye yer vermiştir. Bunların dışında Orhan Doğan’ın “Ebu'l Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri (1718-1748)” başlıklı Doktora Tezi, “Kazak-Kalmuk (Jungar) Savaşları”, Mehmet Saray’ın, “Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi” ve “Kazak Türkleri Tarihi, Kazakların Uyanışı”,(Rap) Mehmet Saray, Kazakistan Tarihi Makaleler, Saadettin Gömeç’in “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi” ve “Kırgız Türkleri Tarihi”, Osman Yorulmaz’ın “Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri İle Çarlık Rusya’sı Arasındaki Siyasi İlişkiler”, Halide Devrişeva’nın “İşgal Döneminden (18. yy.) Günümüze Kadar Rusların Kazaklara Karşı Yürüttüğü Politikaları”, Abdulvahap Kara’nın Türkçeye tercüme ettiği “Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar”, Dana Moldabayeva’nın “Kazakların Zuhuru ve Kazak Hanlığın Kuruluşu”, Ayhan Çelikbay’ın tercüme ettiği “Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele”, Akdes Nimet Kurat’ın “Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917’ye Kadar” ve Nadide Şimşir’in “Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları” adlı çalışmaları Abılay ve Kazak Tarihi hakkında Türkiye’de yapılmış olan önemli çalışmalardır.¹⁴ Bu çalışmalarda Abılay Han’ın siyasi faaliyetleri hakkında kısmi de olsa bilgi verilmektedir.

Abılay’ın siyasi, askeri ve ekonomi politikalarını ayrıntılarıyla inceleyen Kazak Hanlıkları üzerindeki Rus ve Çin emperyalizminin XVIII. yüzyıldaki kökenleri hakkında analizler yapan, “İz İstorii Kazahstana XVIII Veka (O Vneyşney İ Vnutrenney Politike Ablaya) = “XVIII. Yüzyıl Kazak Tarihinde Abılay’ın İç ve Dış Politikası” isimli Rusçadan Türkiye Türkçesine tercüme ettiğimiz bu değerli çalışmanın, yapmış olduğumuz bu tercümeyle büyük bir boşluğu dolduracağını ve Kazak Tarihi araştırmacıları için faydalı bir kaynak olacağını düşünmekteyiz.

Eserde, “XVIII. Yüzyılın Eşiğinde Kazakistan” adlı başlık altında Kazakların üç büyük Cüz’ü olan Büyük, Orta ve Küçük Cüz’ün yaşadığı coğrafya ve Cüz hanlarının ve beylerin birbiriyle rekabet alanları üzerinde siyasi bir güç kurma çabaları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Jungar, Kalmık, Oyrat gibi komşu işgal devletleriyle münasebetler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. “Yolun Başında” başlıklı bölüm ise; Abılay’ın babasının ölümünden sonra çocukluğunda yaşadığı zorlu süreç ve tarih sahnesine çıkışıyla ilgilidir.

¹⁴ O. Doğan, “Abılay Han’ın Kazak Halkının Bağımsızlığı için Çin ve Çarlık Rusya Arasında Yürüttüğü Diplomatik İlişkiler”, Türk Dünyası Araştırmaları, 97(192), İstanbul, 2011., O. Doğan, Kazak ve Rus Araştırmalarına Göre 18. Yüzyılda Kazakistan’ın Siyasi Durumu ve Rusya İle İlişkileri (Seçme/ Özet-Tercüman/ Derlemeler), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001., O. Doğan, Ebu’l- Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri(1718-1748),Basılmamış Doktora Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001., O. Doğan, “Kazak-Kalmuk (Jungar) Savaşları”, Türkler, 8, Ankara, 2002., M. Saray, Kazak Türkleri Tarihi “Kazakların Uyanışı”, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi 2, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul,1993., M. Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, TTK, Ankara 2014., Mehmet Saray (Ed.), Kazakistan Tarihi Makaleler, TTK, Ankara, 2007.,S. Y. Gömeç, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015., S. Y. Gömeç, Kırgız Türkleri Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara,2014., O, Yorulmaz, Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri İle Çarlık Rusya’sı Arasındaki Siyasi İlişkiler, TTK, Ankara, 2013., H. Devrişeva, İşgal Döneminden(18. yy.) Günümüze Kadar Rusların Kazaklara Karşı Yürüttüğü Politikaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007., A. KARA, Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013., D. Moldabayeva, Kazakların Zuhuru ve Kazak Hanlığın Kuruluşu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.,H. Ziyayev, Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele, A. Çelikbay, (Ter.), TTK, Ankara, 2007., A. Nimet Kurat, Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917 Kadar, TTK, Ankara, 2014., N. Şimşir, Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

“Rusya Himayesi Altında” başlığı altında Kazak Cüzlerinin Rusya himayesine girme sürecinin arka planı resmi belgeler ışığında tüm yönleriyle aydınlatılmaya çalışılmıştır. “1730-1740 Yıllarında Kazak Oyrat İlişkileri” adlı bölüm de 1730-1740 yılları arasında Kazaklar ile Oyrat feodalleri arasında ki çok katmanlı ilişkiler anlatılmıştır. “Jungarya’da Feodaller Arasındaki İç Savaşlar 1745-1754” başlıklı bölümde, 1745-1754 yılları arasında Oyrat feodallerinin iç savaşları sırasında ortaya çıkan siyasi boşluktan faydalanan Kazak Cüzlerinin, Oyratlara saldırıları ve Oyratlar üzerinde siyasi hâkimiyet kurma çabaları anlatılmıştır. “Çin İmparatorluğu’nun Jungarya’yı İstilas ve Kazakistan’a Saldırması” başlığı altında ise Çin’in Jungarya’yı istila etmesi ve Orta Cüz’e saldırması ile ilgili savaşın ve siyasi durumun analizi yapılmıştır. “50’li Yılların Sonunda Ve 60’lı Yıllarda Kazak-Çin İlişkileri” bölümünde Kazaklar ve Çin arasında meydana gelen çatışmaların ve diplomatik ilişkilerin en yoğun dönem olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca bu dönem, Çin’in Kazakları himayesi altına almak için siyasi ve askeri baskı yaptığı dönemdir. “Rusya’yla İlişkiler” başlığında Abılay’ın Rusya ile olan diplomatik ilişkileri hakkında bilgi verilirken, “Çin Karşısı Asya Müslüman Hükümdarlarının İttifakı” bölümünde ise, Çin karşısı İslam birliğini kurma ve ortak hareket etme çabalarının siyasi ve askeri ayağının oluşturma dönemi anlatılmıştır. “Abılay’ın Kırgızistan’a Yaptığı İstila Seferleri ve Kokand’la Savaşı”, “Volga Kalmıklarına Saldırı” adlı bölümlerde ise Abılay’ın Kırgız, Kokand ve Kalmıklara karşı düzenlediği seferler hakkında bilgi verilir. “Abılay’ın Han seçildikten Sonraki İç ve Dış Siyaseti” başlığı altında, Abılay’ın Han seçildikten sonra izlediği iç ve dış politikasının yansımalarının değerlendirilmesi yapılmıştır. “Abılay’ın Hayatının Son Yılları” adlı son bölümde, Abılay’ın son yılları ve ölümünden sonra yapılan han seçimi hakkında bilgi verilmiştir. Kitabın “Sonuç” başlıklı kısmında ise Abılay’ın siyasi ve askeri faaliyetleri genel olarak değerlendirilmiştir.

XVIII. yüzyılda Türkistan coğrafyasında yaşayan halkların birbirleriyle olan siyasi, askeri, ekonomi ve diğer pek çok farklı alanda etkileşimlerini içeren bu tez çalışması özellikle Kazak Tarihi araştırmacıları için başvuru kaynağı niteliğinde olacağı kanaatini taşımaktayız.

1.1.Yazarların Özgeçmişi

1.1.1. Ramazan Bimaşeviç Süleymanov (1931-1992)

Tarihçi ve Doğubilim uzmanı olan Ramazan Bimaşeviç Süleymanov, 17 Şubat 1931 tarihinde Kazakistan’ın Akmolinsk şehrinde doğmuştur. 1950 yılının Şubat ayından 1952 yılının Ağustos ayına kadar Kazak SSC Bakanlar Kurulu bünyesinde bulunan Arşiv Yönetiminde araştırmacı olarak görev almıştır. 1956 yılında Kazak Devlet Üniversitesinde mezun olan Süleymanov, 1972 yılında SSCB İlimler Akademisinin SSCB Tarihi Enstitüsünün Akademik Kurulu (Moskova) huzurunda savunduğu doktora tezi, aynı yıl Kazak SSC’nin ‘Nauka’(ilim) yayınevi tarafından “Lenin’in Kültürel İnkılap Fikirleri Ve Onun Kazakistan’da Gerçekleşmesi (Kapitalizmi Eski Geçmiş Halkların Sosyalist Kültürünün Gelişmesinin Tarihi Tecrübesi)” adıyla yayınlanmıştır.

Eser, İlim dünyası tarafından takdirle karşılanmış ve 30 Kasım 1973 tarihinde Kazak SSC İlimler Akademisi Başkanlık Divanı tarafından “Ç. Valihanov” adına verilen ilk ödüle layık görülmüştür. Tarihçi ve Doğubilim Uzmanı olan Süleymanov, 1973 yılında Tarih ilimleri üzerine doktora yapmıştır.1981 yılında profesörlük unvanını, 1989 yılında ise Kazak SSC İlimler Akademisi Ordinaryüsü unvanını almıştır. 1979-1985 yılları arasında Doğubilimler bölümünde başkan, 1985-1988 yıllarında ise Tarih,

Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü müdürü olarak görev yapmıştır. 1986-1992 yıllarında Toplum Bilimler Bölümü Ordinaryüs-Sekreteri ve Uygur Tanıma Enstitüsü himayesindeki Doğu Bilimleri merkezinin ilk başkanıdır.

23 Mart 1992 tarihinde vefat eden Süleymanov, Doğu bilimleri konusunda, Kazakistan'ın komşu Doğu Devletlerle siyasi ve kültürel ilişkilerinin tarihi, Kazakistan ve Türkistan halklarının felsefi ve kültürel mirası üzerine otuzdan fazla eser yazmıştır. Çokan Valihanov, Abılay Han, T. Curgenev, S. Asfendiyarov, G. Togjanov, T. Rıskulov, K. K. Cubanov hakkında kitapları ve makaleleri akademik dünyada geniş ilgi görmüştür. Sovyet Kazak Tarihçisi olan Süleymanov'un yaklaşık olarak 238 ilmi araştırması ve otuz monografik yazısı mevcuttur. 1996 yılında Kazakistan hükümeti Doğubilimi Enstitüsüne Ordinaryüs R. B. Süleymanov'un ismi verilmiştir.

Süleymanov'un bazı önemli akademik çalışmaları şunlardır:

- Geri Kalmış Halkların Kültürel Gelişmesinde Sosyalist Yol. Alma-Ata, 1967 (ortak yazar)
- Çokan Valihanov-Doğubilimci. Alma-Ata, 1985 (ortak yazar)
- XVIII. Yüzyılda Kazakistan Tarihinde (Abılay'ın İç ve Dış Politikası), Alma-Ata, 1988 (ortak yazar)
- Sancar Jafaroviç Asfendiyarov. Alma-Ata, 1989.

1.1.2.Vladimir Anisimoviç Moiseyev (1948-2007)

Vladimir Anisimoviç Moiseyev, 25 Mart 1948 yılında Rusya'nın Zmeyinogorsk şehrinde doğmuştur. 1973 yılında Abay Kazak Devlet Pedagoji Enstitüsünü tamamladıktan sonra SSCB İlimler Akademisinin Doğubilimi Enstitüsünde staj ve asistanlık yapmıştır. Profesör B. P. Gureviç'in danışmanlığı altında 1978 yılında doktora adaylığı tezini hazırlamış ve savunmuştur. Kazakistan'a döndükten sonra Kazak SSC İlimler Akademisinin Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde çalışmıştır. 1980 yılından deneyimli ilmi bir araştırmacı, 1986 yılından itibaren ise Kazak SSC İlimler Akademisinin Uygur Tanıma Enstitüsü'nde bölüm başkanı olarak görev yapmıştır. "Çin Kazakları XVIII-XIX yüzyıllar" ve "SSCB'nin Sincan'daki siyaseti 1917-1987 yılları" çalışmalarını yapan Moiseyev, 1991 yılında SSCB İlimler Akademisinin Sibirya Bölümünün Tarih, Filoloji ve Felsefe uzmanı olarak doktora tezini savundu ve Kazakistan Cumhuriyeti İlimler Akademisinin Doğubilimi Enstitüsünde Bölüm Başkanı olarak atandı.

1993 yılından itibaren Altay Devlet Üniversitesinde Genel Tarih ve Uluslararası İlişkiler bölümünde Profesörü, Rusya Fen Bilimler Akademi üyesi, Tarih İlimler Doktoru ve Altay Devlet Üniversitesi Profesörü olan Moiseyev, 7 monografi yazısı, 3 derleme kitabı ve 200'den fazla ilmi araştırma ve makale yayınlamıştır. Moiseyev, Merkezi Asya'nın XVIII-XIX yüzyıllardaki Uluslararası İlişkileri Tarihi, Doğubilimi Tarihi, Rusya, Kazakistan ve Jungarya tarihi alanlarında çalışmalar yapmıştır. Altay Devlet üniversitesinde işe başladığı ilk günden itibaren bölgenin Doğubilim çalışmalarının gelişmesi için aktif çalışmalar yapan, 'Rusya-Doğu' ilmi araştırma laboratuvarı kurulmasına vesile olan, 'Rusya, Sibirya ve Merkezi Asya(halkların ve kültürlerin işbirliği)' konulu Doğubilim konferansları düzenleyen Moiseyev 17 Haziran 2007'de vefat etmiştir.

Moiseyev'in bazı önemli akademik çalışmaları şunlardır:

- Moiseyev V.A. , Süleymanov R.B. Çokan Valihanov-Doğubilimci. Alma-Ata, 1985.(Ortak yazar)
- XVIII. Yüzyılda Kazakistan Tarihinde (Abılay'ın İç ve Dış Politikası), Alma-Ata, 1988. (ortak yazar)
- Moiseyev V. A. Cungar Hanlığı ve Kazaklar. XVII-XVIII. Yüzyılda, Alma-Ata, 199.
- Moiseyev V. A. Rusya ve Cungar Hanlığı XVIII Yüzyılda, Barnaul, 1998.
- Moiseyev V. A., Gureviç B.P. Merkezi Asya'da Uluslararası İlişkiler. XVII-XVIII Yüzyılda Belge ve Materyaller. 1-2 Kitaplar. M., 1989.
- Moiseyev V. A., Hafızova K. ř. Çin imparatorluğu ve Kazak Hanlıkları, XVIII Yüzyılın İkinci Yarısı-XIX Yüzyılın İlk Üçte Biri. 1-2 Kitaplar. Alma-Ata, 1989.

2. İZ İSTORİİ KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ VNTRENNEY POLİTİKE ABLAYA) =“XVIII. YÜZYIL KAZAK TARİHİNDE ABILAY’IN İÇ VE DIŞ POLİTİKASI” ADLI ESERİN TERCÜMESİ

2. 1. Önsöz

Bu Kitabı, Marks ve Engels’in “ “Tarihi” tarih değil asıl yaşayan kişi yaratır..., işte o her şeye sahip olur ve her şey için savaşır”¹, önermelerinden hareket ederek yazmaya başladık. Maalesef Kazak Sovyet tarihçiliğinde Kazak tarihi şahsiyetleri hakkında özellikle ortaçağ ve yeni dönem ile ilgili şüana kadar çok az çalışma yapılmıştır. Bu arada tarihin gidişatına ve o döneme damgasını vurmuş olup önemli rol oynayanlarının kişisel özellikleri derin ve detaylı bir şekilde incelenmeden ve yaşam analizleri açığa çıkarılmadan, tarihi olayları anlamak ve ortaya koymak mümkün değildir. Akademisyen N. M. Drujin, “Tarihi süreçte insan göz ardı edilmemelidir. Tarih kendi döneminin şartlarına uygun olarak hisseden ve düşünen insanlar tarafından yapılır”² diye belirtmiştir.

Kazak halkın yaşamında tarihi bir dönüm noktası olan XVIII. yüzyılda Abılay büyük rol oynamıştır. Abılay Jungarlara ve daha sonra Çin istilacılarına karşı yapılan savaşlarda Kazak halk kurtuluş ordusunun başında bulunmuştur. Abılay, Rusya tabiiyetine geçmeyi kendi isteğiyle kabul ederek tarihi bir karar alan ilk yöneticilerden birisi olmuş, parçalanmış Kazak topraklarını tek devlet çatısı altında toplamaya çalışmış ve Merkezi Asya komşu devletlerin liderlerini kendisi ile hesaplaşmaya mecbur etmiştir. Akademi üyesi V. V. Bartold “XVIII. yüzyıl hanlarının en büyüğü Orta Cüz Hanı Abılay’dır” demiştir³. Buna rağmen geçen yüzyılın 60’lı yıllarında⁴ yayınlanan Ç. Valihanov’un “Abılay” isimli küçük yazısı ve birkaç ünlü broşür hariç, bu tarihi şahsiyetin iç ve dış siyasetinin analizi ile ilgili şimdiye kadar hiçbir ilmi araştırma yapılmamıştır.

Bu nedenle bazı ünlü ilmi araştırmalarda Abılay’ın faaliyetleri olumsuz şekilde değerlendirilerek onun Merkezi Asya’nın Çin istilacılarına karşı milli bağımsızlık savaşlarındaki rolü küçültülmeye çalışılmıştır. Mesela V. S. Kuznetsov’un, “Amursana” isimli monografisinde Abılay okuyucuya ileriye görebilen bir devlet adamı olarak değil de, “kurnaz ve açıkgozlü”, sinsî bir barbar olarak göstermiş ve Orta Cüzün diğer liderleri ile eşit olmadığını: “seferlerde şans çoğunlukla ondan yana olmuştur. Koku alma yeteneği üstündü, ne zaman ve kime saldırılması gerektiğini bilir ve yapardı”⁵ diye belirtilmiştir.

Diğer yandan, Kazakistan’ın edebiyat tarihinde son yıllarda karşıt bir yönelme olmuş, yani Abılay imajı idealleştirilmiş, onun faaliyetlerine sevgi ve aşırı hayranlık gösterilmiştir. Ünlü Kazak yazar İ. Esenberlina’nın “Göçebeler” adlı üçlemesinde bu durum yansıtılmıştır. Tarihi eser için tasvir edilen olgu ve olayların gerçekçi olması talebi çok yüksek olmalıdır. Ünlü Sovyet tarihçi S. S. Hromov “Pravda” gazetesinde “Milyonlarca soydaşımız geçmişe olan ilgisini tarihi konularda yazılmış edebi eserlere

¹ Marks K., Engels F. Soc. T. 2. S. 102.

² Drujin N. M. Gosudarsvenniye krestyanye i reforma P. D. Kiseleva. M., L., 1946. T. 1. S. 6.

³ Bartold V. V. İstoriya turetsko- mongolskih narodov// Soç. M., 1968. T. 5. S. 224.

⁴ Valihanov Ç. Ç. Sobr. Soç. V 5 t. Alma-Ata, 1985. T. IV.

⁵ Kuznetsov V. S. Amursana. Novosibirsk, 1981. Eta rabota podverglas v svoe vremya v Kazahstanskoy nauçnoy peçati spravedlivoy kritike. Sm.: Suleymanov R. B. Bneşnepolitiçeskiye svyazi Kazahstana XVI-XVIII vv. v sovetskoy istoriografii // Kazahstan, Srednyaya i Sentralnaya Aziya v XVI- XVIII vv. Alma-Ata, 1983. S. 8-34.

başvurarak tatmin etmektedir. Ancak kütüphane raflarına, sinema ve televizyonlarda, yazarların tarihi olguları serbestçe değerlendirdikleri, geçmişin olaylarını sınıf ve parti prensiplerinden yoksun, modern Marksist tarih ilminin başarılarını görmezden gelen eserler yer almakta ve sonuç olarak olayların gerçek görüntüsü çarpıtılmaktadır. Genelde bu yanlış değerlendirme, tarih bilgisinin yetersizliğinden, ayrıca edebiyat ve sanatların profesyonel tarihçilerle yaratıcılık bağlantılarının olmayışından kaynaklanıyor”⁶ diye vurgulamıştır. Elbette sanatçı, tarihin “beyaz lekelerini” kendine göre yorumlama ve anlama hakkına sahiptir ancak o, çoktandır açıklık kazanmış tarihi problemleri, keyfi davranarak, objektif olguların gerçeklerinden uzaklaşarak kendine göre yorumlama hakkına sahip olamaz⁷.

Рис. 1. Хан Младшего жуза Абулхайр

Resim. 1. Küçük Cüz Hanı Ebu'l-Hayır

⁶ Hromov S. S. Şkola grajdanstvennosti: Ob ideyno-vospitatelnoy roli istoričeskih znaniy // Pravada. 1981. 4 sentyabr.

⁷ Afanasyev Y. Proşloye i mi // Kommunist. 1985. No 14. S. 110- 111.

Рис. 2. Перекочевка

Resim. 2. Göçler

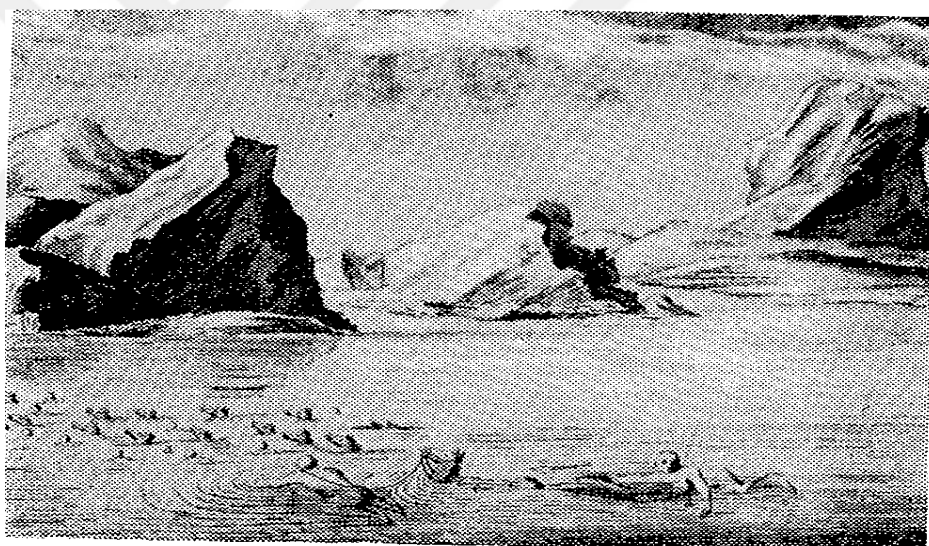

Рис. 3. Переправа через реку

Resim. 3. Nehir Geçişi

Рис. 4. Одежда казахов

Resim. 4. Kazak Giyimi

İ. Esenberlin tarihi üçlemesinde, tarihi gerçekleri çarpıtarak, kanıtlanmamış ve kabaca hayal ürünleriyle doludur. Bizim bu edebi esere değer biçme hakkımız yoktur. Bu edebiyat eleştirmelerin işi, ancak, tarihçi olarak yazar tarafından Kazak hanlıklarının Jungar ve Çin ile ilişkileri hakkında anlatılanların gerçeklerden çok uzak olduğunu bildirmeyi borç biliyoruz. Kazakistan'ın Çin Devleti ile 1750 yıllarının ortalarına kadar ilişkisi olmamıştır. Jungar Hanlığı ise, hiçbir zaman Çin İmparatorluğunun Merkezi Asya'daki "öncüsü" olmamıştır. Jungarlar neredeyse yüz yıl boyunca Kazakistan ve Orta Asya'ya⁸ işgal seferleri düzenleyerek Mançur baskısına karşı durabilmiştir. Kitapta özensizlik, çarpıtma ve hayal ürünleri mevcuttur. Örnek olarak bahsedilen Üçlemenin "Umutsuzluk" Kitabının ikinci kısmının satırbaşını verelim.

"1745 yılında Kontayci (Han) Galdan Tseren öldü. Ancak daha iki sene öncesinden ölümüne kadar onun oğlu Tseren Dorji Jungarya hükümdarı olmuştu. Tseren Dorji, hükümranlığı için kanlı iktidar mücadelelerini şiddetlendirmiş ve bu durum her zaman ülkenin kendisine has özelliğı olmuştur. 1753 yılının sonunda kardeşi Tseren Dorji'yi öldüren Lama Dorji büyük Kontayci oldu fakat hemen onun boğazına amcaoğlu Amursana sarıldı. Abılay, vakit kaybetmeden bu durumu kendi çıkarına göre kullandı. Abılay, bir taraftan annesi Kazak olan Amursana'ya yardım ederken diğer yandan Lama Dorji'ye de yardım etti. İç kargaşa ve Kazak seferleri nedeniyle Jungarya kan revan içindeydi. Netice olarak yeni genç Mançur-Çin İmparatorunun devlet adamları tarafından desteklenen Amursana büyük Kontayci olarak atandı"⁹.

Gerçekten Huntayci¹⁰ Galdan Tseren, 1745 yılının Eylül ayı ortasında vefat etmiştir ve ölmeden birkaç gün önce, henüz 13 yaşında olan ortanca oğlu Tsevan Dorji'yi varisi olarak atamıştır. Ancak Tsevan Dorji son Jungar Hanı olarak 1746 yılında tahta

⁸ Zlatkin İ. Ya. İstoriya Çungarskogo hanstva. M., 1964; Gureviç B. P. Mejdunarodniye otnoşeniya v Sentralnoy Azii v XVII- pervoy polovine XIX vv. M., 1979.

⁹ Yesenberlin İ. Koçevniki Alma-Ata, 1986. Kn. 2. S. 176.

¹⁰ Çev. Cungarlar kabile beyine "Teyci" demektir (prens, han veya noyonun oğlu) anlamında kullanılmaktadır. Bkz. E. Kalan Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi, TTK, Ankara, 2008, s. 7. Batır Teyci'ye "Huntayci" denilmektedir. Huntayci, Büyük Han anlamına gelmektedir. Bkz. İ. Kurban, Doğu Türkistan İçin Savaş, TTK, Ankara, 1995, s. 37.

çıkabilmiştir. Oyrat feodalleri tarafından devlet darbesi sonucunda Lama Dorji'nin iktidara getirilmesi 1753'te değil 1750 yılının başında gerçekleştirilmiştir. Amursana'ya gelince, o soy olarak Hoyt boyundan gelmektedir. Ve aristokrasiye mensup soylu Çoros boyundan olan Lama Dorji'nin hiçbir şekilde amcaoğlu olamaz. O dönemde Amursana tahta çıkma iddiası bulunanlardan birisi olan Knyaz Davatsi'yi destekliyordu. Bu süreçte bilinmektedir ki, Amursana'nın annesi, Jungar Hanı olan Tseven Rabdan'ın kızı olup Oyratlardandır. "Genç" İmparator 1745 yılında 34 yaşına girmiştir ve Abılay hiçbir zaman Lama Dorji'nin tarafını tutmamıştır. Amursana gerçi 1755 yılının sonbaharında bir grup feodal tarafından Jungarya Hanı seçilmişse de, Huntayci unvanına sahip olmamıştır. Maalesef, örnek gösterilen satırbaşı istisna değildir.

Abılay'ın Rusya ve Çin İmparatorluğu arasında "ikili oynadığını", taraf değiştirdiğini savunanlarının (V. Y. Basin, B. P. Gureviç, N. G. Apollova v.b) düşüncelerini reddetmek de olmaz. Örneğin Basin'in dediği gibi "Orta Cüz dâhil olmak üzere bütün Kazakistan'ın, feodal parçalanmışlık ve daimi iç savaş şartları altında dış tehlikelere karşı koyamayacağını iyi bilen Abılay, Rusya ve Çin İmparatorlukları arasında mekik diplomasisi izleyerek onların askeri ve ekonomik potansiyelini öğrenip sınır sorununu çözmek amacıyla sistematik şekilde Petersburg'a ve Pekin'e, elçilik heyeti göndermiştir¹¹. Belgeler gösteriyor ki, Abılay'ın yürüttüğü politika o zamanın şartları altında yürütülebilecek en doğru politikadır. Abılay, Rusya'nın Çin sarayı ile ilişkilerinin gerildiği dönemde Rusya'nın aleyhine fırsatlar aramadı, olası Rus-Çin çatışmasında Rusya'nın tarafını tutmaya hazırdı.

Eğer Abılay'ın faaliyetlerinin, bakış açımıza göre objektif olmayan, Sovyet tarihçileri tarafından değerlendirilmesi meselenin yetersiz araştırılmış olmasından kaynaklanıyorsa da yabancı tarihçiler tarafından Abılay'ın politikası belli amaçlarla çarpıtılmaktadır. Sincan Üniversitesinin Haberler Dergisinde Jungarya'nın Çin askerleri tarafından yıkıma uğratılmasının ardından "Abılay, Bogdıhan ile gönüllü işbirliği yaparak onu himayesine girmiştir. Çin halkı Abılay'ın göçebelik alanını Çin topraklarına katmıştır"¹² ifadeleri yer almaktadır. Yakup Mirzahan'ın "Kazak Halk Kahramanı Kabanbay" makalesinde: "1757 yılında Çin Hanedanlığının Jungarya eyaleti yöneticisi Amursana, Kulca'da ayaklanma başlatmıştır. Abılay Han kendisine sığınan Amursana'nın sığınmacılarını kabul etmedi, devrimcileri Çin hükümetine verdi... Abılay Han Çin komutanları ile buluşmasında "Benim dedelerim çok beklemesine rağmen imparatorun merhametini görememişlerdir. Bugün benim yönetimimdeki Kazak askerleri imparatora boyun eğip onun sadık ve ebedi askerleri olmaya hazırlar..." Abılay Han, Çin yönetimiyle sık görüşmelerin sonunda Amursana'nın ayaklanmasını bastırmış ve batı sınırların birleşmesini hızlandırmıştır"¹³ diye belirtmiştir.

Elbette, Abılay karmaşık ve zıt bir figürdür, onun faaliyetlerini tek tarafı değerlendirmek, siyasetinin sebep ve sonuç gerekçelerini sonuna kadar açıklayabilmek zordur. Buna karşın SSCB Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bulunan Rusya Dış Siyaset Arşivi, Merkezi Devlet Arşivi, Omsk Vilayet Devlet Arşivi, Kazak efsane ve masalları ve diğer yayınlanmış kaynaklara dayanarak Abılay'ın dış ve belli bir oranda iç siyasi faaliyetlerinin önemli yöntemlerini, onların sınıfsal özünü, siyasi biyografisinin önemli

¹¹ Basin V. Y. Rossiya i Kazahskiy hanstva v XVI-XVIII vv. Alma-Ata, 1971. S. 240; Gureviç B. P. Ukaz. Soç. M., 1983. S. 200.

¹² Su Beyhay. Agressiya tsarskoy Rassii protiv Srednovo juza kazahov Kitaya // Sintszyan dasyo syuebao.1983. No 2.

¹³ Sintszyan lişin Jenu ("istoričeskiye deyateli Sintszyana"). Urumçi, 1984. S. 22.

aşamalarını, doğal olarak etkileyici meselelerin kapsamlı açıklaması yapılarak ve kesin sonuçlar çıkardığımızı iddia etmeyerek açıklamaya çalıştık.

Giriş söz, §2, 12,13 R. B. Süleymanov tarafından yazılmıştır; § 1, 3, 8 ve sonuç yazarlar tarafından birlikte, kalan bölümler V. A. Moiseyev hazırlanmıştır. Kazakça kaynakların tercüme edilmesinde J. H. Karmışeva yer almıştır. Resimler ise K. A. Vlasov tarafından hazırlanmıştır.

2. 2. XVIII. Yüzyılın Eşiğinde Kazakistan

XVIII. yüzyıl başları Kazak halkının hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Kazakların göç ettikleri topraklar İrtiş'tan Ural'a kadar geniş coğrafyaya yayılmış, kuzeyde Tobol'a ve güneyde Sırderya ve Talas'a¹ kadar uzanmasına rağmen Kazakistan tek devlet çatısı altında toplanmayıp tarihi literatür de Cüz dediğimiz adla üç farklı etno-politik birliğe ayrılmıştır². P. P. Rumyantsev'in işaret ettiğine göre, “ Bütün halk Büyük, Orta ve Küçük olmak üzere üç Ordaya;, Büyük 4, Orta 4 ve Küçük 3 olmak üzere her bir Orda nesillere ayrılmıştı. Her bir nesil boylara; Büyük Orda 18 boy, Orta Orda 37 boy ve Küçük Orda 35 boydan oluşmuştu. Boylar aynı zamanda alt bölümlere ayrılmıştı³.

Büyük Cüz göçebeleri Semereçye'de ve Güney Kazakistan'da, Orta Cüz İrtiş'tan Turgay ve İşim'e kadar olan geniş topraklarda, Küçük Cüz nüfusu ise, Batı Kazakistan, Sırderya, İrgiz, Embı ve Yayık nehirlerinin havzasında yaşıyorlardı. Bu Cüzlerin birçok boyu ve bölümleri karışık göç ediyorlardı. Cüzler merkezi gücü zayıf olan pek fazla yaptırım gücü olmayan hanlar tarafından yönetiliyorlardı. Her bir Cüz'ü Çingizid dediğimiz Cengiz Han'ın soyundan gelen soylular meclisi tarafından seçilmiş bir veya bazı durumlarda boyların yöneticilerine bağlı olarak birden fazla han yönetiyordu. Ünlü diplomat ve Kazak stepleri hakkında büyük bilgi sahibi olan A. İ. Tevkelev'in yazdığına göre “ Ordalarda hanların sahip olduğu kadar boyların yöneticileri de iktidar sahibi olabiliyordu, böylece hanların aşırı nüfus ve zenginlik sahibi olmalarının önüne geçiyorlardı”⁴ diye yazmıştır.

Kazak toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasi yapısının temel çekirdeği tarih boyunca “boy” olarak kalmıştır. P. P. Rumyantsev'in belirttiğine göre: “Bütün ekonomik ve sosyal hayat boy'a odaklanmıştır. Aynı boydan olanlar birlikte göç ederler ve hayvanlarını birlikte otlatırlar, düşmana birlikte karşılık verip insan yaşamıyla ilgili törenleri ve bayramları birlikte geçirmişlerdir. Boy'a ait olmayan Kırgız tek başına kalır, bağımsızlığını kaybeder, en iyi ihtimalle hanın uşağı-telegut olurdu”⁵.

Kazak toplum ekonomisinin temelini hâlâ göçer hayvancılığı oluşturuyordu. Bunu göçebelerin ekonomisine yardımcı nitelikte bulunan ancak yeterli derecede gelişememiş ziraat ve zanaatkârlık tamamlıyordu. Ekonomik açıdan birbirine bağlı olmayan Kazak toplumu, feodal iç savaşılarından dolayı parçalanmış, dışarıdan gelen saldırılara karşı ülkelerini korumak için büyük mücadelelere rağmen kayıplar vermişti.

¹ Podrobna sm: Sabırhanov A.Nikatorıye vaprosı formirovaniye etniçeski territorii kazahskova naroda(xviii v.) Vestnik AN KazSSR.1997. No 3.

² Mehanizm, usloviya i vremya obrazovaniya kazahskih cüzov odna iz diskussionnih problem v kazahstanskoy istoriografii. Sm.: İstoriya Kazahskoy SSR s drevneyşih vremen do naşih dney. Almata, 1979. T. 2. S. 248-251.

³ Rumyantsev P. P. Kırgizskiy narod v proşlom i nastoyaşem. Spb., 1910. 15-16.

⁴ Tsit. po: Kazahsko- Ruskie otnoşeniya v XVI-XVIII vv.(Cb. dokumentov i materialov). Alma-Ata, 1961. C. 107.

⁵ Rumyantsev P. P. Kırgizskiy narod... C. 16.

Tauke Han'ın (1680-1718) Sultanların ve etkili boy yöneticilerinin ayrılıkçı faaliyetlerinin önüne geçerek güçlü merkezi devleti kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Onun han seçilen kararsız ve iradesiz olan oğlu Bolat (1718-1730), merkeze yapılan baskıların önüne geçemedi ve bunun sonucu olarak da ülkedeki feodaller arası savaşın şiddetlenmesine yol açmıştır. Küçük Cüz'de Kayıp, Ebu'l-Hayır ve Batır arasında geçen iktidar mücadelesi bu sebepten çıkmıştır. Sonuç olarak zafer, Jungar'larla yapılan savaşta öne çıkan ve nüfuzlu Şekti boyu Beylerinin desteğini alan Ebu'l-Hayır'dan yana olmuştur⁶.

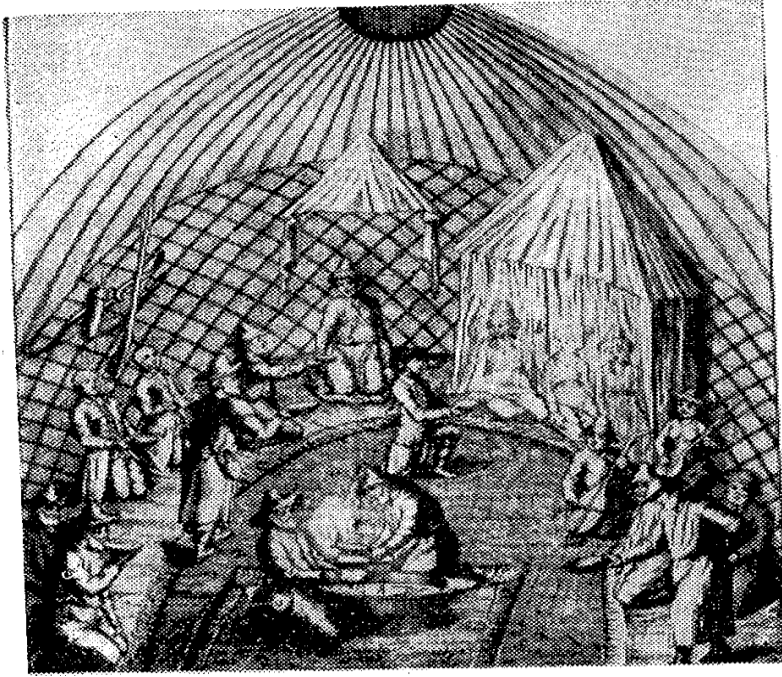

Рис. 5. Прием русских послов в ставке хана Младшего жуза Абулхайра

Resim. 5. Rus Elçileri Küçük Cüz Hanı Ebu'l-Hayır'ın Karargâhında

Ancak Ebu'l-Hayır'ın kendi taraftarlarından oluşan küçük bir grup tarafından han seçilmesi, Batır Sultan'ın destekçileriyle olan savaşı sona erdirememiştir. Batır Han, kendisini büyük Sultanlar zincirinin kurucusu Jadiga'nın soyundan geldiği için han olmaya daha az soylu olan Ebu'l-Hayır'e göre daha çok hakkı olduğunu savunuyordu. Sonuç olarak, onun çabaları belli bir ölçüde başarılı oldu. Küçük Cüz'ün bazı boyları onu 30'lu yılların başında kendi hanları olarak kabul etmişlerdir.

⁶ Apollova N. G. Prisoedineniye Kazahstana k Rossii v 30- godah XVIII veka. Alma-Ata, 1948. C. 130.

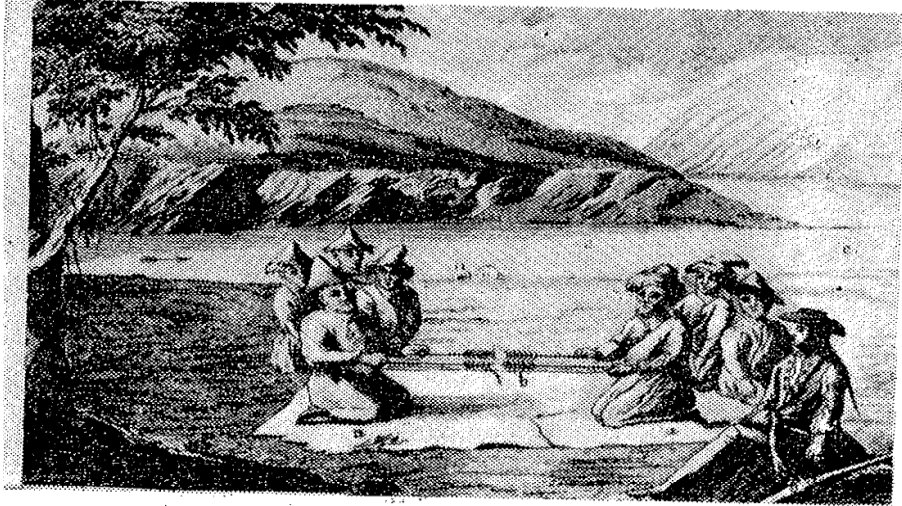

Рис. 6. Принесение клятвы

Resim. 6. Ant sözü verme

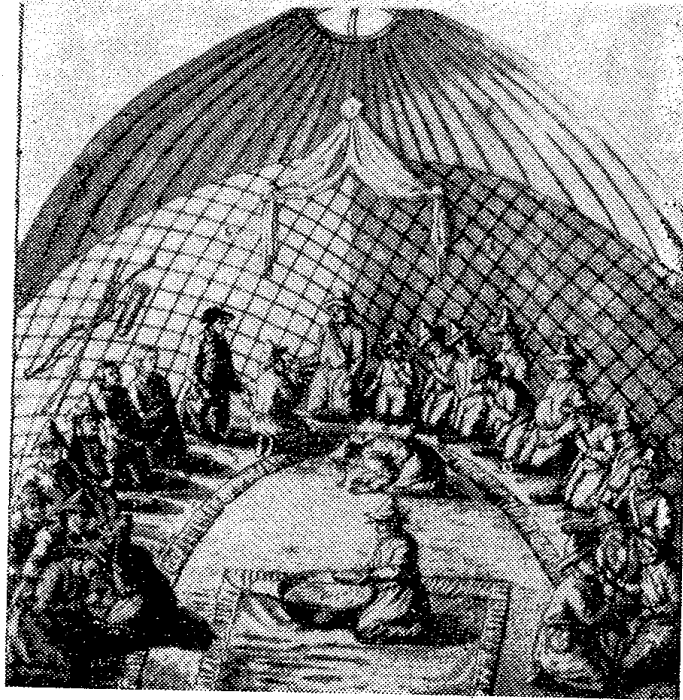

Рис. 7. Русские послы и казахская знать в ставке хана Абулхаира

Resim. 7. Rus Elçileri ve Kazak İleri Gelenler Ebu'l-Hayır'ın Karargâhında

Рис. 8. Орская крепость

Resim. 8. Orsk Kalesi

Orta Cüz Hanı Tursun'un oğlu ile Sırderya'da nüfuz sahibi olan Orta Cüz'ün etkili Sultanlarından Barak'ın ilişkileri hiç kolay değildi? Barak, XVIII. yüzyılın 20'li yıllarında Jungarlara karşı yapılan savaşlarda büyük popülarite ve otorite kazanmıştır. İki arasında rekabet ve savaş, Küçük Cüz Hanı Ebu'l-Hayır'ın 1748 yılındaki vefatıyla sona ermiştir. Ancak bu ölüm, sadece Barak'ı han tahtına oturtmakla kalmayıp onu daha önce desteklemekte olan birçok boyun ondan uzaklaşmasına ve Jungar sınırlarına kaçmasına sebep olmuştur. 1737 yılından itibaren Orta Cüz'ün Han'ı seçilen Ebu'l-Mambet Sultan, Barak'ın tarafını tutmuştur. Abılay ve Ebu'l-Hayır birbirine karşı düşmanca tavırda olsalar da, bizim bildiğimiz kadarıyla aralarında önemli bir savaş olmamıştır. Kazak hanlarının ileri gelenlerini aralarındaki düşmanca tavırlarından ve sürekli taht mücadelelerinden dolayı Ebu'l-Hayır, Küçük Cüz içerisinde bile birlik oluşturamamıştır.

P. İ. Rıçkov'un vurguladığı gibi, “Orta Cüz yöneticileri, şecerelerini öne sürerken Ebu'l-Hayır Han'ın kendisine ve bütün sülalesine farklı durumlarda bazı zulümler yapıldığını ve genellikle hiçbir zaman onunla yüz yüz gelmek istememelerine karşın, Ebu'l-Hayır Han aksine... Orta Cüz yöneticilerini kötülemeye çalışıyor ve entrikalar aracılığıyla onlar hakkında bazı kötü şeyler söylüyordu”⁷.

XVIII. yüzyılın 20'li yıllarının sonunda Orta Cüz'de Bolat Han'ın dışında Sameke ve Küçük isimli iki Han daha vardı. Büyük Cüz'deki durum da böyleydi. Büyük Cüz'ün hanı olarak Jolbars, fiili olarak tanınmış olsa da, Jetı-Jargı kurucularından biri olan, soylu Biy Töle Alibekov idi. Kaynaklara göre onun Taşkent'te “handan daha saygıdeğer” olduğu görülmektedir.

Böylece, Abılay siyaset sahnesine çıkmadan önce Kazakistan, feodallerin toprak savaşlarıyla parçalanmış, özerk topraklara bölünmüştü. Ülkenin dış siyasi durumu da en az bu kadar karışık.

⁷ Rıçkov P.İ. Topografiya Orenburgskoy gubernin. Orenburg, 1887. S. 109.

Kazak Hanlıkları için en büyük tehlike göçebe batı Moğol ve Oyratların oluşturduğu güçlü Jungar Hanlığı idi. Jungar Hanlığı, Merkezi Asya'nın kuzey batısında bulunup; Hoyt, Derbet, Coros, Hoşout'un bir kısmı ve Torgout gibi Moğol boylarından oluşuyordu. Kaynaklar, Jungarlar ortaya çıkma tarihi olarak XVII. yüzyılın 30'lu yıllarını gösterir. Mesela Çerepanovskiy tarihi kaynağına göre, Jungarlar o yıllarda Kalmık tayşalarında Zengor mülkiyeti içinde yaşamaya başladılar⁸.

Jungar Hanlığı ekonomisinin temeli, komşu Halkas, Kazak ve Altaylılar da olduğu gibi göçebe hayvancılık oluşturuyordu. Ancak Oyratların yerleşik tarım ve zanaatkârlık merkezlerinden uzak olması ve onlarla ilişki kurmanın dış siyaset açısından zorluğu, Sovyet tarihçisi Batrakov'un dediği gibi "Jungarları kendi tarımını, zanaatkârlığını ve el sanatlarını geliştirmeye özendirmiştir, bu da onların ekonomisini çok çeşitli hale getirmiş ve ekonomik açıdan bağımsız olmasını sağlamıştır"⁹.

Batur (1635-1654), Galdan (1671-1694) ve Tsevan Rabdan (1697-1727) gibi Jungar hanlarının aktif dış politikası, özellikle Doğu Türkistan'ın işgal edilmesi ve Güney Sibirya boylarının zorla vergiye tabii tutulması, Oyrat devletini ekonomik açıdan güçlendirmiştir.

Рис. 9. Казахский воин

Resim. 9. Kazak Askeri

Aynı zamanda Mançur-Çin İmparatorluğu'nun devamlı yayılma ve süregelen askeri baskısı, merkezi han iktidarının güçlenmesine sebep olmuştur. Jungar hükümdarları devletin insani ve maddi kaynaklarını kullanmada neredeyse sınırsız yetkiye sahiptiler¹⁰. Jungarya'yı ziyaret edenler, Oyrat hanlarının "diktatör gibi" iktidara sahip olduklarını belirtmişlerdir.

⁸ Tsentralniy gosudarstvenniy arxiv drevnih aktov (TSGADA) F.196. D. 1452. L. 184.

⁹ Batrakov V. S. Hozyaystvenniye svyazi kočevih narodov s Rossiey, Sredney Aziyey i Kitayem. Taşkent, 1950. S. 7.

¹⁰ Golstunskiy K. F. Mongolo-Oyratskiye zakoni, 1640 g. Spb., 1880; Çerişev A. İ. K karakteristike administrativnovo upravleniya v Çungarskom hanstve // XIV hauçnaya konferetsiya " obşestvo i gosudarstvo v Kitaye": Tezisi i dokladi. M., 1983. Ç. 2. S. 86-96.

XVII. yüzyılda Jungarların Kazakistan topraklarına zaman zaman yaptıkları saldırılar, XVII. yüzyılın sonuna kadar etmiştir.

Рис. 10. Аблай

Resim. 10. Abılay

Çin İmparatorluğu ile olan savaşta (1690-1697) yenilgiye uğrayan Jungar feodalleri, kaybettiklerini Kazakistan ve Orta Asya'yı işgal ederek telafi etmeye çalışmışlardır. 1698 yılında Oyrat Huntaycisi Tsevan Rabdan'ın tümenleri Büyük Cüz'ün göçebelerine saldırarak Oyrat ve Kazak feodallerinin arasındaki savaşlara yeni bir cephe açmıştır. İşte bu dönemde Jungarlar, Feodal Kazakistan'ın bağımsız olarak varlık göstermesinin önündeki en önemli tehlikeye dönüşmüştür¹¹. 1701 yılında Ayuke Hanla tartışmaları neticesinde arası açılan (güçlü bir Knyaz) Sanjipa Noyonun önemli kitle Volga Kalmıklarından yaklaşık 15 bin aile ile Jungarya'ya göç etmesi, Jungarya'yı güçlendirmiş, aynı zamanda Kazakistan, Merkezi Asya ve Doğu Türkistan'a yapılacak olan savaş girişimlerine imkân vermiştir.

¹¹ Zlatkin İ. Ya. İstoriya Jungarskogo hanstva. 1635-1758. M., 1983. S. 215.

Рис. 11. Типы казахов

Resim. 11. Kazak Tipleri

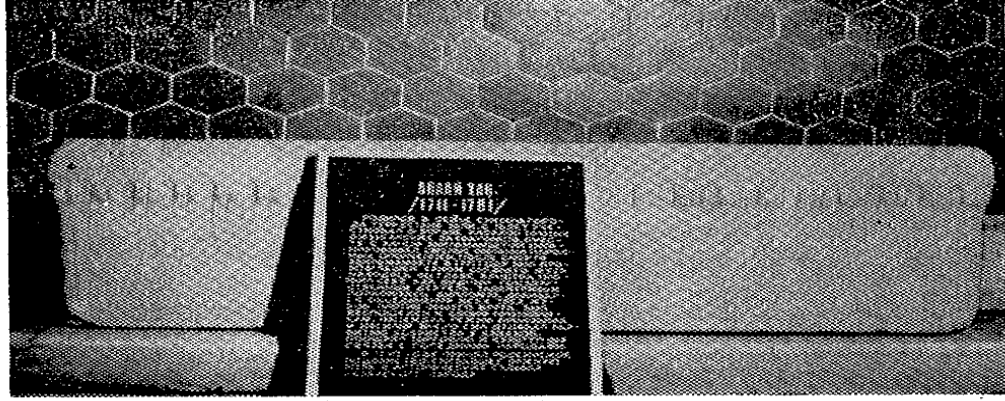

Рис. 12. Усыпальница Аблая в мечети Ходжа Ахмеда Ясави в Туркестане

Resim. 12. Hoca Ahmet Yesevi Camisinde Abılay'ın Mezarı

1709-1711 yıllarında Jungarlar, Kazakistan'a yeni ve büyük bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. 1710 yılında Oyrat feodallerinin saldırdıkları dönemde, Karakum'da Kazakların üç Cüz'ünün önderlerinin katılımıyla kurultay düzenlenmiştir ve tüm Kazakların kurtuluş ordusu lideri olarak Orta Cüz'ün Batırı Bogembay seçilmiş, düşmana karşı koymanın genel planı hazırlanmıştır¹². Devam eden dönemde, Kazaklar Oyratlara çok sert saldırılar düzenlemişlerdir¹³. Oyratların en büyük yenilgisi 1713-1714 yıllarındadır. 1716 yılında Jungarya'da bulunan Çin Diplomatı Bao Çju kendi seyahat defterine şöyle yazmıştır: “Üçüncü yılında, Hasakların düzenlediği saldırılar, sınırdeki göçebeleri yıkıma uğrattı. Birçok kişiyi öldürdüler, kadınları ve çocukları esir aldılar... geçen sene onlara karşı üç bin kişiyle giden (Knyaz'ın yaz.) Duler Zaysan¹⁴ yenilgiye uğrayıp, büyük kayıpla geri dönmüştür”¹⁵.

1716 yılında Jungarlara karşı Kazak savunma birlikleri yeni bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer başarılı olmamıştır. Kaip ve Ebu'l-Hayır gibi askeri komutanların

¹² Apollova N. G. Ukaz. Soç. S. 169.

¹³ AVPR. F. Zyungorskiye dela. Op. 113/1. 1731. D. 2. L. 113. Ob-114.

¹⁴ Çev. Zaysan, küçük bir kabileyi yöneten kişidir. Bkz. İ. Kurban, Doğu Türkistan İçin Savaş, TTK, Ankara, 1995, s. 37.

¹⁵ AVPR. F. Biblioteka Aziatskogo departamenta. Op. 5. D. 39. L. 151.

anlaşmazlıkları ve beklenmeyen olayların gelişmesi, Kazaklara büyük zararlar verdi ve geri çekildiler¹⁶.

Kazak feodalleri Jungarlara karşı birlikte askeri saldırılar düzenlemek için Rusların Sibirya Valisi M. P. Gagarin ile görüşmelere başladılar. Sibirya yönetimi Oyratlara karşı direniş çağrısında bulunmasına rağmen, Kazak-Rus askeri ittifakının kurulmasından da kaçınıyordu¹⁷.

Kazak yöneticileri arasında çıkan anlaşmazlıkları fırsat bilen Oyratlar, 1717 yılında Büyük ve Orta Cüz'ün göçebe topraklarına birkaç saldırı düzenlediler. Kaip Han'ın 1718 yılının sonbaharında Tobolsk'a gönderdiği Baybek ve Tulebay batırlardan oluşan elçiler, Jungarların "iki vadi topraklarını işgal ettiklerini" söylemişlerdir.¹⁸ Kazak elçileri "Kontayci bize de size de düşman, biz ona sefer düzenlemeyi düşünüyoruz, büyük hükümdara bize kuvvet göndermesi için mektup yazarız, eğer güç gönderirse biz savaşmaya da, barışmaya da hazırız..."¹⁹ diye beyan ettiler.

1717-1722 yıllarında ikinci Oyrat-Çin savaşının başlamasıyla Jungarların Kazakistan'a düzenledikleri saldırılar zayıflamıştır. Bunu fırsat bilen Kazaklar onlara tekrar saldırmıştır. Jungarya'daki Rus elçisi İ. D. Çeredov şöyle belirtmiştir: "1720 yılında Kazakların ordusu hızla geldi ve Kontayci'nin üç bin insanını esir aldı"²⁰.

Böylece yirmi yıldan fazla süre Kazak Hanlıkları ve Jungarlar arasında silahlı çatışmalar meydana geliyordu, ancak, hiçbir taraf son noktayı koyan zafere ulaşamamıştır. Çin İmparatorluğu ile sonunda barış anlaşmasına varmasıyla 1723 yılının ilkbaharında Oyrat feodalleri tüm gücüyle Kazakistan ve Orta Asya'ya saldırmışlardır. Kazakistan'ın topraklarında yaşayan göçebe nüfusu, kışlaklardan yaylalara göç etmeye hazırlanırken aniden ve hazırlıksız olarak saldırıya uğramışlardır. Önüne çıkan dağınık ve az sayıdaki Kazak birliklerini silip süpüren Jungar feodallerinin ordusu, Kazakistan'ın iç tarafına doğru hareket ederken arkasında ölümler yığını ve yangın külü bırakıp on binlerce esiri ve yağma edilmiş kervanların ganimetlerini Jungarya'ya kaçırmıştır.

Acımasız çatışmalar sonucunda Kazak ve Orta Asya şehirleri: Taşkent, Sayram, Türkistan v.b. ardı ardına Oyratların eline geçti. Tsevan Rabdan'ın karargâhında bulunmuş ve Jungarya'daki Rus elçiliğinde olan Yüzbaşı İ. Unkovsko 'Kazak Ordasının 3 şehri, Kazaklara karşı gönderilen Kontayci'nin oğlu Şuna- Dabı'ya geçmiştir²¹, işgal edilmiş şehirlerin ismi ise Taşkent, Sayram, Hara Murut'tur ve 5000 Kazak ailesi boyun eğdi ve bunun 1000 ailesi Kontayci'nin ulusuna götürdü"²².

Hayvanlarını ve mallarını bırakan Kazakların Orta ve Büyük Cüz'ün halkı Hocent ve Semarkand'a; Küçük Cüz halkı ise Hive ve Buhara'ya gidiyorlardı. A. İ. Levşin'inin yazdığına göre, bu göç kaçınılmaz yıkım ve ölüm getirmiştir. Hayvan sürülerindeki sayı gün geçtikçe azalmaktaydı, takas ticareti durmuş, genel olarak herkes yoksulluk ve ıstırap içindeydi, bazıları açlıktan ölüyor, bazıları da kadın ve çocuklarını geride bırakıyorlardı. Sonunda....Verimsiz ve göçebelğe uygun olmayan topraklarda göç durdu"²³. Kazak

¹⁶ Pamyatniki sibirskoi istoriya XVIII veka. 1713-1724. Spb., 1885. Kn.2. S. 158-159.

¹⁷ Kazahsko- russkiye otnoşeniye v XVII-XVIII vekah. S. 16-20.

¹⁸ Pamyatniki sibirskoy istorii XVIII veka. Kn. 2. S. 166-167

¹⁹ Pamyatniki sibirskoy istorii XVIII veka. Kn. 2. S. 167

²⁰ AVPR. F. Zyungorskiye dela. Op. 113/1. 1731. D. 2. L. 135. Ob.

²¹ O nem sm.: Moiseyev V. A. Dela Şono- Louzana: XVI Nauçnaya konferentsiya " obşetsva i gosudarstvo v Kitaye" Tezisi i dokladı. M., 1983. Ç.2. S. 96-103.

²² AVPR. F. Zyungorskiye dela. Op. 113/1. 1733-1734. D. 3. L.2-2 Ob.

²³ Levşin A. İ. Opisanıye Kırgız-Kazaçih, ili Kırgız-Kaysatskih ord i stepey. Cpb., 1982. Ç.II. S.70.

efsanesine göre, Jungar istilasından sonra köyde geriye sadece bir tane kadın ve onun kızı kalmıştır.

Göçebe kitlelerin ve kaçakların tarım ve zanaat merkezlerinden Orta Asya'nın toprakları ve şehirlerine akması, milletlerarası anlaşmazlıklara, açlığa, yıkıma, halkları ıssız ve susuz topraklara gitmeye zorlamıştır. Özbek tarihçisi Muhammed Yakub Buhari "Ubaydulla name" isimli eserinde "Buharada öyle bir açlık başladı ki, hatta insan eti bile yemek olarak kullanılıyordu, ölüleri gömmüyorlardı ve yiyorlardı. Tam bir eziyet başlamıştı. Her yerde insanlar doğdukları yerleri terk ederek farklı taraflara gidiyorlardı. Buhara'da iki mahalle nüfus kalmıştı, Samarkand'da ise tek canlı insan bile kalmamıştı"²⁴ diye yazmıştır. Bu korkunç dönem Kazakistan ve Orta Asya halklarının hafızasında Büyük Sefalet Yılları (Aktaban şuburundi) olarak kalmıştır. 1723-1725 yıllarındaki Jungar saldırılarının sonucunda Kazakların bulunduğu durum hakkında A. İ. Tevkelev'in konuşmasında altını çizdiği noktaya göre, o dönemde onlar "parçalanmış, dağılmış ve batmıştır"²⁵.

İlk ağır yenilgiden sonra kendine gelen Kazaklar, güç toplamaya başladı. Önceleri Bogembay, Taylak, Canıbek, Malay-Sarı, Utegen gibi başka batırların birlikleri birbirinden kopuk hareket etmişlerdir. Muhtemelen 1726 yılında bütün Kazakları temsil eden milis ordusu²⁶ kurulmuştur, yönetimini ise güvenilirliği olan Ebu'l-Hayır'a emanet edilmiştir²⁷. 1727 yılında Bulantı Nehrinin kıyısında Oyrat ordusu, bu savaşta ilk defa büyük bir yenilgi uğratılmıştır. Bu çatışmanın geçtiği yer halk dilinde "Kalmık kırılğan" ("Kalmıkların öldüğü yer") adını almıştır²⁸.

Bu savaş, dönüm noktası olmuştur. O, Kazak halkının ve askerlerinin kendine olan güvenini artırmış, savaşın gidişatını kendi lehine çevirip Kazak topraklarının büyük kısmından düşmanı çıkarmaya yardım etmiştir. 1729 yılında Balkaş gölünün 120 km güneyindeki Anrakay'da Jungarların yenilgisiyle sonuçlanan büyük savaş olmuştur. 1729 yılında Çin İmparatorluk ordusunun Jungarya'ya yaptığı askeri saldırı Kazak hükümdarları arasındaki anlaşmazlıkların yeniden patlak vermesini engellemiştir., Oyrat istilacılarının saldırılarını püskürtmekte aktif rol oynayan Abılay, böyle tarihi bir ortamda siyaset sahnesine çıkmıştır.

2.3. Yolun Başında

Abılay (Ebu'l-Mansur) çocukluk ve gençlik yıllarını sürgünde, açlık ve aşçılanmayı tadararak geçirdi. Babası Sultan Vali, Jadigal soyundan gelen ünlü bir asker olan Sultan Abılay'ın oğludur.¹ Bu, Abılay hakkında çok sayıdaki efsanede yer alır; Cengizhan soyunda olduğu ve onun ecdatlarının güneş ışınlarından dünyaya geldiği söylenir.

Onun dedesi "savaşlardaki kahramanlıklarıyla ün salmıştır... Oğlu Vali ise, babasının şanını koruyamamıştı..."². Ç. Valihanov'a göre Abılay'ın dedesi ve babası

²⁴ Tsit. po: Çehoviç O. D. O nikotorih voprosah istorii Sredney Azii XVIII-XIX vv.// Voprosı istorii. 1956. No 3. S. 88.

²⁵ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1748. D. 4. L. 100 ob.

²⁶ Apollova N. G. Prisoedineniye Kazahstana k Rossii... S. 182.

²⁷ Levşin A. İ. Ukaz. soç. S. 76.

²⁸ O nazvaniyah, svyazannih s mectami srajenniy kazahov s Jungarskimi zavoevateljami sm.: Ak-Taban şubırndı // V. V. Bartoldu- turkestanskiye druzya, uçeniki i poçitateli. Taşkent, 1927.

¹ Valihanov Ç.Ç. Genealogičeskie tablitsı kazahskih hanov i sultanov// Sorb. soç. Alma-Ata, 1985. T. 4. S. 174.

² Valihanov Ç.Ç. Abılay // Sorb. soç. T. 4. S. 111.

Türkistan'ın hâkimi idiler³. Başka bir açıdan ve bize göre de daha güvenilir bulunan bilgilere göre onlar Türkistan'ı değil, Taşkent'i yönetiyordu. 1768 yılında Abılay'ın şeceresini iyi bilen M. Mamedov, Çar yönetimine "Abılay'ın dedesi ve babası Taşkent'in Hanı idiler, ancak Jungarlar saldırıp şehri işgal ettiklerinde, daha on yaşındaki Abılay Sultan, Ebu'l-Mambet Han yönetimindeki Türkistan şehrine gitmiştir..."⁴ diye anlatır. Bu bilgiler Kazak efsaneleriyle de doğrulanmaktadır. Bir keresinde Buhar Cırau Kalkamanov'un Abılay'a hitabında

"Büyük felaket" olduğunda
Sen, ana ve babandan (ayrıldığında)
Töre⁵ olan sen bozdoğanla
Türkistan'a gittin
Kır kısrağa binip köle oldun
Ebu'l-Mambet'e... Samek'ye
Hizmetkâr oldun...⁶

Bilindiği gibi, Taşkent Oyratlar tarafından 1725 yılında işgal edilmiştir, 1711 yılında doğmuş olan Ebu'l Mansur o zaman on dört yaşındadır. Bazı bilgilere göre, sağ kalmış soydaşları ile birlikte Türkistan'a gitmeden önce, ilk başta Orta Asya'da bulunur. Bir Kazak kaynağına göre ise, Türkistan'a Ürgenç'ten geldiği kaydedilmiştir.

Babasını ve anasını kaybetmiş olan Abılay, Sabalak ismiyle birkaç seneyi steplerde geçirmiştir. Ç. Ç. Valihanov'un topladığı bilgilere göre, Abılay, bir zamanlar Devlet Baya'nın atlarını güderdi. Devlet Baya'nın eşi, genç adamın yemek verilmedikçe talepte bulunmadığına, verildiği zaman da pek isteksizce aldığına ve temiz olmayan kaptan yemek yemediğine şaşırmandan edemez. Ç. Ç. Valihanov belirttiği gibi "Bu tam manasıyla Kırgızca olmayan sıra dışı bir davranıştır, ev sahibinin dikkatini çekmiştir, o da Uraz'dan (Abılay'ın yoldaşı-yaz.) Abılay'ın geçmişini öğrenir öğrenmez Ebu'l-Mambet Han'a⁷ götürür, sürüsündeki en iyi atı hediye eder. İşte bu seçilmiş at Çalkuyruk (yalın kuyruklu), genç Sultanın ilk yoldaşı olmuş, Abılay onun üzerinde batır unvanı ve Kırgızların saygısını kazanmıştır⁸.

On beş yaşında olan Abılay, Kazak kurtuluş ordusuyla birlikte Jungar istilacılarına karşı savaşlara katılır. Oyratların 1723 yılındaki saldırısı ve 1729 yılına kadar devam eden Kazak-Jungar savaşları, muhtemelen, Kazakistan tarihindeki en korkunç zamandır. Çoğu tarihçi ve yazarın bu istilayı Moğol-Tatar istilasına benzetmeleri bir rastlantı değildir. Ç. Ç. Valihanov'un işaret ettiği gibi "Sultan Abılay bu korkunç ve kanlı zamanda herkesin dikkatini çekiyordu. Bütün seferlerde önceleri sıradan er gibi savaşmış inanılmaz kahramanlık ve kurnazlık göstermiştir. Onun faydalı tavsiyeleri ve strateji bilgisi onun dahi olduğu kanaati uyandırmıştır"⁹.

³ Valihanov Ç.Ç. Sorb. soç. T. 4. S. 111.

⁴ Tsit. po: İstoriya kazahskoy literaturı, Alma-Ata, 1979. T. 2. C. 41.

⁵ Tore-gospodin, povelitel – obraşeniye, prinyatoye v kazahskih vladenyah k sultanam i hanam, scitavşimsya potomkami Cingizhana.

⁶ İstoriya kazahskoy literaturı. Alma-Ata, 1979. T. 2. S. 41.

⁷ Ebu'l-Mambet, prihodivşisya Ablayu dyadey, bil togda işo sultanom.

⁸ Valihanov Ç.Ç. İstoriçeskiye predaniya o batrah XVIII v. // Sorb. soç. T. 1. S. 217.

⁹ Valihanov Ç. Ç. Abılay // Sorb. soç. T. 4. S. 112.

Siyasi düzenin dinamikleri, Kazak toplumunun sosyal sınıf düzen farklılığı, güçlü soy ve ataerkil kalıntıları, merkezi iktidarın otorite zayıflığı (yüksek han iktidarının zayıflık sebebi burada)¹ ve diğer faktörler, belli bir grup feodalın kendi çıkarları için Çar desteğini alma çabalarına da sebep olmuştur. Ebu'l-Hayır'ın ve çevresinin siyasetine şahit olan Dışişleri Kurulu Tercümanı A. İ. Tevkelev, Ebu'l-Hayır hakkında şöyle demiştir: “Kendi Ordası olmasına rağmen (Küçük Cüz- yaz.) dedelerinin sahip olduğu kadar güçlü iktidarı yoktu, onların söz dinlemediklerinden hırslanıp ekselanslarından onu himayesine almasını talep etmiştir. Kırgız-Kaysak Ordasında kendini Han olarak kabul ettirerek, kendi soyundan gelen varislerini Hanlık varisi olarak kabul edilmesini istemiştir”².

Jungarya ile olan savaştan hemen sonra Ebu'l-Hayır ve yandaşları, başka bir deyişle “Han Partisi”, Anna İoannovna'nın hükümeti ile Küçük Cüz'ün Rusya Himayesine girmesi konusunda diplomatik görüşmeleri tekrardan başlatmıştır. 1730 yılının Eylül ayında Ebu'l-Hayır tarafından Ufa'ya gönderilen ve başında Kutlumbet Koştayev ve Seytkul Koydagulov olan elçi heyeti İmparatoriçeye bir mektupla gelmişlerdir. Küçük Cüz'ün hanı mektubunda şöyle yazıyordu: “Biz Ebu'l-Hayır Han, benim iktidarım altındaki çok nüfuslu Kazak halkı... sizin emriniz altında olmak ister, yardımlarınızı bekleriz”³. Rus hükümeti meseleyi görüşerek olumlu bir karara varmıştır. 19 Şubat 1731 tarihinde İmparatorluğun, Kazakların Küçük Cüz 'ünü Rusya uyruğuna kabul edildiğine dair karnamesi yayınlanır. Rusya İmparatorluğu Sibiryadaki sınırlarının güvenliğini sağlamak, Orta Asya piyasasına açılmak ve son olarak Jungar Hanlığı ile çıkabilecek çatışma durumunda Kazak Hanlıklarının desteğini almak gibi nedenlerle Rusya'nın yönetici erkanı Kazak feodalleri ile yakınlaşmaya istemiştir. Dışişleri Kurulunda olan A. İ. Tevkelev'in yazdığına göre “Bu Kırgız-Kaysak Ordasının, Rus uyruğu altında olma sebebi, özellikle Huntayşiyi kullanmak içindir”. Rusya ile Jungarya arasında savaş çıkarsa, “çok az Kaysak evinde oturur, çünkü Kazaklar Kontaycilere karşı oldukça öfkeli”⁴.

Çarın takdirnamesini sunmak ve Küçük Cüz halkına yemin ettirmek için Ebu'l-Hayır'ın karargâhına tecrübeli diplomat A. İ. Tevkelev başkanlığında özel elçilik heyeti gönderilmiştir. Küçük Hanın başında olan Ebu'l-Hayır'a muhalif feodal grubunun karşı koymasına rağmen, Petersburg elçisi kendine düşen görevi başarıyla yerine getirmiştir. A.İ. Tevkelev'e en büyük yardımı ve desteği Rusya'ya bağlılık yemin etmiş olan Orta Cüz Batırı Bogembay vermiştir. 10 Ekim 1731 yılında Küçük Cüz Sultanları ve Beyleri Rusya İmparatoriçesine sadakat yemini etmişlerdir. Böylece, adım adım başlayan XIX. yüzyılın ortasında tamamlanan Kazakistan'ın Rusya'ya katılımı sağlanmış oldu⁵.

Kazak toplumunun yönetici kesimi kendi politikaları için sırtını dayadığı Çarlık rejiminin sömürgeci zulmüne rağmen, Kazakistan'ın Rusya'ya bağlanması Kazak halkının yaşamında tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum objektif açıdan olumlu

¹ Zimanov S. Z. obşestvennyy story kazahov pervoy polovini XIX v. Alma-Ata, 1958; evo je političeskiy story Kazahstana kontsa XVIII i pervoy polovini XIX vekov. Alma-Ata, 1960.

² Dobromislov A. İ. Materialı po istorii Rossii. Orenburg, 1900. T. 1. S. 97-98.

³ Kazahsko-russkiye otnoşeniye v XVI-XVIII vekah. Alma-Ata, 1961. S. 35.

⁴ Kazahsko-russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. Alma-Ata, 1961. S. 100.

⁵ Problema prisoedineniya Kazahstana k Possii osnovatelno razrabotana v sovetskoy istoriografii. Sm .: Apollova H. G. Prisoedineniya Kazahstana k Possii v 30-x gg.XVIII v Alma-Ata,1948; Bekmahanov E.B. Prisoedineniya Kazahstana k Possii. M., 1957; Basin V. Ya. Possiya i kazahskiye hanstva v XVI-XVIII vv. Alma-Ata, 1971.

sonuçlar vermiş, ülkenin sosyo-ekonomik gelişimini sağlamış, Jungar ve Mançur-Çin feodallerinin Kazakistan'a karşı olan agresif emellerini engellemiştir⁶.

Ebu'l-Hayır'dan sonra Rus himayesine katılmak için Büyük Cüz'ün Töle Biy, Kodar Biy, Kangeldi Batır gibi etkili feodaller, Rus uyruğuna geçme talebinde bulunmuşlardır. 10 Haziran 1734 tarihinde İmparatoriçe Anna İoannovna feodallerin isteklerini kabul ettiğini gösteren Kararname'yi imzalamıştır⁷. Ancak, Büyük Cüz göçebelerinin Rus sınırından uzaklığı, Kazakistan'ın güneyindeki dış siyasi durumun karmaşıklığı, Rusya'nın Büyük Cüz'le olan ilişkilerinin gelişmesini duraksatmış ve Çar'ın tebrik belgesi yerine ulaşamamıştır.

1734 yılında A. İ. Tевкеlev'in Petersburg'a dönmesiyle Senato'nun ober-sekreteri olan İ. K. Kirilov (1689-1734) yılları arasında senatoya Rusya'nın Kazakistan ve Orta Asya'daki konumunu ve etkisini güçlendirmek için şehirlerin ve güvenlik hatlarının kurulması, Orta Asya ülkeleri ve Kazakistan ile ticaretin geliştirilmesi gibi önlemlerin alınmasını önerir. Senato ve Dışişleri Kurulu projeyi dikkatle inceledikten sonra, 1 Mayıs 1734 tarihli bir kararname ile Orenburg heyeti oluşturulmuş, başkanlığına ise geniş yetkilerle donatılmış proje sahibi İ. K. Kirilov atanmıştır, heyetin görevleri "Ülkenin doğu illeri; Kazakistan, Başkurt ve Karakalpak'ın ekonomik açıdan araştırılması, onların zengin doğal kaynaklarını kullanmak için hazırlıkların yapılması olarak"⁸ belirlenmiştir. Ori ve Yayık nehirlerinde güvenlik hatlarının inşaatına başlanmıştır. Orsk ve sonradan Orenburg, Rusya'nın sadece Kazakistan ile değil, Orta Asya hatta kısmen Merkezi Asya halkları ile iletişim merkezi durumuna gelmiştir⁹. 1744 yılında Orenburg komisyonu (1738'den itibaren böyle hatırlanmaya başlamıştır) Orenburg Valiliği kuruldu, Valilik görevine ilk olarak ünlü devlet adamı İ. İ. Nepliyuev atandı¹⁰.

28 Ağustos 1740 tarihinde Orta Cüz Hanı Ebu'l-Mambet ile Sultan Abılay Orsk'de Rusya tacına sadakat yemini ettiler: "Ben, Abılay, Kırgız-Kaysak Orta Ordasının Sultanı, geldim ve altınımsı asilzade İmparatoriçe majestelerinin önünde duruyor ve İmparatoriçe ekselanslarının Tanrı tarafından aydınlatılmış çehresi gölgesini aklımın gücüyle idrak, ederek İmparatoriçe majestelerinin ulvî ayaklarına kapanıyor ve emrimdeki tebaam ile birlikte yüce İmparatoriçe majestelerinin rahmetinin muzaffer himayesine alınmayı ve İmparatoriçe majestelerinin tebaası olmayı bütün mütevazılığım ile arz ediyor, bu yüce rahmetinin karşılığında sadece şahsım adına değil, bütün tebaam adına da İmparatoriçe majestelerinin sadık ve gerçek kölesi olmayı taahhüt ediyorum"¹¹.

Elimizde bulunan kaynaklar Abılay ile Ebu'l-Mambet'i Rusya uyruğuna geçmeye motive eden nedenler hakkında bilgi içermiyor. Kazakistan'da o dönemde oluşan iç ve dış siyasi durumu analize ederek Abılay ve Ebu'l-Mambet'i Orenburg komisyonu başkanı V. Urusov'a, Rusya İmparatorluğunun vatandaşlığına kabul etmesi için başvurmaya zorlayan faktörler bize göre aşağıdaki gibidir.

⁶ Naveki vmeste: K 250- letiyu dobrovolnogo prisoeдинeniya Kazahstana k Rossii. Alma-Ata,1982.

⁷ Kazahsko-russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S. 101, 128.

⁸ İstoriya Kazahskoy SSR s drevneyşih vremen do naşih dnei. Alma-Ata, 1979. T. 3. S. 45-46.

⁹ Apollova N. G. Ekonomičeskiye i političeskiye svyazi Kazahstana s Rossiei v XVIII- načale XIX vv. M., 1960.

¹⁰ Riçkov P.İ. İstoriya Orenburgskoy gubernii: Soçineniya i perevodı k polze i uveseleniyu slujaşiyе. Spb., 1759; Vitevskiy V. N. İ. İ. Nepliyuev i Orenburgskiy kray v prejnem ego sostave do 1758 g. Kazan, 1889-1896. S. 89.

¹¹ Kazahsko-russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S. 152.

Her şeyden önce onlar, Rus uyruğuna geçerek sadece Küçük ve Büyük Cüz'ün bütün boylarında kendi iktidarlarını güçlendirmek ve yaymak değil aynı zamanda Çar yönetimine karşı onları karalamaya çalışan Küçük Cüz Hanı Ebu'l-Hayır'ın entrikalarına da son vermek istemişlerdir. Sibiry ve Ural şehirlerinin piyasalarına açılmak, topraklarını Volga Kalmıkları, Başkurt, Yayık ve Sibir Kazaklarının saldırılarından korumak gerekiyordu. Son olarak her geçen gün doğuda büyümekte olan Oyrat feodallerinin saldırı tehlikesine karşı sıkı önemlerin alınması, iki cephede olabilecek savaştan kaçınılıp Rusya İmparatorluğu gibi güçlü bir müttefik edinmek gerekiyordu. Ebu'l-Hayır'ın Rus uyruğuna geçmesi onun han otoritesini neredeyse hiç etkilemediğini de söylememiz gerekir ki, o kendi iç ve dış siyasetinde Orenburg yöntemine hesap vermediği gibi Çar yönetimine de hesap vermiyordu.

Rus-Kazak ilişkilerini araştıran V. Y. Basin: “Geniş kullanımda olan ve Kazakların vatandaşlığı terimi... ancak Kazakistan'ın Rusya'ya katılımının en son aşamasında yasal geçerliliğini kazanır”¹² diye vurgulamıştır. Tamamen hırs ve sınırsız bir iktidar hevesinde olan Abılay, durumu düzenlemek zorunda olduğu bu dönemdeki konuşmalarında sadece koruyucu ve müttefik arayışında gibiydi.

Yeri gelmişken, bahsedilen bu görüşme, Abılay'ın Orenburg yönetimiyle ilk ve son görüşmesi olmuştur. Bundan sonra ne Orenburg'a ne de başka kalelere hiç uğramamıştır. Bundan dolayı Abılay'ın görüşmedeki tavrı ve Orenburg yönetiminin onun hakkındaki düşünceleri belli bir enteresanlık yaratır. Ebu'l-Mambet ve Abılay Orsk'a, Küçük Cüz'ü temsilen 24 Ağustos'ta Ebu'l-Hayır'ın oğulları Nuralı ve Eralı'dan sonra, gelmişlerdir. Hemen onlara büyük bir çadır gönderilmiştir. Çadırı teslim eden tercüman Tolmaç Maksütov, geri döndüğünde, “Han'ın çadır için teşekkür ettiğini, Abılay'ın ise adamlarıyla kendisine niye ayrı çadır gönderilmediğini, zira kendisinin Han ile birlikte kalmayacağını”¹³ söylediğini iletmiştir.

Çar yönetimi tarafından düzenlenen karşılama töreninden ve Rus İmparatoriçesine sadakat yemini edildikten sonra sohbet başlamıştır. Knyaz V. Urusov, Abılay'ın, “Han'a göre konuşkan ve bütün soruları hızlı cevaplandırdığına”¹⁴ dikkat çekmiştir. Bu ve daha sonraki görüşmelerde, Abılay, kendisine Ebu'l-Mambetle eşit ilgi ve saygı gösterilmesini sağlamıştır. Knyaz Urusov ile olan ilk görüşmeden sonra, çadırlara döndüklerinde, Ebu'l-Mambet kendi atına binerken, Orenburg komisyon başkanının belirttiğine göre: Abılay, “her davranışında olduğu gibi, Han'a göre ikbalperestliğini gösterip, at arabasında gitmeyi tercih etmiştir”¹⁵ diye belirtmiştir.

Görüşmeler esnasında Orta Cüz Kazakları için yeni ticaret yerlerinin açılması, Rusya'ya gitmekte olan Orta Asya kervanlarının korunması, Kazakistan topraklarına firar etmiş olan 1740 yılındaki Başkurt ayaklanmasının organizatörü Karasakal'ın Çar yönetimine teslim edilmesi ve Orta Cüz'de bulunan Rus esirlerinin Rusya'ya, Rusya'da bulunan Kazakların ise Kazakistan'a iadesi gibi meseleler ele alınmıştır.

Küçük ve Orta Cüz feodal soyluları ile Çar yönetiminin görüşmesi, Ebu'l-Hayır oğullarının beklenmedik bir anda gitmeleri ile gölgelenmiştir. Bu duruma onların Ebu'l-Mambet ve Abılayla girdikleri tartışma ve Volga Kalmıklarının Kazak göçebelerine saldırdığına dair babalarından gelen haber sebep olmuştur. Sonradan onların Çarlık yönetiminin Ebu'l-Mambet ve Abılay'a öncelik tanımlarına küstükleri anlaşılmıştır. İki

¹² Basin V. Y. Rossiya i kazahskiy hanstva v XVI-XVIII vv. S. 250.

¹³ Kazahsko-russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S. 146.

¹⁴ Tam je. S. 153.

¹⁵ Tam je. S. 156.

yıl sonra 1742 yılının Nisanında Ebu'l-Hayır Orenburg Komisyonu Başkanı General L.Y. Saymonov'a, Ebu'l-Mambet ve Abılay'a "Çocuklarına göre, yüksek onur gösterilmiş olduğundan" şikâyetçi olmuştur¹⁶.

Böylece Abılay, Rusya'ya kaderini bağlayıp tarihi bir tercih yapan ilk Kazak hükümdarlarının arasında yerini almıştır. Bu adımın ne kadar ileri görüşlü ve haklı olduğunu zaman gösterecektir.

Jungarlarla devam eden savaşlarından dolayı iki yıl süresince Abılay'ın Çarlık yönetimiyle hiçbir ilişkisi olmamıştır. Onun ilk elçileri olan Yulbarıs Sultan İşimganov ile üç Kazak, 1743 yılının Ekim ayı ortalarında Korkino Sloboda'sına gelip yerli Rusya komutanlarına Abılay'ın Sibiry Valisi'ne göndermiş olduğu mektubu ilemişlerdir. Sultan, "kendisinin bütün ordusuyla Kalmık ülkesine yaptığı seferden memleketine 5 Eylül'de sağ salim olarak döndüğünü... Abılay'ın adamlarıyla birlikte Çariçe ekselanslarına yardım etmek istediklerini ve Rusya halkına üzüntü ve zarar vermeyeceklerini, dost olmak istediklerini" bildirmiş, tebaasının Orenburg'a ticaret yapmak için gitmesine izin verilmesini istemiştir¹⁷.

Abılay'ın elçileri hemen Tobolsk'a yolcu edilmişlerdir. Onlar, Sibiry Valiliğinin yazı işlerine, Orta ve Küçük Cüz'ün içinde bulunduğu durumu, Abılay'ın Jungar esaretinden serbest bırakılma şartları gibi durumları anlatmışlardır. Kazakların işlerini tanzim etmek Sibiry Valisi'nin görevi olmadığında, Abılay'ın elçileri Orenburg'a geri gönderilmiştir.

2.5. 1730-1740 yıllarında Kazak Oyrat ilişkileri

30'lu yılların sonunda, Çin sarayı ile barış anlaşmasına varan Jungar Hanlığı Kazakistan ve Orta Asya'ya, yeni zenginlikler elde etmek, meralarını genişletmek, zanaat ve ticaret merkezlerini işgal etmek amacıyla yeni saldırılar planlamaya başlamıştır. 1735 yılının ilkbaharında Batır Bogembay, Çar yönetimine, Oyrat esaretinden kaçıp gelen Kazakların bilgisini, "Çin Bogdihanı'nın vefat ettiğini¹, Zengor Kalmıkların Çinlilerle barıştığını, Zengor hükümdarı Galdan Çirin'in yirmi bin kişiyle Orta Cüz Kaysaklarına saldırıya hazırlandığını"² iletmıştır. Jungar feodalleri Kazakistan ve Orta Asya'ya yapılacak olan askeri saldırı için birkaç yıl hazırlanmışlardır. Oyrat saldırıları başladığında, Orta Cüz'ün Hanları ve Sultanları ancak asker toplamaya ve düşmanı püskürtmek için hazırlanmaya başlamıştır.

1739 yılının sonbaharında Oyrat ordusunun Kazakistan'a olan saldırısı başlamıştır. Orta Cüz'ün doğu sınırlarında yoğunlaşan Oyrat birlikleri Septen Noyon'un kumandası altında Kazak göçebelerine karşı saldırıya başlamıştır. Yaklaşık olarak ordunun toplam sayısı 30 bin kişiden oluşuyordu³. Orta hanlık ve bütün Kazakistan'ın iç politikası kargaşa içerisindeydi. Küçük Cüz içinde iç savaşlar devam ediyordu, Batır Sultan'ın başında olduğu feodallerin bir kısmı ile Ebu'l-Hayır Han savaşıyorlardı. 1739 yılında Taşkent'te Büyük Cüz Hanı Colbars öldürülmüştür. 1737 yılında Orta Cüz Hanı Sameke vefat etmiş ve onun yerine kararsız ve steplerde otorite kuramamış Ebu'l-Mambet seçilmişti. İç problemleriyle uğraşan Kazak feodalleri önlemler almamış ve göçebelerinde gerekli güvenliği organize edemediler. 1739-1740 yılları kışında, Oyrat ordusu Septen ve Sarı

¹⁶ Kazahsko-ruskiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S.190

¹⁷ Tam je. S. 307-308.

¹ İmperator Yunçjen skonçalsya v 1734.

² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1735. D. 4. L. 22

³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1740. D. 3. L. 15: 1741. D. 4. L. 73 ob.

Manji kumandası altında güneyden, yani Sır deryanın yukarı kıyısından ve kuzeyden, yani İrtiş'ten saldırarak Tobol ve İşim taraflarındaki Orta Cüz göçebelerine büyük zararlar vermiştir. Kazan Valiliğinin yazı işleri odası Moskova'daki Senato odasına "Kırgız-Kaysak topraklarına Kontayci Kalmıkları on beş bin askerle gelip İrtiş ve İşim nehirleri kıyılarında yaşayan Uvak-Girey, Ebu'l-Mambet ve Barak Sultan'ın göçebelerine saldırmışlardır"⁴. Ancak, kalın kar ve meraların yetersizliği, Rus yönetiminin tavrının belirsiz olması Oyrat komutanlarının askerlerini Kazakistan'dan çıkarmaya zorlamıştır.

Oyrat ordusu 1740 yılının sonbaharında Orta Cüz topraklarına yeni saldırılara başlamıştır. Bu sefer Jungar feodalleri daha organize bir direnişle karşılaşmışlardır. Kazak direnişçileri Oyratlara birkaç ciddi darbe indirmişlerdir. Aynı yılın Kasım ayında, Yamuşuskiy Kalesinde Oyrat esaretinden kaçan Kazak Abız Baybulatov "Galdan Çirin Kalmıklarına Kazakların Ebu'l-Mambet komutası altında ikibin kişiyle saldırdıklarını"⁵ anlatmıştır. Acımasız meydan savaşı başlamıştır. Ebu'l-Mambet ile Rus uyruğuna geçen Abılay, Orsk'tan daha yeni dönmüş olmasına rağmen çatışmalara aktif olarak katılmıştır.

1741 yılının Şubat ayı sonunda 30 bin kişilik Oyrat ordusu Septen ve Galdan Tseren'in büyük oğlu Lama Dorji komutası altında tekrar Kazakistan'a saldırmış ve başarılı bir harekâtla Tobol ve İşim'e kadar ilerlemiştir. Savaş 1741 yılının yazına kadar devam etmiştir. Bir Eylülde Yamışevskiye kalesine Urgudzcun Galzat isimli bir Oyrat askeri gelir ve kalenin yöneticisi Albay Zarin'e Oyratların Baş Komutanı Septen'den mektup getirir. Jungar komutanın bildirdiğine göre: "Kendisi ordusuyla birlikte sağ salim Zengor topraklarına geri dönmüş, beraberinde Kazak askerlerinden ve Torgoutlulardan yarısı erkek ve yarısı kadından oluşan üç bin kişiyi getirmiştir, ancak erkek esirlerin yarısı gençlerden oluşup olgun erkeklerin tamamı kılıçtan geçirilmiştir. O, Septen ordusuyla birlikte bu kışta ve ilkbaharda Oboto ve Tobol nehirleri kıyılarında bulunmuştur"⁶.

Jungarlarla olan bu savaşta Abılay birkaç adamıyla birlikte esir düşmüştür. Bu olay şöyle gerçekleşmiştir: Abılay iki yüz kişiden oluşan keşif birliğiyle düşman ordusunun ana karargâhına denk gelir. Oyratların binlerce askerden oluşan ordusu tarafından sarılmış olan Kazaklar esir düşer. Bu olay Septen'in Zarin'e gönderdiği mektupta yer alır: "Septen, ordusuyla birlikte İşim'in Şiligu ve Çyudurtu yatağında iken Kazak Ordasının Abılay Sultanı iki yüz adamla saldırdı, Kalmıklar ise onların tamamını bozguna uğratarak Sultanı esir aldılar"⁷.

Uzun sürmeyen çatışmalardan sonra Barak Sultan'ın birliği yenik düşmüştür. Durgun Sultan, Atıkmiş ve Kobutugan Batırlar esir düşüp Jungarya'ya götürülmüştür.

Bütün bu başarılarla rağmen Jungarlar asıl amacına yani Orta Cüz'un ana birliklerini yenme ve halkını bozguna uğratma imkânına kavuşamamıştır. Kazak ulusunun genel bölümü Tobol nehrinin diğer tarafına göç etmiştir. İsmi maalesef belirsiz olan bir Kazak askeri kendi hayatı pahasına soydaşlarını ölümden kurtarmıştır. Kazak halkının geleneksel kışlaklarından göç etmekte olduğu haberini alan Oyratlar onların arkasından izciler göndermiştir. " Kazak Ordasının yerleştiği yerleri göstermesi için seçilen esir Kazak askeri, onları kasten yanıltarak karlı ve buzlu bir yere götürür, Kalmıklar soğuktan çok sayıda can kaybeder, zar zor kurtulan Kalmıklar esir Kazak askerini yakarlar, yolda görünen Kazak evlerine saldırmak isterler fakat Kazakların sayı

⁴ TSGADA F. 1-iy departament Senata. Op. 113. 1740-1746. D. 12/143. L. 1006

⁵ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1741. D. 1. L. 6. Ob.

⁶ Tam je. L. 41.

⁷ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1741. D. 1. L. 41-41. Ob.

üstün olması ve kendilerinin soğuktan çok can kaybetmelerinden dolayı saldırmaya cesaret edemeyerek geri dönerler..."⁸.

Jungar Komutanlığının Orta Cüz'e güneyden saldırma çabaları bu sefer de başarılı olamamıştır. Jungar esaretinden kurtulan Yenisey Kırgız'ı Kıçık Çyuganov'un 10 Haziran 1741 tarihinde Kuznets'te yerel yöneticilere anlattığına göre: "Kalmık ordusuyla Kazak Ordası Çegan Tsara (Tsagan Sar-şubat. -yazar) ayında çatışmaya girmiş, Kazak Ordası Kalmıkları yenilgiye uğratıp özellikle Kalmıkların sağ kanadını yıpratmıştır"⁹. Kazak birlikleri Jungarya'ya pek çok saldırı düzenlemiştir. Bu seferlerin birinde onlar tarafından Oyratların başkomutanı Septen'in ulusu bozguna uğratılmıştır¹⁰.

1741 yılı yazında Orta Cüz Hanının Karargâhında Jungarlar'la savaşa devam etmeli mi yoksa barış görüşmelerine başlanmalı mı konusunun ele alındığı bir kurultay yapılmıştır. Çoğunluk barış tarafını tutmuştur. Jungarya'ya Kazak elçiliği gönderilmiştir. 11 Kasım'da Oyrat tüccarları, yolda yakaladıkları Urazay isimli bir Kazak'ı Yamışevskiy kalesine getirmişlerdir, tutsağın yazı işleri odasında anlattığına göre "Kazak Ordasının elçileri Galdan Çirin'inle barış yapılması için üç ay önce Galdan Çirin'e gittiler..."¹¹.

Elçilerle yapılan görüşmeler esnasında Galdan Tseren, Orta Cüz ve Küçük Cüz yöneticilerine, onun vatandaşlığını tanımaları için esirler konusu da dahil olmak üzere çeşitli konularda baskı yapmıştır. Kazak ve Jungarlar arasında savaşlar bitince esir alışverişinin, uzun zamandır devam eden gelenek olduğunu da söylememiz gerekir. Akçüre Huntayci, Ebu'l-Mambet'ten gelen Kazak elçisine ancak amanat¹² gönderilmesi, belli bir verginin ödenmesi ve Karasakal'ın iadesi durumunda Kazak esirlerinin serbest bırakılabileceğini söylemiştir¹³.

Abılay Sultan ve efradı önceleri Galdan Tseren'in karargâhında tutulurken sonradan Davatsi Noyonun gözetimi altına gönderilmiştir, burada Abılay, Hoyt boyunun Noyonu Amursana ile tanışmıştır. Jungar esareti döneminde Abılay Oyrat dili ve yazısını, Jungar Hanlığının iç durumunu iyice öğrenmiş olup Jungarya'nın gücünün birlik ve güçlü merkezi yönetime bağlı olduğunu görmüştür.

Kazak elçiliği Urgu'ya geldiğinde, Oyrat Hanı "Abılay'ın elleri ve kollarının zincire vurulması, elçiliğin Akçüre'de bulunduğu bütün süre içerisinde zincirde tutulması emrini vermiştir"¹⁴. Bunu Kazak yöneticilerinin Abılay'ı esareten kurtarmak için tavizkar olması için bilerek yapıldığı akla gelir, çünkü Kazak elçilerinin gitmesi ile Abılay'a gözünü kırpmayan güvenlik korumasının eşliğinde tekrar ayrı çadır ve serbestçe hareket etme imkânı verilmiştir¹⁵.

Kazak efsanelerine göre Abılay, çatışmaların birinde Galdan-Tseren'in sevdiği oğlu Çarçu'yu öldürmüştür. Fakat Huntayci'nin böyle bir oğlu hiç olmamıştır. Ancak Abılay gerçekten teke tek dövüşte soylu bir Jungar (prens) Beyini yenmiştir. Ebu'l-Hayır ile birlikte Orenburg komisyonu başkanı İ. İ. Neptyuyev'ye gelen Oyrat elçileri Kaşka ve Barang, Abılay'ın serbest bırakılması ile ilgili talebe karşılık şöyle cevap vermişlerdir: "o

⁸ Tam je. L. 41 ob.

⁹ Tam je. L. 48 ob.-49.

¹⁰ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1741. D. 1. L. 78.

¹¹ Tam je. L. 75 ob

¹² Çn: Rehin

¹³ TSGADA F. Senata. Op. 113. 1742.D. 14/1145. L. 3

¹⁴ Tam je. L. 110 ob..

¹⁵ TSGADA F. Senata. Op. 113. 1742.D. 14/1145. L. 111 ob.

soylu ve Galdan Tseren'e yakın bir kimseyi öldürmüştür, o sebepten hala tutulmaktadır, ancak onurlu şekilde ağırlandırmaktadır. Ayrıca, soylu Jungar kızları Kırgız-Kaysaklara esir düşmüştür, eğer onlar iade edilirse, tabii olarak o da serbest kalacaktır¹⁶.

Abılay, 1743 yılının ilkbaharına kadar esir tutulur. Ancak Ebu'l-Mambet Han, Sultan Ebu'l- feiz'i Jungarlara amanat olarak yolladıktan sonra Abılay ülkesine gönderildi. Orenburg Komisyonu Başkanı İ. İ. Nepliyev durum hakkında Dışişleri Kurulu'na bilgi verirken " Abılay Sultan, yanında Kaysak esirleri olduğu halde serbest bırakılmıştır. Gizli danışmanın bildirdiğine göre, Galdan Çirin bu serbest bırakma işini öyle düzenlemiş ki, Kazaklara himayesi altında çok ılımlı ve imtiyazlı şekilde bakacağını göstererek bu davranışıyla zaten dar düşünceli halkı oyalayıp kendine çekebilir¹⁷" demiştir. İ. İ. Nepliyev bu görüşüyle gerçeğe yaklaşmıştır. Galdan Tseren, kendisini Rus hükümdarlarına göre, Kazakların özgürlüğünü kısıtlamayan hümanist bir hükümdar olarak göstererek Kazakistan'ın Rusya'ya katılma sürecini durdurmaya çalışmıştır.

Abılay, Galdan Tseren üzerinde sadece kendi kişisel cesareti ile güçlü bir izlenim bırakmış aynı zamanda devlet anlayışı, basireti ve aşırı hırsı ile de olumlu etkiler bırakmıştır. Abılay'ın kendi göçebelerine dönmesinden sonra bizzat Jungarya ve Kazak Hanlıkları arasında barış anlaşmasını yapmış olması rastlantı eseri olmasa gerek.

Abılay evine döndükten sonra Galdan Tseren'e rehin olarak oğullarından birini göndermek zorunda kalmıştır. 1745 yılında Jungarya'da bulunan Astsubay Savva Sobolev'in bildirdiğine göre: "Abılay Sultan ve Barak Sultan'ın çocukları hafif çadırlarıyla Galdan Çirin'e gelip bir veya iki ay Galdan'ın çocuklarıyla birlikte gezerek Galdan Çirin'in himayesinde bulundular¹⁸".

22 Eylül 1743 tarihinde Orta Cüz'de bulunan Başkurt Tukan Baltasev, Çar yönetimine Abılay'ın Jungar esaretinden serbest bırakılma şartları hakkında bilgi vermiştir. "Galdan Çirin, Abılay'ın serbest bırakılması karşılığında Ebu'l-Mambet'in çocuğunu rehin alarak Kaysakları himayesi altına aldığı belgelenmiştir, Barak Sultan'ın da oğlunu amanat olarak göndermesi egemenliğini tekrardan onaylamış oldu. Abılay Sultan ve Ebu'l-Mambet'in oğluyla birlikte gelen Kırgız Malaysarı, kendilerinin gelmesiyle Barak'ın oğlunun serbest kalacağını anlaşılıyordu. Üstelik Galdan Çirin, Şunoy Batır lakaplı Karasakal'ın yakalanıp kendisine gönderilmesi ile ilgili isteklerde bulunmuştur. Abılay bu istekleri yerine getireceğine söz vermiş ve serbest bırakılmışlardır¹⁹. Galdan Tseren Abılay'a eş olarak "soylu bir Taşkentli Sart"(fergana'nın yerleşik halkı)ın kızını verir, "Taşkent'te birçok arazi" vereceğini vadeder, Malay Sarı'ya Tarhan unvanı verir ve Ebu'l-Mambet ve Barak'a zengin hediyeler gönderir²⁰.

Abılay ile esarete bulunan kardeşi Yulbarıs Sultan bir buçuk ay sonra Tobolsk'a gelir ve "Abılay'ın Galdan Çirin esaretinde kendisiyle iki yıl kaldığını söylemiştir... Yulbarıs Sultan ve Abılay, Galdan Çirinle barıştı ve bu sonbaharda Galdan Çirin onları

¹⁶ Kazahsko- russkiye otnoşeniye... v XVI-XVIII vekah. S. 243.

¹⁷ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1742-1744. D. 1. L. 14.

¹⁸ TSGADA F. 1-iy departament Senata. Op. 113. D. 1607. 1745. L. 41.

¹⁹ O rukovoditele vosstaniya v Başkurtii v 1740 g. Karasakale, bejavşem v Kazahstan i obyavivşem sebya bratom Jungarskogo hana Galdan-Tserena Şono-Louzanom i pretendovavşim na vse Oyratskiy prestol sm.: Moiseyev V. A.Stepnoy samozvanets // Prostor. 1984, No 6. S. 200-204.

²⁰ Kazahsko- russkiye otnoşeniye... v XVI-XVIII vekah. S. 297.

uluslarına gönderdi, toplamda otuz beş adam vardı, hepsi serbest bırakıldı ve uluslarına sağ salim döndüler... şimdi ise Galdan Çirin Kazaklarla barış içinde"²¹ olduğunu söyledi.

Abılay'ın Jungarlar tarafından serbest bırakılmasında Rusya hükümetinin önemli bir rolü olmuştur. Oyrat feodallerinin Kazakistan saldırılarına, sonradan Galdan Tseren'in Kazak beylerine uyguladığı diplomatik baskıdan son derece rahatsız olan hükümet ve Orenburg yönetimi Jungarya tacizlerinin önüne geçmek amacıyla Urga'ya elçi olarak Miller K.'yı göndermiştir. Elçiliğin görevlerinden birisi de Abılay'ın serbest bırakılmasını sağlamaktı²².

Rus elçiliği Jungar Hanı Karargâhına alınmamasına rağmen Rusya'nın protestosu Galdan Tseren'in "Kazak" politikasına etki etmiştir. Serbest kalmasından belli bir süre sonra kendisine gelen Orenburg yönetiminin temsilcilerine Abılay şöyle demiştir: " Beni Kalmık Galdan Çirin'in esaretinden kurtarmakta gösterdiğiniz merhametten dolayı hükümdarım için Allah'a dualar ederim"²³.

Göçebelere doğru giderken Abılay, Ebu'l-Mambet'e serbest kaldığını bildirmek amacıyla adamlar gönderir ve kendisi için hiç çaba göstermediklerinden Han'a ve diğer Kazaklara dargınlığını iletir. O anda Ebu'l-Mambet'in karargahında bulunan Kazaklar İ. Lapin ve Mansur Aksakov, Abılay'ın "mektubunda Ebu'l-Mambet Han ve diğerlerine küfür ve hoşnutsuzlukla kendisi esaretteyken hiç çaba göstermedikleri, kurtarma çabasında bulunmadıkları ve hiç ilgilenmediklerinden hoşnutsuzluk duymuştur ki, kendi hayatı orada sona erecek olsa bile onlardan hiç yardım beklememişti, eğer serbest kalmışsa sadece Çariçe majesteleri sayesinde ve onun lütfundan başka bir şey değildir ve bunun hakkında İmparator majestelerinin iki fermanı gelmiştir...."²⁴.

Esaretten kurtulduktan sonra, görünüşte Galdan Tseren ve Abılay arasında dostça ilişkiler gelişir. 1745 yılının Mart ayı başlarında Semipalatink kalesine ticaret için gelen Abılay'ın adamları "Kırgız-Kaysak Beyleri Buhara yakınlarında bulunuyor, onlara yakın bulunan Jungar Kalmıkları da uzakta bulunan beyleri ile görüşüyorlar, Önceden eline silahını alan Zengor Kalmıkları saldırır ve esirler alırdı." Abılay'ın Jungarya'dan dönüşü ve Oyrat Hanıyla barış anlaşmasına varmasından sonra "onların Galdan Çirin Kalmıklarıyla ilişkileri çok sakinleşti... birbirlerini ziyaret ediyorlar"²⁵. Ayrıca, Abılay kendi ulusu ile göçe ederek Jungar Hanlığı topraklarına gitmiştir. 1745 yılının başında Jungarya'ya giden Teğmen F. Ablyazov, Kazakların Jungarya topraklarının sınırı olan Tsar Gurban nehri boyunca göç ettiklerini bildirir²⁶. Uryanhaylılar (Tuva)²⁷ Rus yönetimine "onların hükümdarı Galdan Çirin'in, Abılay Sultan'a buğday ve un

²¹ Tam je. S. 309.

²² V. A. K vaprosu ob Oyrato-kazahskih otnoşeniyah 30-40 g. XVIII v. // Kazahstan, Srednyaya i Tsentralnaya Aziya XVI-XVIII vv. Alma-Ata, 1983. S . 185.

²³ Suleymanov R. B., Moiseyev V. A. Protiv izvraşenniy istorii Kazahstana // Vestnik Akademi nauk Kazhskoy SSR. 1984. No 4. S. 64.

²⁴ Kazahsko-russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S .289.

²⁵ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1742-1745. D. 1. L. 51 ob-52

²⁶ GAOO. F. Voенno-poxodnaya kanstelyariya... Op. 1. D. 8. Sv. 4. L. 8.

²⁷ Çev. "Tuva" kökenine dair kaynaklar kesin bir bilgi vermemekle birlikte 4. yüzyılda Çin'in kuzeyinde hâkimiyetini sağlamlaştıran Toba Devletinde geldiği sanılmaktadır. Bkz. E, Arıkoğlu, "Tuva'nın XX. Asır Siyasi Tarihi", Türkler, C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.173. Çin tarihi konusunda yetkin olan W. Eberhard'ın belirttiğine göre: Toba Devleti içinde kabileye sayıları 119'a kadar çıkan Türk soyu olduğunu yazmaktadır. Bkz. W. Eberhard, Çin Tarihi, TTK, Ankara, 2007, s. 160. Esasen 1920'li yıllarda yapılan ilmi araştırmalarda "Tuva" ismi pek zikredilmemiş, bunun yerine daha çok Uryanhay kelimesi kullanıldığı görülmüştür. Bkz. E, Arıkoğlu, "Tuva'nın XX. Asır Siyasi Tarihi", Türkler, C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.174.

gönderdiğini"²⁸ söylemişlerdir. Abılay ve Oyrat Sarayı arasındaki bu ilişkiler Galdan Tseren'in ölümünden sonra 50'li yılların başında Jungarya'da başlayan, Kazakların da aktif olarak katıldıkları acımasız savaşa değin devam etmiştir.

2.6. Jungarya'da Feodaller Arasındaki İç Savaşlar 1745-1754

XVIII. yüzyılın 40'lı yılların sonu ve 50'li yılların başları Merkezi Asya'daki güçlü bir göçebe devleti olan Jungarya Hanlığının zayıflama ve çöküş devridir. Bu duruma farklı feodal grupların Oyrat Hanlığı taht için sonu gelmeyen iç mücadeleleri neden olmuştur. Jungar Hanı Galdan Tseren'in vefatıyla onun 1745 yılında on üç yaşına giren oğlu Tsevan Dorji tahta geçmiştir. Onun kısa süren yönetiminde acımasız idam ve kovuşturmalar, ekonomik çöküş ve desantralizasyon politikaları yer almıştır¹. 1750 yılının Mayıs ayında Aja Han unvanı altında hükümdarlık yapan Tsevan Dorji feodaller tarafından yapılan komplo sonucu tahtan indirilmiş, kör edilerek Aksu şehrine sürgüne gönderilmiş ve orada öldürülmüştür². Yeni hükümdar olarak Galdan Tseren'in meşru olmayan büyük oğlu Lama Dorji 12 Ekim 1750 tarihinde törenle tahta çıkmıştır³.

Tahta çıktığı ilk günden itibaren tahtta gözü olan Jungar soylu feodallerinin gizli muhalefetiyle ve daha sonra açık düşmanlığıyla karşılaşmıştır. Yeni hanın en etkili ve aktif muhaliflerinden birisi ise, kendi ulusundan Tarbagatay ve Moğol Altay'ında göçebelik eden, Jungar Hanlığının kurucusu Batura-Huntayci'nin (1635-1654) soyundan gelen Davatsi Noyonu'dur. Emri altında bulunan kişi sayısı 30 bin kişidir⁴. Çok geçmeden Davatsi ve onu destekleyen Amursana, Bançjur Noyonları ile Lama Dorji arasında savaş başlamıştır. 1751 yılının sonbarında Davatsi ve müttefikleri yenilerek Kazakistan'a kaçmışlardır.

Kazak yöneticiler Jungarya'daki feodal savaşlarını dikkatlice izlemişler ve uzun süre tarafsızlıklarını korumuşlar ve oradaki olaylara karışmamışlardır. Ancak üç Oyrat Knyaz'ının Orta Cüz topraklarına kaçıp sığınması durumu değiştirmiştir. Oluşan durumu gözden geçirip davranış sınırını belirlenmesi, onun hayata geçirilmesi için somut adımların atılması gerekiyordu.

Kazak göçebeliklerine gelen kaçaklar çok iyi karşılandığını söyleyebiliriz. 1752 yılı Şubat ayında ticaret amaçlı Yamışevskiy kalesine gelen Kazaklar, Davatsi, Amursana ve onun kardeşi Bançjur'un "Yanında yirmi adamla Haip Batır'ın kalmaktadırlar. Nöbetçiler yoktur, pek uzak olmayan yerde kendi çadırlarında kalıyorlar"⁵ diye yerli yöneticiye anlatmışlardır. Yerli halk "Davatsi ve diğer ikisine saygı gösterip, hediyeler sunmuşlardı"⁶.

²⁸ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1745. D. 2. L. 4 ob

¹ Ju İ. Y. İstoriya Jungarskogo hanstva. M., 1983. S. 281; Kuznetsov V. S. Jungarskoe hanstvo v 1745-1755 g. // N. Y. Biçurin i ego vklad v russkoe vostokovedenie: K 200-letiyu so dnyar rajdeniya: Materialı Konferentsii. M., 1 977. Ç. N; Moiseyev V. A. Russkiye arhivniye materialı o polojenii Jungarskogo hanstva v 1745-1749 gg. // Pyatnadtsataya nauçnaya konferentsiya "Obşestvo i gosudarstva v Kitaye": Tezisi dokladov. M., 1984. Ç. 2. S. 145-152.

² AVPR. F. Kirgiz- kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1752. D. 3. L. 53.

³ Aldabekova N. A. Moiseyev V. A. Jungarskoye hanstvo v period prableniya Lami-Dorji (1750-1752 gg.) // Semnadtsataya nauçnaya konferentsiya "Obşestvo i gosudarstva v Kitaye" Tezisi dokladov. M., 1986. Ç. 2. S. 100.

⁴ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 93-94. V russkih i kitayskih istoçnikah Davatsi figuriruyet pod raznimi imenami: Debaça, Lobaça i t. d. V sobetskoy istoriografii priyatno pisat "Davatsi"

⁵ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 2 ob.

⁶ Tam je. L. 13 ob.

Orta Cüz'deki Orenburg yönetiminin temsilcisi M. Arapov bu misafirperverliğin sebebini açıklarken "Kazaklar Noyonların kendilerine sığınmalarını bir avantaj olarak görmektedirler, Kalmıkların gelmesiyle daha da güçlenerek sayıca arttıklarını düşünmekte. Bundan dolayı onlara sevgi ve saygıyla yaklaşarak yeterince at ve hayvanlar vererek onları donatmaktadırlar"⁷ diye not düşmüştür.

Davatsi ve Amursana'nın Orta Cüz'e sığındıkları haberini alan Lama Dorji, Orta Cüz'ün etkili Sultanı olan Abılay'a, kaçakların derhal iade edilmesi talebiyle Bekey Bek başkanlığında bir elçilik gönderir. "Zengor Hanlığından Bekey Bek'in başında olduğu yüz kadar Kalmık, Debaçi ve Amursana Noyonları hakkında bilgi toplamak için gönderilmiştir. Nerede, kimde kaldıklarını öğrenmek için Zengor topraklarına sık sık gelen Kırgız Beyi Malaysarı Batır'dan medet umuyorlardı, onun yanında bir ay süreyle kalıp Noyonları iyice araştırdıktan sonra mümkün olursa Urga'ya getirme emri verilmiştir"⁸.

Lama Dorji kendisiyle iyi ilişkiler içerisinde olan Malaysarı ve Yapyaka gibi beyler aracılığıyla Orta Cüz feodallerini etkilemeye çalışmıştır. Jungar Hanının isteği üzerine Malaysarı kendi oğluyla birlikte Yapyaka'nın oğlunu Bekey Bek başkanlığındaki Jungar elçileri ile birlikte başkan Kayıp Beye, "savaş çıkmaması ve kan dökülmemesi için" Jungar Knyaz'larının Lama Dorji'ye iade edilmesi talebiyle göndermiştir. Kayıp Batır'ın emriyle Malaysarı'nın adamları kırbaçlanmış ve "Malaysarı'nın Zengorlara yardım etmemesi ve onun himayesinde olan Bekey Bek'i yüz adamıyla birlikte Jungarya'ya dönmesi cevabıyla" geri gönderilmişlerdir⁹.

Böylece, bu zaman zarfında Jungarların Oyrat Knyaz'ları Davatsi, Amursana ve Bançjura'nın Jungarya'ya iadesi Kazak-Jungar ilişkilerinde mühim bir yere sahiptir. Bu olayın çözümünde Abılay önemli rol oynamıştır. Abılay, Oyrat ordusunun Kazak göçebelerine saldırısını önlemek amacıyla, Orta Cüz kurultayının karara varmasını beklemeden kendi başına Lama Dorji'ye elçi göndererek Davatsi ve arkadaşlarının Orta cüz topraklarına "onların emriyle değil de, kendi istekleri ile geldiklerini, Abılay ve diğer Kırgızların onların yüzünden Lama Dorji'yle anlaşmazlık yaşamak istemediklerini" bildirmiştir"¹⁰. Buna rağmen Abılay ulusunu, Jungar sınırından uzaklaştırıp kuzeye, Rus kalelerine götürme kararı almıştır. Artık Mart ayı sonuna doğru Orta Cüz'ün bazı Kazak boyları Yukarı İrtiş kaleleri olan Jelezenskiy, Çernoretskiy ve Osmorijskiy kaleciklerin yakınlarına gelmişlerdir¹¹.

Bu sırada Jungarya'da çoğunu Davatsi'nin emri altındakilerin oluşturduğu yeni hükümdara karşı memnun olmayanlar, Knyazları Jungarya'ya Kazak ordusuyla gelmesini beklediklerinden Kazakistan'a akın etmeye başlamıştır. Orenburg Vali yardımcısı Tuğgeneral Tevkelev'in emriyle Orta Cüz'e giden başkan Taytagulov ile yoldaşları Yunayev ve Moskvitin Haziran 1752 tarihinde dönmüş ve Jungarya'dan Davatsi'ye kaçmakta olan otuz Zengor beyinin isteklerini iletmışlerdir: "Onlar şimdiki Jungar hükümdarının emri altında olmak istemiyorlar, çünkü o gerçek değildir, onlar Lobaçi'nin hükmü altında olmak istemektedirler, üç ay sonra Lobaçi Kırgız-Kaysak yöneticilerinden

⁷ Tam je. L. 42 ob.

⁸ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 9 ob-10.

⁹ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 9 ob-10.

¹⁰ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 13.

¹¹ Tam je. L.4.

oluşacak ve Zengorlardan onun kurtarmak için bine yakın Kırgız askerinin gelmesini bekleyecekler"¹².

1752 yılı yazına doğru Davatsi ve Amursana'nın etrafında 150 kişi toplanmıştır¹³. Bu durum bazı sorunlara yol açmıştır. Kazak halkının ileri gelenleri Abılay Sultan'dan Oyratları başka boylar arasında paylaşmasını istemiştir, ancak Davatsi "Abılay ve diğer üst düzey kişilere kendilerine acımalarını, bu perişan durumunda onları birbirinden ayırırsanız artık umutsuzluğa kapılacaklarını" söyleyip tamamının Uvak Kerey boyu ile birlikte kalmalarını istemiştir. Onların isteği yerine getirilmiş ve "bu boy onların sadece yiyecek talebini karşılayıp diğer boylar at ve başka ihtiyaçlarını karşılayacaktır"¹⁴.

Davatsi ve taraftarlarının ilk planı Kazak toprakları vasıtasıyla Volga Kalmıklarına gitmek idi¹⁵. Ancak Orta Cüz'ün politik himayeciliği, Jungarya'da devam eden karışıklık ve eskiden Davats'nin emri altında olanların onunla birleşme arzuları planları değiştirmiştir. O, Jungarya'ya saldırmak için askeri bir birliği kendisine verilmesi için Kazak feodallerini ikna etmeye başlamıştır. Orenburg yönetimi tarafından Abılay Sultan'a gönderilen tercüman M. Arapov'un bildirdiğine göre, Davatsi "kendini korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak için... Abılay Sultan ve diğerlerinden... Zengor topraklarında kalan Kalmıkları kurtarmak amacıyla askerleriyle yardım etmelerinde ısrar edip Zengor halkıyla savaşmak istemediğini, sadece Kalmıkların güvenliği ve onları Zengor topraklarına kabul ve davet etmek için ısrar etmektedir"¹⁶.

Davatsi, sağ kalan adamlarının Lama Dorji tarafından onun öz kardeşine verildiğini, bütün bunların "onunla iletişimin kesilmesi ve ondan intikam almak" amacıyla yapılmakta olduğunu öğrenir. Davatsi kendi emri altında bulunanları her ne pahasına olursa kurtarmak için daha fazla ısrar etmeye başlamıştır.

Bu arada Abılay Sultan'ın karargâhına kaçakların iadesini ısrarla talep eden Jungar Hanlığının ikinci elçilik heyeti gelmiştir. Elçilik, Orta Cüz kurultayı sona erene kadar bekletilmiştir. Bu kurultaya Orta Cüz'ün boy ve alt boylarının temsilcileri ile Büyük ve Küçük Cüz hanlıklarının temsilcileri katılmıştır¹⁷.

Abılay'ın sonradan hatırladığı gibi toplantı, "firar eden Noyonları yakalamak için Jungarların şimdiki hükümdarı tarafından gönderilen elçilerinin gelmesi sebebiyle gerçekleşmiştir. Kendisi, Nayman, Uvak-Kerey ve Başantın boylarının yetmiş kadar beyleri ve Türkistan'dan Ebu'l-Mambet Han da gelmiştir ve Han, Noyonların iade edilmesi hükmünü çıkarmıştır." Ebu'l-Mambet, Oyrat feodallerinin Kazakistan'a yeni saldırılar düzenleme ihtimalini ileri sürmüştür. Onun davranışının amacını açıklayan Abılay, Ebu'l-Mambet'in bu önerisiyle "Jungar hükümdarına kendi adına, kendi çıkarına hizmet etmek istediğini " ileri sürmüştür"¹⁸.

Sultan Abılay'ın duruşu, Bogembay, Daut Tarhan (Canıbek tarhanın oğlu), Yapyak, Küçük Cüz'ün Sultanı Eralı ve başka etkili batır ve beylerin de desteklediği gibi Davatsi, Amursana ve Bañjur'un her ne olursa olsun Jungar Hanına teslim edilmemesinden yanaydı. Böyle bir kararın alınmasında Abılay ile Davatsi arasındaki dostlukta rol oynamıştır. Yapyak Batır Yüzbaşı Yakovlev'e kurultay sonuçları hakkında

¹² Tam je. 12 ob.-13.

¹³ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 42 ob.

¹⁴ Tam je. L.42 ob.

¹⁵ Tam je. L.37 ob.

¹⁶ Tam je. L.43.

¹⁷ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 13 ob-14.

¹⁸ Tam je. L.41 ob.

bilgi verirken Abılay'ın 1741-1743 yılları arasında Jungarya'daki esaret döneminde "Lobaçe'ye (Davatsi) ile arasındaki dost minnetine" dikkat çekmiştir¹⁹.

Ancak bu kararın en önemli nedeni Kazak yöneticilerinin Oyrat tahtına kendi adamlarını oturtma istekleri olmuştur. Kurultayda konuşan Abılay, Davatsi'nin "soylu Noyon olduğuna dikkat çekerek şu anda tahtta bulunan hükümdara göre Kaysaklara daha faydalı olabileceğini, Davatsi'nin iade edilmesi durumunda, Lobaçe'nin sağ kalması söz konusu olursa ve soyluluğundan dolayı er ya da geç hükümdar seçilirse, güç toplayıp oç alma tehlikesinin onun şimdi iade edilmesinden daha ağır sonuçlar doğurabileceğini belirtmiştir"²⁰.

Abılay'ın Jungar meselesinde tavrını değerlendiren A. İ. Levşin "Akıllı ve atılgan Sultan Abılay, Jungar yöneticilerinin anlaşmazlıklarını kendi çıkarına uygun kullanma fırsatını elinden kaçırmamıştır, kendi huzuru ve bütün Kazak Ordalarının dış güvenliği için eski düşmanın parçalanmış ve güçsüz olmasını ne kadar önemli olduğunu bilerek onların iç mücadelelerin devam etmesi için çaba göstermiştir"²¹.

Abılay'ı Büyük Cüz'ün bazı feodalleri, özellikle Tole Biy desteklemiştir. Onlar 1752 yılı yazında Abılay'a gönderdikleri mektupta, o ve diğer Orta Cüz Beylerinden Davatsi'yi Jungarya'ya vermemelerini, "adı geçen Lobaçe, soylu ve onun yüzünden ülkesinde (zengorda) iç anlaşmazlıklar ve savaşlar meydana gelmekte..., onun iade edilmemesi durumunda Kırgız-Kaysaklara herhangi bir tehlike yoktur"²² denmiştir. Bu kadar güçlü destek ve birçok boy yöneticisinin her türlü yardıma hazır olmaları Abılay'ın kendine güvenini artırmıştır. Bundan dolayı Kazakları savaşla tehdit eden Oyrat elçileri Jungarya'ya eli boş dönmüşlerdir.

Kurultay sona erer ermez Abılay, "onlar, Noyonlar bize kendileri geldiler, Kırgız-Kaysak törelerine göre, aramızda herhangi bir anlaşmazlık çıkacak olursa, Zengorlara iade etme durumunda değiliz" sözlerini Lama Dorji'nin karargâhına Jungar elçileriyle göndermiştir²³.

Eylülde ise Sain Belek, Şahdur Daşı, Batur Ubaşa ve diğerlerinin komutası altındaki 20 bin kişilik Oyrat ordusu sınırdaki Kazak göçebelerine saldırmıştır²⁴. Yapyak Batırın, Yüzbaşı Yakovlev'e anlattığına göre:" Kasım ayında Kalmıklar Kırgızlara iki kez saldırmışlardır. İlkinde Ulutau ve Kiçitau'da ikincisi Çilyantı'da gerçekleşmiştir. Nayman, Kerey ve diğer boyları bozguna uğratmışlar, esirler almışlar, hayvanları da götürmüşlerdir" diye anlatmıştır. Boyların ileri gelenlerini esir alan Oyratlar, onların yerine Davatsi, Amursana ve kardeşinin iadesini istemişlerdir²⁵.

Abılay, Jungar saldırıları hakkında ilk haberi alır almaz herkesin Bayan Aul'a toplanması gerektiğini ileten haberciler göndermiştir. Kendisi askerleriyle birlikte 17 Ekim'de adı geçen yere gelmiştir. Oyratların ikinci saldırısından sonra bile, Abılay ve taraftarları durumun barış yoluyla çözülebileceği umudunu yitirmemişlerdir. Orenburg'ın Yüzbaşısı Yakovlev'le görüşen daha önce sözünü ettiğimiz Yapyak Batır "Biz Kalmıkla savaşmaya değil Galdan Çirin'le anlaşmaya varılan barışın yerine getirilmesini, esir

¹⁹ Tam je. L. 71 ob.

²⁰ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 72 ob.

²¹ Levşin A.İ. Opisanıye...Spb., 1832. Ç. 2. S. 210.

²² AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 42 ob.

²³ Tam je. L. 41 ob.

²⁴ TSGADA F. Senata. Op. 113. D. 1607. L. 580; Gosudarstvenniy arhiv Omskoy oblasti. F. Voennopoxodnaya kantselyariya. Op. 1. D. 29. Sb. 16. L.644-644 ob.

²⁵ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1752-1753. D. 5. L. 72 ob-73.

düşen adamlarımızın ve götürülen hayvanlarımızın iade edilmesini istemeye gidiyoruz" demiştir²⁶.

Bu arada soyluların ve hane halkının Davatsi'ye olan tavrı değişmiştir. Oyratların Kazak topraklarına saldırısı ve yaptıkları yağma ve Davatsi'nin kendi ulusunu Orta Cüz topraklarına çekme çabalarının başarısız olması Abılay ve diğer Kazak yöneticilerinin ona olan güvenini sarsmıştır. Abılay, Yüzbaşı Yakovlev'le olan görüşmelerinin birinde "Artık Davatsi halkımızdan sakınmalı, çünkü dediklerinin çoğu yalan çıktı, vadettiği büyük ordusu korkak çıktı, Lama Dorji Lobaçi'nin, Amursana ve Bançjur'un uluslarının kökünü kazımış ve başka uluslar arasında dağıtmış" demiştir²⁷. Hatta Kazak savunmasının komutanları Davatsi'yi iade edip Jungar Hanlığından kendilerine verilen Oyrat Knyazlarının "iyi niyetle teslim alındığını, Davatsi'nin ulusunu tekrar kendisine verilmesini ve öldürülmeyip Bey olarak kalmasını sağlamak"²⁸ gibi bazı garantileri alınması yönünde de düşüncesini savunmuşlardı.

1752 yılı sonbaharı ve kışında Oyrat ordusu ve Kazak savunması arasında meydana gelen savaşlarda zafer sık sık el değiştirse de ağırlıklı olarak Kazaklar üstün taraf olmuştur. Jungarya'da Oyrat dilini öğrenmekte olan Tobolsk soylusu A. Plotnikov General İ. İ. Kroft'ta "29 Ekim'de Oyrat ordusundan Zaysan Tsebek ulak olarak gelmiş ve Urga'dakileri Jungar ordusunun yenilgisinden haberdar etti"²⁹ demiştir.

Askeri başarısızlıklara rağmen Oyrat hükümdarı, Abılay'ın barış görüşmelerini ve savaşa son verme tekliflerini geri çevirmiştir. Yüzbaşı A. Yakovlev'in anlattığına göre Abılay, Nayman boyunun soylu Batırı Macit'in başında olduğu, ayrıca Orta Cüz'ün başka boylarının ünlü batırlarının da içinde olduğu elçilik heyeti göndermiş ve "Kalmık ordusunun geri çekilmesini, Kırgızlara saldırmamasını, Kırgız iktidar sahiplerinin savaş arzusunda olmadığını" ilettiğini söylemiştir. Ancak Kazak elçiliği heyeti esir alınmış, "onların birisi öldürmüş, ikisi ise Kırgızların göçebeliklerini göstermeleri için esir tutulmaktadır"³⁰.

Ordusunun esas gücünü Kazakistan sınırlarında bırakan Lama Dorji'nin karargâhının savunmasız olması durumundan düşmanları faydalanmıştır. Bazı Jungar Knyaz'ları ve Lama³¹ tarikatının din temsilcileri³² ile anlaşmaya varan Davatsi ve Amursana, 600 kişilik birlikle 12 Ocak 1753 yılında Urga'ya gizlice akın etmiş ve Lama Dorji'yi öldürmüşlerdir. O anda Jungarya'da bulunan Kazak askeri F. Burkov'un sonradan anlattığına göre: "Davatsi ve Amursana oradan (Kazak göçebelikleri- Yaz.) çıkıp hırsız gibi gizlice İli nehri boyunda bulunan hükümdar Lama Dorji'nin göçebelerine altı yüz kişiyle saldırıp Lama Dorji ve onun yandaşları olan Aşir, Bogolday, Aljigoraşka ve ismini bilmediği dört Zaysanı ile yakalayıp ölünceye kadar dövdüler"³³ diye anlatmıştır. Jungarya'nın Hanı olarak Davatsi ilan edilmiştir.

²⁶ Tam je. L. 72.

²⁷ Tam je. L. 69.

²⁸ Tam je. L. 72.

²⁹ AVPR. F. Sibirskiye dela. Op. 130/2. 1746. D. 1. L. 80 ob.

³⁰ GAOO. F. Voенно-poxodnaya kanstelyariya... Op. 1. D. 29. Sv. 16. L. 715 ob.

³¹ Çev. Tibet'in Lama dini, Oyratlar'ın içinde yayılması XVI. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. Hoşut boyunun beyi Baybagas, Lama dinini Oyratlar'a getiren ilk kişidir. Bkz. İ. Kurban, Doğu Türkistan İçin Savaş, TTK, Ankara, 1995, s. 37.

³² AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1753. D. 1. L. 11.

³³ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1757. D. 2. L. 7 ob.

İktidarı ele geçiren Davatsi Kazakistan'daki Jungar ordusunu geri çağırması, Ebu'l-Mambet ile Abılay'a barış ve dostluk içinde yaşamayı teklif etmiştir. Abılay, Kulyake ve Sultanmamet Batırlara yazdığı mektupların birinde "Kendisi, Labaçi tahtın yasal varisi olarak yönetimi teslim almıştır ve Abılay Sultan'a elçi göndererek onların hiçbir şeyden sakınmamalarını, Labaçi, Kırgızlarla eskisi gibi rahat rahat yaşamak istediğini"³⁴ yazmıştır.

Lama Dorji'nin tahtan indirilmesi Jungarya'daki feodaller arasında devam eden yıkıcı iç savaşları sonlandırmamıştır. Davatsi'ye ilk karşı çıkanlardan birisi ünlü, etkili Sarı Manji Noyon'un oğlu Nemehu Jirgal olmuştur. Çok sayıda asker toplayan (bazı bilgilere göre 9 bine yakın)³⁵ devrimciler, hanın karargâhını kuşatıp Davatsi'yi müttefiki Amursana'nın göçebeliklerinde sığınmaya zorlamıştır. O anda ikisinin ilişkileri pek sıcak değildi. Altay ve Tarbagatay'da göçebelik eden Amursana, Davatsi'nin Oyrat hükümdarı seçilmesine pek razı olmayıp hanlığın yarısını istemiştir. Bu karışık dönemde Jungarya'da bulunan Rus-Kazak F. Burkov'un bildirdiğine göre "Davatsi ile Amursana kendi ulusunu ve malvarlığını üç ay içinde topladıktan sonra Amursana, Davatsi'nin hükümdar olmasında kendisinin de çabalarının olduğunu, bunun karşılığı olarak Zengor halkının yarısını toprağı ve malvarlığı ile birlikte istemekte olduğunu"³⁶ bildirir. Davatsi buna kesinlikle karşı çıkmış ve "hiçbir zaman hiçbir ülkenin iki tane hükümdarı olmayacağı"³⁷ cevabını vermiştir. Ancak, buna rağmen Amursana Davatsi'yi yine desteklemiş ve ikisi birleşip Nemehu Jirgal, Toguz-Kaşka ve diğer Beyleri yenilgiye uğratmışlardır.

Bu savaşta Abılay ve hükümü altındaki beyler, Davatsi ve Amursana'yı desteklemişlerdir. Nayman boyunun beblerinden biri olan Berdey, 23 Aralık 1753 yılında Astsubay Verevkin'e verdiği habere göre: " Zengorya'da savaş var; Debaçi Noyon'un hükümdar olmasına karşı olan Şiramanji'nin oğlu Umek'le savaşıyorlar. Kırgızlar da Debaçi'ye destek verip birçok Kalmık ulusunu bozguna uğrattılar... Abılay Sultan da ona yardıma gitti"³⁸.

1753 yılının sonbaharında Jungarya'da 5 bin kişilik Kazak birliği vardı. Bu süreçte Kazak birlikleri esas darbeyi Derbet boyuna indirdiler, çünkü "Derbetler Debaçi'nin hükümdarlığı altında olmak istemiyorlar, onlar Unemkey Jirgal'in hükümdarlığını destekliyorlardı"³⁹. Lama Dorji'nin aktif silah arkadaşı Sain Belek'e ait olan Bargat'ın toprakları istila edilmiştir. Elimizde bulunan kaynaklara göre Abılay ve Davatsi arasında ele geçirilen malvarlığını paylaşma konusunda ortak askeri harekât planı hazırlanmıştır. Kazaklara esir düşen Oyratların ifadelerinden bu bilgiye ulaşılabilmektedir. Onlar, Kazakların göçebeliklerinde bulunan Astsubay Verevkin'e Kazak birlikleri tarafından bozguna uğratılan Derbet göçebeliklerinin erkek nüfusu Davatsi'ye gönderilen kadın ve çocukların ise Kazakların aldığını söylemişlerdir. Bu bilgiyi sefere katılmış olan Kerey boyunun beyi Balçuk da doğrulamaktadır. O, "Debaçi'nin emriyle Kalmıkların iki boyunu harap ettik. Debaçi'nin gösterdiği kadın ve çocuklar ve küçük yaştaki erkek ve kızlar Kırgızlara verildi... Ele geçirilen hayvanlardan ise Kırgızlara karın doyuracak kadar çok

³⁴ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1753. D. 2. L. 10-10 ob.

³⁵ Tam je. L. 1757.D. 2. L. 8 ob.

³⁶ Tam je. L. 8.

³⁷ Tam je.

³⁸ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1754. D. 2. L. 2.

³⁹ Tam je. L. 4. Sm. takje: Zlatkin İ. Ya. Russkiye arhivniye materialı ob Amursane // Filologiya i istoriya mongolskih naradov. M., 1958. S. 289-313.

az miktar verildi, kalan hayvanları Debaçi kendisine aldı"⁴⁰ diye anlatmıştır. 1753-1754 yıllarının kış aylarında Kazakların yeni birlikleri Jungarya'ya doğru yol aldı"⁴¹.

Bu arada Jungarya Hanlığında siyasi durum değişmişti. Amursana, Nemehu Jirgal ve diğer beylerle olan savaşlarda emri altında bulunan aile sayısını arttırmış (bazı kaynaklara göre 7000'e yakın aile) ve Davatsi'ye açıkça meydan okuma kararı almıştır. Bu amaçla o, Abılay'a öz kardeşi Bançjur ve Barçuyh Zaysan'ı göndermiştir. Amursana'nın elçileri bin at, 20 bin koyun ve verebileceği kadar deve isteyip "karşılığında ne almak isterse (Abılay'ın yazarı) ödeyeceklerini vadeder"⁴². Abılay, beylerinin yardımıyla Amursana'ya atlar, 700 adet deve, koç ve koyun verir. Amursana ise Buhara halıları, silah ve insan gücüyle ödeme yapmıştır. Bundan sonra Hoyt Noyonu kendi planlarını Abılay'a açıklayıp onu müttefiki olmaya davet eder.

Abılay ve diğer Kazak feodallerinin Davatsi ile olan ittifak anlaşmalarını bozma ve Amursana'yı destekleyip Orta Cüz'ü Jungarya ile savaşla yüz yüze getirmesine neden olan gerekçeler hakkında kaynaklar herhangi bir bilgi içermiyor. Sonradan meydana gelen olayları araştırınca; Abılay ile Amursana arasında Jungar Hanlığı ve Kazak Cüzlerinin gelecek dönemdeki ilişkilerine dayanan her iki tarafı da memnun eden bir anlaşma yapılmış olduğunu anlayabiliriz.

Abılay'ın taktiğinin özünü: Jungarya'da her zaman anlaşmazlığı desteklemek, Oyrat Han veya Noyonlarından hiçbirinin güçlenmesine izin vermemek ve Kazak göçebeliklerinin güvenliğini sağlamak ve Oyrat hükümdarlarından hep yeni tavizler almaktı.

Kazak milislerinin ve Abılay birliklerinin ilk ortak saldırısı yenilgiyle sonuçlanmıştır. Harekatlarda anlaşmazlıklar ve Davatsi güçlerinin sayıca fazla olması Abılay'ın birliklerinin geri çekilmesine sebep olmuştur. Oyrat Lazun Sançikov, Jungarya'ya gelen Başçavuş S. Myakinin'e 1754 yılı Nisan ayında sayısı 1700 kişiden oluşan Kazak birliklerinin aniden Karatal nehri kıyısında belirmediğini söylemiştir. "O anda bizim taraftan on bine yakın asker toplanıp çatışma meydana geldi. Kırgız tarafından ise çok esir düştü, Kırgız ordusunun beş yüz kişisi kaçtı ve kalanların hepsi öldürüldü"⁴³. Bize göre Abılay birliklerinin bu yenilgisi olayların gidişatını büyük ölçüde etkilemiştir.

Abılay'ın Amursana ayaklanmasını desteklemesi üzerine Davatsi, Orta Cüz'e kalabalık elçilik heyeti gönderip Jungarya'dan yağmaladığı herşeyi iade etmesini ve silahlı saldırıya son vermesini talep etmeye etmiştir. Ayrıca Davatsi'nin elçileri; "Abılay, sen neden Zengor topraklarında benim adamlarımı yıkıma uğrattın, ben seninle hep dostluk içinde yaşamıştım ve senden hiçbir zaman böyle küstahlık ve haydutluk beklemiyordum, Amursana ile işbirliğine vararak esir aldığın erkek ve kadınları, at ve inekleri ve zenginliklerle birlikte eline geçirdiğin çadırları herhangi bir tartışmaya gerek kalmadan bana iade etmeni istiyorum, iade etmediğin takdirde ben askerlerimi sana savaş yapmaları için göndereceğim"⁴⁴ demiştir. Abılay Jungar elçilerine herhangi bir cevap vermeksizin geri göndermiştir.

1754 yılı Temmuz-Ağustos aylarında Davatsi birlikleri Amursana'nın peşinde iken, Abılay Jungarya'ya yeni sefer düzenlemiştir. 29 Eylül'de Sibiry Valisi V. Myatlev

⁴⁰ AVPR. F. Zyungoskiye dela. Op. 113/1. 1754. D. 2. L. 4 ob.

⁴¹ Tam je. L. 4 ob.-5.

⁴² Tam je. 1757. D. 2. L. 10.

⁴³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1754. D. 5. L. 35.

⁴⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1754. D. 5. L. 35.

Dişiler Kurulu'nda Kazakların "Abılay dört bin kişiden oluşan ordusuyla Zengorlarla savaşmış ve onları yenilgiye uğratmış, tam üç bine kadar adamını esir almıştır"⁴⁵ diye ifade ettiklerini belirtmiştir. Davatsi'nin diplomatik yollardan Abılayla ilişkilerini düzeltme çabaları başarısız olmuştur.⁴⁶ Abılay'ın elde ettiği zafer, Amursana'yı yıkımdan kurtaramamıştır. O, Oyrat ve Uryangay birliklerinin saldırısından sonra çok az kişiyle birlikte Çin İmparatorluğuna kaçmıştır⁴⁷.

Amursanayı yenen Davatsi, Abılay'ın göçebelerine saldırmaya karar verir. Davatsi'ye karşı olan Noyonlardan birisi olan Erinçin orada bulunuyordu⁴⁸. Tobolsk'a, Sibirya Valilik binasına gelen haberlere göre, Davatsi Kazaklarla savaşmak için Rus hükümetinden askeri yardım istemeyi dahi düşünüyordu⁴⁹. Kışın yaklaşması ve Jungarya'da feodaller arasında başlayan iç savaşlar, Jungar Hanını askerlerini geri çekmeye mecbur etmiştir. Hanlıktaki durumu karakterize eden Başçavuş S. Myaki sefer defterine şöyle yazmıştır: "Jungar halkı kendi arasında anlaşmazlık yaşayıp pek büyük tehlike altında bulunuyor, her gün her gece hırsızlıklar yaşanıyor, insanlar birbirlerini bıçaklıyorlar"⁵⁰.

Kışın, çoğu Jungar Noyonu ve Zaysanlar Kazak saldırısı korkusuyla İli nehrinin yukarı kısmına göç etmiştir. Ama karşısında feodallerin savaşlarıyla parçalanmış Oyrat Devleti, hiç direnme gösteremeyeceği yeni acımasız düşmanı doğudan Jungarya'ya yaklaşıyordu.

2.7. Jungarya'nın Çin İmparatorluğu Tarafından Bozguna Uğraması ve Kazakistan'a Saldırı

Jungarya'daki gelişmeleri yakından izleyen Çin'de iktidar olan Çin Mançur Hanedanlığı, zayıflayan düşmanına son darbeyi vurma zamanın geldiğine karar vermiştir. İmparatorluk fermanında, "Hanedanlığımız, gözetleme yerleri düzenledi, sınırı araştırdı, Jungarları yok etmek için ordular kurdu, uzun zaman bekledi, ancak bunu yapamadı. Şimdi ise (Jungar Hanlığı) meselesini silah gücüyle çözmek için bize en uygun durum yaratılmıştır"¹ diye belirtmiştir.

Yeni bir savaş başlatmak için resmi gerekçe olarak Amursana'nın Bogdihan Tsyantun'dan Jungar Hanlığı tahtını ele geçirmek için yardım istemesi öne sürülmüştür. Çin İmparatorluğu topraklarında sığınan Amursana ve diğer Jungar Beylerini, kendi saldırgan planını gerçekleştirmek isteyen Mançur İmparatoru, aslında Jungar Hanlığını kurtarmak niyetinde değildi. Ünlü Rus sinoloji uzmanı N. Y. Biçurin'e göre : "Çin Hükümdarı savaş başlamadan önce bu ülkenin işgal edilmesini teklif etmişti; dörde bölüp birbirinden bağımsız dört hanın yönetimine vererek ülkeyi bölmek ve Kuzey Moğolistan'ın güvenliğini sağlamak istiyordu"² diye belirtmiştir. Böylece kendi çıkarını düşünen tarafların ittifakı geçici ve uzlaşmacı karakter taşıyordu.

⁴⁵ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1754. D. 1. L. 46 ob-47.

⁴⁶ Tam je. L. 47.

⁴⁷ Zlatkin İ. Ya. İstoriya Çungarskogo hanstva. S. 289.

⁴⁸ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1754. D. 5. L. 39 ob.

⁴⁹ Tam je. L. 39 ob.-40.

⁵⁰ Tam je. L. 39.

¹ He Tsyutao. Şofan beyçen (Polnoye opisaniye severnih oblastey). Pekin, 1881. Tsz. 4. L. 13 a.

² Biçurin N. Y. (O. İakinf). İstoričeskoye obozreniye Oyratov ili Kalmıkov s XV stoletiya do nastoyaşeva vremeni. Spb., 1834. S 113-114.

1755 yılının erken ilkbaharında değişik boylardan oluşan Çin ordusu Jungar Hanlığı topraklarına girmiştir³. Moğol Altay geçitleri boyunca Ulyasutay taraflarında ilerleyen Kuzey ordusunu Amursana, Barkul taraflarında ilerleyen güney ordusunu Oyrat Zaysanı Salar (müslüman kaynaklara göre Saral) yönetiyordu. İç savaşlar nedeniyle yeterince kan kaybetmiş olan bir zamanların güçlü devleti Oyratlar işgalcilere ciddi karşılık verememiştir. Mahvedici yıkımların sona ermesini dört gözle bekleyen Hanlığın nüfusu, Amursana ve Salar yönetimindeki Oyrat ve Çin birliklerinde ve Derbey Beyleri Tseren, Tseren Ubaşi, Tseren Mueke ve diğerlerinde bu duruma son verecek ışık görmüşlerdir. Buna bazı komutanların, özellikle Amursana'nın Çin başkomutanları Bandi ve Yun Çan'dan bağımsız hareket etmeleri sebep olmuştur. B. P. Gureviç'in belirttiği gibi Amursana "kendisinin Mançur İmparatorluğuna "bağlılığını" simgeleyen resmi Mançur mührünü kullanmıyordu (eski han mührünü kullanıyordu), Tsyantun tarafından kendine hediye edilen yüksek rütbeli elbiseyi ve diğer şeref nişanı ve madalyaları hor görüyordu"⁴.

Mançur Komutanlığının, Çin ordusunun "zalim" Davatsi'yi cezalandırmak, Jungarya'ya "barış ve huzuru" getirmek amacıyla geldiğini vurgulaması, Oyrat halkına hitaben bildiriler ve manifestolar dağıtması da halkın Mançur işgalcilerine karşı olan tepkisini etkilemiştir⁵.

1755 yılı yazına doğru Jungarya'nın işgali tamamlanmış, Davatsi yakalanmış ve Pekin'e götürülmüştür. Ayrıca bütün Oyratların hanı olmak isteyen Amursana'nın görüldüğü yerde öldürülmesi olmazsa Pekin'e getirilmesi kararı alınmıştır. " Kuzeyi sakinleştiren kumandan" lakaplı Bandi, bu emri Jungarya'da yerine getirmekten korktuğu için Hoyt Boyunun Noyonunu, Halhas Boy Beyi ve Halhas din adamı Hutuhtı'nın akrabası Erinçin eşliğinde Amursana'yı Pekine yolladı. Başkentte idam edileceğini Hotogoyt Boyu Beyi Çingundjav (Tsengunçjav)'dan öğrenen Amursana, göçebelerine uğraması gerektiğini söyleyip kaçır ve Çin karşıtı ayaklanmanın bayrağını kaldırır.

İli'deki Bandi yönetiminde olan garnizondaki Çin askerlerini kırıp geçirerek Mançur Komutanlığı Garnizonunu yağmalayan Amursana, sonbaharda geldiği Borotal nehrinin yukarı kesiminde bulunan terk edilmiş "Taş şehrinde Kasım ayına kadar barındı. Oradan Kontayci'nin Noyonlarına, Kontayci topraklarını korumak için birleşmeye davet eden mektuplar gönderdi"⁶.

Çok geçmeden Amursana Jungarya'nın Hanı seçilmiştir ve Çin İmparatorluğunun yeni saldırısını püskürtmek için hazırlıklara başlamıştır. Ancak, çoğu soylu feodal, özellikle eski Jungar Hanlarının soyundan gelenler Amursana'nın iktidarını tanımaktan vazgeçmişler ve bu da 1756 yılı Ocak ayı sırasında feodaller arasında yeni bir savaşa neden olmuştur.

Bu arada Çin hükümeti, Jungarya'daki ayaklanmayı bastırmak için daha fazla asker toplayıp bölgeye göndermiştir. Oyratların dağılmış birlikleri, düşmana karşı koyamamıştır. Taraftarlarının çoğu tarafından terk edilen Amursana, Nisan ayında 200 kişilik askerle Abılay'ın göçebelerine sığınmıştır⁷.

Çin Sarayının Kazak Hanlarıyla olan ilişkilerindeki temel politik mesele; Kazak hükümdarlarının Merkezi Asya'daki Türk ve Moğol boylarının kurtuluş ayaklanmalarını

³ Po svedeniyam russkih istočnikov çislennost Çinoy armii sostavlyala 200 tys. çel. Sm.: Zlatkin İ. Ya. İstoriya... S. 290.

⁴ Gureviç B. P. Mejdunarodniye otnoşeniya... S. 107-108.

⁵ Moiseyev V. A. Tsinskaya İmperiya i narodu Sayano- Altaya v XVIII v. M., 1983. S. 65.

⁶ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1756. D. 1. L. 57 ob-58.

⁷ Tam je. L. 58.

desteklemekten vazgeçirilmesidir. Bu dönemde Çin sarayı ile Orta Cüz hükümdarları arasında siyasi temaslar mevcuttu. Bu da aşağıdaki şartlar altında gerçekleşmiştir.

Jungar Hanlığı ile büyük savaşa hazırlanan Çin İmparatorluğu, Hanlık tahtı için savaşan her adayı değerlendirmiştir. Casusları ve Oyrat kaçakçılarından aldıkları haberler üzerine Kazak yöneticilerinin, özellikle askerleriyle 1755 yılı kışı ve ilkbaharı boyunca Jungarya'ya seferler düzenleyen Orta Cüz Sultanı Abılay'ın bu olaylardaki rolü hakkında yeterince bilgileri vardı⁸. Jungarya'da Kazak feodallerinin aktif hareketleri, Çin hükümetini saldırıyı hızlandırmaya sevk etmiştir⁹.

Davatsi'nin yenilgisi, Doğu Türkistan'a kaçışından ve Jungar Hanlığının bir devlet olarak ortadan kaldırılmasından sonra imparator, "Kazak meselesini" çözmek amacıyla ordu yönetimine iki olası seçenek emretmiştir. İlki, diplomatik yöntemlerle Kazak feodallerin kendi birliklerini Jungarya'dan çıkarmaları, ikincisi de, Bogdihan yönetiminin egemenliğini tanınmasını sağlamaktı. İstenilmeyen olaylar meydana gelmesi durumunda ise Kazak birliklerine karşı orduyu kullanmaktı¹⁰.

1755 yılı yazında Abılay'ın karargâhına, başında Şunden ve Dayuna'nın bulunduğu ilk Çin elçilik heyeti gönderilmiştir. Elçiler Kazaklara İmparatorun manifestosunu sunmuşlardır: "Eskiden (siz) Jungarlarla karşılıklı düşmanlık içindeydiniz. Gök Hanedanlığı ordusunu gönderdiğinde Davatsi sizinle savaşıyordu. Ulu ordunun saldırmasıyla ancak Davatsi durdurulabilmiştir, elinde sizin askerlerden esirler vardı. Artık Jungar toprakları sakinleşmiştir. Hepsi (onlar) bizim hizmetkârımızdır. Daha önce Jungarların halkınızı öldürmeleri, geçmiş olan bütün vakalar, artık sonsuza dek yasaklanmıştır. Eğer, siz bizim tarafa geçmek istiyorsanız, bunu her yerde memnuniyetle karşılıyoruz. Eğer ki, serbest kabile olarak yaşamak istiyorsanız da, "kendi" sınırlarınız içerisinde sakince yaşamınıza izin verilir. (Jungar sınırlarına) saldırmanız yasaktır, eğer eskisi gibi (saldırmaya başlarsanız), (sizi) cezalandırmak için büyük bir ordu göndeririz"¹¹.

Buna cevap olarak, Abılay diplomatik ilişki kurmak amacıyla Çin Komutanlığı Karargâhına elçilik heyeti göndermiştir, bu hareket Pekin'de Kazakların Çin Hanedanlığına bağımlı olma isteği olarak kabul edilmiştir.

Jungarya'daki ayaklanma Abılay ve diğer bazı Kazak beylerinin Amursana'ya aktif destek vermesi Çin İmparatorunun hayalini bozmuştur. Ancak, Mançur Sarayı Abılay'a yine de yeni elçilik heyeti göndermiştir. Sorun, Çin komutanlığının Jungarya toprakları ve nüfusu üzerinde kontrolünü kaybetmesinden kaynaklanmıştır. Böylelikle elçiliği dağlık Altay tarafından gönderilme kararı alınmıştır.

1756 yılı Şubat ayında Altay Zaysanı Ombi'nın ana göçebelerine Subay Daşan yönetimindeki 30 kişilik Çin elçilik heyeti geldi. Elçiler Altay beyine "Biz elçi olarak Kazak Ordasına, Kazak Hükümdarı Abılay'a, onunla bizim aramızda daha önce meydana gelmiş olan anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanmaması için anlaşmaya gidiyoruz. Ayrıca, Abılay Sultan'dan askerlerine Zengor Beyi Amursana'yı yakalamaları için emir vermesini ve Moğol askerlerine canlı olarak teslim etmelerini isteyeceğiz, birçok namussuz

⁸ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1755. D. 2. L. 15.

⁹ Kuznetsov V. S. Tsinskaya İmperiya na rubejah Tsentralnoy Azii (vtoraya polovina XVIII- pervaya polovina XIX vv.). Novosibirsk, 1983. S. 19.

¹⁰ Hafızova K. Ş. O nikotorih metodah tsinskoy diplomatii v XVIII v. (na primere politiki Kitaya v Tsentralnoy Azii) // Şestaya nauçnaya konferentsiya " Obşestva i gosudarstvo v Kitaye": Tezisi i dokladi. M., 1975. Ç. 1. S. 180; Gureviç B. P. Ukaz. soç. S.127.

¹¹ Kuznetsov V. S. Ukaz. soç. S. 20.

davranışından dolayı onun kökü kazanacaktır"¹² diye belirtmiştir. Elçiler Abılay ve Beylerine büyük miktarda hediyeler götürmüştü¹³. Çar yönetiminin ısrarla karşı çıkması üzerine Ombo, Çin elçilerinin kendi topraklarından geçmesine kesinlikle izin vermemiştir, onları görevlerini yerine getirmeden eli boş dönmek zorunda bırakmıştır.

Amursana'nın Abılay'a sığınması üzerinden çok geçmeden Kazak Sultanının Karargâhına Çin Başkomutanı tarafından gönderilen Halhas Beyi Tseren yönetiminde elçilik heyeti gelmiştir. Elçiler, "isyancı" Noyonun yakalanmasını ve teslim edilmesini, aksi takdirde Orta Cüz'e olası askeri saldırı ile tehdit etmiştir. Herhalde, Abılay için bu kararı almak ve diğer Sultanları, Beyleri, Ebu'l-Mambet ve Nuralı Hanları kenidisini desteklemeye ikna etmek kolay olmazsa gerek. Yine de Jungar tahtına kendi adamını oturtmak fakat bu mümkün olmazsa da, Jungar istilası sırasında Jungarya'ya geçen Kazak topraklarını geri alma arzusu, onu Amursana'yı desteklemeye itmiştir. Amursana ve adamlarına sığınma hakkı vermekle Abılay, ne düşünürse düşünsün objektif olarak Oyratların Çinlilere karşı kurtuluş savaşını desteklemiş oluyordu. Eğer, Abılay Amursana'yı teslim etmiş olsaydı, Jungarya'daki ayaklanma 1756 yılı yazında sona ermiş olacaktı.

Bazı kaynaklara göre, Abılay'ın o dönemdeki esas siyasi amacı göçebeliklerini geri almak idi. Kalmık Hanlığının yerli Valisi Donduk Daşı'nın eline geçmiş olan, Abılay'ın Küçük Cüz Hanı Nuralı'ya gönderdiği mektupta, emri altındakilerle Orta Cüz'e göç etmesini ve birlikte Jungarya'ya karşı savaşmasını teklif etmiştir. 8 Nisan 1856 tarihinde Donduk Ombo, Orenburg Valisi A. İ. Tevkelev'e şöyle iletmiştir: "Yukarı Kırgızlar, Nuralı Han'a Zengor Kalmıklarının ülkesinde karışıklık ve anlaşmazlık hâkim olduğundan ulusuyla birlikte oraya göç etmesini ve askerlerini toplayıp Kırgızların peşinden gitmesini, ayrıca Nuralı Han'a Kırgızlar arasında çıkabilecek anlaşmazlıklara mahal vermemesini, bunu yeminle onaylanabileceği... Zengor'daki karışıklık ortamından yararlanılarak Zengor topraklarının Kırgızlar tarafından ele geçirilip sahiplenmesi gerekir, diye söylemiştir"¹⁴.

Çin komutanlığı Amursana'nın bulunduğu yeri öğrenir öğrenmez, Abılay'a "Amursana'yı teslim etmezse savaşla tehdit eden"¹⁵ yeni bir elçilik heyeti göndermiştir. Kesin ret cevabı alan Çin Hükümeti, kuzey ve güney ordularının iki kolon halinde Kazakistan'a doğru hareket etmelerini emretmiştir. Abılay, Kazak askerlerinden ve Amursana'nın adamlarından savunma birlikleri toplayıp Çin ordusuna karşı çıkar. Soydaşlarına yardım etmek için Küçük Cüz Kazakları Eralı Sultan komutası altında toplanır. Kazak birlikleri ile kalabalık ve iyi donatılmış Çin ordusu arasında şiddetli ve kanlı bir savaş başlamıştır.

Çin komutanların ağızından derlenmiş, tabii olarak kendilerinin savaşta daha iyi olduğuna inanan resmi Çin kaynakları, Mançur-Kitay askerlerinin zaferler kazandığını ve büyük miktarda Kazak askerinin esir düştüğünü bildirir¹⁶. Rus kaynakları ise, 1756 yılı yazında olan savaşlarda zaferin sürekli el değiştirdiğini belirtiyor. Sibirya Valisi V. A. Myatlev'in Dışişleri Heyetine bildirdiğine göre, Kalmık Tolagay ve Ayaguz nehri

¹² AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1755. D. 4. L. 182-182 ob.

¹³ Tam je. L. 182.

¹⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. D. 4. L. 84.

¹⁵ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1756. D. 1. L. 58

¹⁶ Day Tsin Gaotszun Çunhuandi şilu (Pravdiviye zapisi o deyaniyah İmperatora Gaotszuna Çunhuandi velikoy dinastii Tsin). Tokio, 1937. Tsz. 520. L. 8 ob.

yakınında sayısı 10 bini bulan Kazak askerleri çatışmalarda Çinlilere ağır darbeler vurmuştur¹⁷.

Ancak, Çinlilerin sayıca üstünlüğü ve Üç Cüz'ün çoğu Sultan ve beyinin istilacılarla savaşmak istememesi, Abılay, Eralı ve diğer liderleri Kazak savunmasını geri çekmeye zorlamıştır. Orta Cüz'e gönderilmiş olan bir Başkurt'un dönüşte Tevkelev'e anlattıklarına göre: "Zengor Kalmıkları Kırgızları yıkıma uğratmak için çok kere saldırdılar, onlara karşı Abılay Sultan dört bin kişiyle karşı çıktı fakat Kalmıklar dağıldı... ayrıca Abılay Sultan yaralı ve ağır hasta olup kendi ulusundadır ve ondan sonra Kalmıklar ikinci defa gelmediler"¹⁸. Kazakların Çinlilerle olan savaşı folklore de yansımıştır¹⁹.

Askeri - siyasi durumun kötüye gitmesi üzerine Kazakların birçok etkili beyi kendilerine ait olan hayvanlar ve aileleriyle Rus kalelerinin bulunduğu sınırlar içine girmek için Çar yönetiminden izin istemişlerdir²⁰. 1756 yılı Eylül ayında kendi göçebelerine dönen Abılay, Amursana'yı Baycigit Beyin köyünde güvenlik altında bırakmıştır, orada onu Orenburg yönetiminin temsilcisi Başkurt Beyi A. Kaskinov bulmuştur. Çok geçmeden Amursana 500 kişiden oluşan ve çok yavaş ilerleyen Çin askerlerine karşı gönderilmiştir. Abılay, savaşa neden olan Amursana'yı ısrarla desteklemesinin nedenlerini, A. Kaskinov'a anlatırken, "daha Galdan Çirin hayatta iken iyi niyetli olacağına söz verdiğini ve Amursana'nın Galdan Çirin'e anne tarafından akrabası olduğunu, ondan dolayı onu korumaya aldığını, Zengor Kalmıklarına iade etmeyeceğini, Çurçutlara da²¹ vermeyeceğini fakat hiç çare kalmaması durumunda ise onu Çariçe'nin himayesine verebileceğini" söylemiştir.

Abılay, Hoyt Noyonunu zamanla "Kırgız-Kaysak ulusunda bey statüsüne yükseltilebileceğine"²²söz vermiştir. Çin ordusunun saldırısı, insanların ölümü, yoksulların kaygısı, çoğu feodal ve hane halkının Amursana'ya olan bakış açısını etkilemiştir. Herkes bütün bu belaların sorumlusunun Amursana olduğuna inanıyordu. Kazaklar, A. Kaskinov'a "Çurçutlarla ilgili sorunlar hep Amursana yüzünden meydana gelmektedir. Amursana bize kaçıp gelmemiş olsaydı, Çurçutların bizimle hiç işi olmazdı"²³ diye söylemişlerdi. Amursana ile birlikte onlara gelen Oyrat nüfusu tüm bu ilişkileri etkiledi. Kaskinov'un belirttiği gibi, Amursana artık "esarete olması bir yana, aşırı korku ve sefalet içerisinde yaşamaktadır; Kırgızlar Amursana'ya kendi ailesiyle ilişki kurmasına, hayvanlarını gütmesine, çadırını... kurmasına... izin vermiyorlar, emri altında bulunan Kalmıkların kalacak yerleri bile yoktu, her göçebe gibi hiçbir şey yapmadan, Kırgızlar ve Amursana arasında göç edip duruyorlar, Abılay Sultanın emriyle Kırgızlar onlara günlük sadece hayatını sürdürebilecek kadar yemek veriyor. Ve

¹⁷ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1755-1757. D. 4. L. 382 ob.

¹⁸ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1755-1757. D. 4. L. 382. V pohode v Kazahstan prinimali uçastiye mnogiye Oyratskiye feodalı, pereşedşiyе na storonu tsinskogo dvora, a takje otryadı halhaskiy knyazey.

¹⁹ Magauin M. Kobız i kopye. S. 76.

²⁰ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1755-1757. D. 4. L. 386-387.

²¹ Çev. Çurçut terimi, Su-shen, l-lou, Wu-chi ve Mo-he kabilelerin ikamet ettiği yere Türklerin ve Moğoların Çurçut veya Çurçet dedikleri görülmektedir ki burası Amur Irmağı'nın güneyi, Lio Irmağının kuzeyi, Şira (Sarı) Murem havzası, Ulanqota Şehri'nin alt taraflarıdır. Orhun anıtlarında geçen Doğu Dağı (Şantung) ovası ve Bükli (Bökli) Çöllü halkın yaşadığı yerdir. Çin yıllıklarında "kuzeydeki çorak topraklar" terimi ile eş değerdir. Bkz. K. Yıldırım. "Tatar Adının Kökeni Üzerine", Türkiyat Mecmuası, XXII, 2, s.179.

²² AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1755-1757. D. 4. L. 559 ob.

²³ Tam je. L. 559 ob (Çurçutami, ili çurçutsami, v Kazahstane i Sredney Azii nazıvalı mançur).

Kalmıklar dünya da dilenci gibi besleniyor. Onları Çurçut ve diğer Zengor Kalmıklarına karşı esir olarak öne sürüyorlardı"²⁴. 1756 yılının sonbaharından Amursana Orta Cüz'den kaçıp ve Altaylı Uryanhaylılar göçebeliklerine sığındı²⁵.

1756 yılının yaz ayında Kuzey Moğolistan'da Çin karşıtı ayaklanmanın başlaması, soğuk havaların yaklaşması ve sürekli savuşup giden düşmanla savaşı idare etmenin zor olması sebebiyle Çin kumandanlığı askerlerini Kazakistan'dan çıkarmaya başlar. Mançurların Halha'da (Doğu Moğolları) ve Kazak steplerinde başarısızlığı Jungarya'daki kurtuluş harekâtına yeni bir güç katmış ve Kazak birlikleri Çin artçı birliklerine hissedilebilir yenilgiler yaşatmasına sebep olmuştur²⁶.

Çin ordusunun Kazakistan'daki yazlık askeri kampını değerlendirmek gerekirse, Mançur Komutanlığı kendisine verilen görevleri yerine getirememiştir; Kazakların Merkezi Asya halklarının Çin karşıtı harekâtlarına katılmasını engelleyememiş, Amursana'yı teslim alamamıştır, ayrıca birçok kere yenilgiye uğrayıp askerlerini sonbaharda ülkesine zar zor götürebilmiştir. Abılay, bu dönemde kendisini şahsi kahramanlığı ve cesaretiyle birlikte enerjik ve yetenekli komutan olarak göstermiştir. Onun komutanlığı altında pek az kişiden oluşan Kazak birlikleri, denenmiş manevra kabiliyetli savaş taktiklerini kullanarak düşmana cepheden ve ülke içinden beklenmedik saldırılar düzenleyip aniden kayboluyorlardı. Sayısal olarak çok üstün olmasına karşın Çin komutanlığı düşmanına son darbeyi vuramamış ve teslim olmasını sağlayamamıştır. Başarısızlıklardan dolayı imparatorluk hükümeti komutanlarını geri çağırmıştır. Önce Tseren, sonra da Hadaha ve Dardana görevden alınmıştır.

Böylece, Kazak göçebeliklerini Mançur-Çin istilacılarına karşı korumada Abılay çok önemli bir rol oynamıştır, bu da onun bütün Kazak Cüzlerinde otorite ve etkisinin güçlenmesini sağlamıştır.

1756-1757 yılları kış ayları her iki tarafın da yeni savaflara hazırlanması ile geçmiştir. Jungarya topraklarını tekrardan ateş ve kılıçla geçen Çin ordusu, 1757 yılı Temmuz'unda Kazakistan sınırlarında belirlemiştir. Çin ordusunu Fu De ve Çjao Hoy isimli komutanlar yönetiyordu. Durum kritikleşmişti. Jungarya'nın isyancı birlikleri tamamen yok edilmiş, halk kılıçtan geçirilmişti. Hayatta kalanlar komşu ülkelere sığınmaya çalışıyordu. Sibir Tarihçisi S. S. Şaşkov'un yazdığına göre: "Jungarya, kelimenin tam anlamıyla cesetlerle dolmuş, suları akan kanla boyanmış ve hava ise yanmış bir ulusun, ormanların ve otların dumanıyla kaplanmıştı"²⁷ diye yazmıştır.

Steplerde hareket edebilen atlı askerlerden yoksun Sibiry kalelerinin az sayıdaki asker mevcudu Kazaklara zamanında yardım edememiştir. Çoğu Sultan ve Beyler uluslarıyla birlikte Rus koruması altında bulunan kalelere göç etmişlerdir. Buna rağmen Abılay, Kulsarı ve Kulyake Batırlar Haziran'ın ilk günlerine doğru 6 bin kişilik savunma birliğini sefere çıkmak üzere toplayabilmişlerdir. Bu sırada Abılay düşmanını karşılamak için ilerlerken, Amursana'nın Jungaryadan Rusya'ya kaçmış olduğu anlaşılmıştır. Keşif birliğinin Mançur-Çin askerlerinin yaklaşmakta olduğu haberini getirmesinden sonra, Abılay toplantı yapmış ve Çinlilerle barış anlaşmasına varılmasını teklif etmiştir. Kazak Beyleri Kabanbay ve Utegen'in 1757 yılı Aralık ayında Sibiry yönetimine bildirdiğine göre, Abılay toplantıda şunları söylemiştir: "Şimdi, Çinlilerle barışma zamanı, yoksa

²⁴ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1755-1757. D. 4. L. 560.

²⁵ Moiseyev V. A. Tsinskaya İmperiya... S. 85.

²⁶ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1756. D. 1. L. 86 ob.

²⁷ Şaşkov S. S. Pabstvo v Sibiri // Delo. 1869. No 3. S. 49.

savaş sonrasında yıkımdan başka bir şey kalmayacaktır... Abılay'ın bu dediğini bütün Beyler doğru bulmuştur"²⁸.

Ortaya çıkan durumda bu en doğru karardı. Kazak göçebeliklerinde açlık başlamış, hayvanlar topluca kırılmaya başlamıştır. Buharalı Duban Arzıviç'in Kazakistan ziyaretinde anlattığına göre, Çin istilasından korkan Kazaklar, "Çinlilerden çok korktuklarından bütün ulus canlı kalma umuduyla bir yerde toplanmışlar... Atları ve diğer hayvanlarını da otlatmayıp topluca bulduklarından dolayı büyük açlık... başlamıştır"²⁹. Orta Cüz'ün bulunduğu iç siyasi durumu karakterize eden Külsarı Batır, 30 Haziran 1757 yılında Aziz Petr kalesinde bunları anlatmıştır. " Abılay ve Külsarı, diğer Kırgız boylarına, yani Kerey, Kıpçak ve Karaul boylarına Atagay ulusuyla birlikte Çin istilasına karşı savaşmaya hazır olduklarını bildirirse de, güvenmiyorlar, çünkü bu üç ulusun insanları keyfi davranıyor ve hepsi vefasız..., Atagay Ulusu yukarıda ismi yazılan üç boya güvenemediğinden Çinlilere karşı direnmek gücünde değildir. Ve ne zaman ki Çin ordusuyla ilgili haber alırsa, barışmak için kendi elçilerini onlara gönderecektir"³⁰.

Barış hakkında görüşmeler yapması için keşif birliği komutanlığı görevini Ebu'l-Mambet Han'ın oğlu Ebu'l-feiz'e verilmesi kararı alınmıştır. Çin'in ön safhadaki askerleriyle bir kaç defa meydana gelen çatışmalardan sonra Çin ordusu komutanı Fu De'nin karargâhına ulaşan Ebu'l-feiz, Abılay'ın çatışmalara son verip barışmak istediğini, Amursana'nın daha önce kendilerinde kaldığını fakat daha sonra kaçtığını, gerçekten Amursan'ın firar ettiği ve yerinin belirsiz olduğunu kanıtlamak için Oyratlar esirlerini Kazakların, Çin komutanlığına teslim ettiğini söylemiştir³¹.

Söylenenlere güvenmeyen ve Abılay'ın gerçek düşüncelerini öğrenmek isteyen Çinliler, onun karargâhına elçiler göndermiş ve sultanın Pekin'e elçiler gönderip imparatorudan barış isteğinde bulunmasını teklif etmişlerdir³². Aynı zamanda Çin Komutanlığı, barışmak istediklerinin ispatı olarak Çin ordusuna rehin bırakılmasını istemiştir, biraz tartışma ve duraksamadan sonra o şart da kabul edilmiştir³³. Bu taviz Çin Komutanlığı tarafından aynı yılın 22 Temmuz'unda Ust-Kamenogorsk'taki Rus yönetimine ilan edildi, Abılay'ın güya "Bogdihan yönetiminin himayesi altına girdi... bağıllık rehini olarak Bogdihan ekselanslarının sarayına Kırgızların on üç soylu kişisiyle mektup göndermiştir"³⁴. Bu olaydan çok geçmeden Uy hattında Başkomutan olan Bahmetyev, Abılay, Külsarı ve Kulyake Batırlardan toplu haber almıştır. Bu mektupta söyle bildirmişlerdi, Abılay, "geçen sene Çurçutlara sefer düzenleyip onlarla savaştım, şimdi ise onlarla barışmış olup Çin Bogdihanına elçiler gönderdim... "³⁵ demiştir. Haberlerin birbiriyle çelişmesi Çar yönetimini rahatsız etmiştir. 1757 yılının Eylül'ünde Orenburg Valisi A. İ. Tevkelev, Küçük Cüz'ün Hanı Nuralı ile buluşmasında "Çinliler onun (Abılay'ın yazarı) teslim olduğunu, Kırgızlar ise barıştıklarını söylüyorlar" demiştir³⁶.

1757 yılının sonbaharında Kazak elçiliği Çin'e gelmiştir. Halha'dan dönen tercüman F. Şarin şöyle bildirmiştir: "Kazak Ordasının elçileri Pekin'den kendilerini rahat

²⁸ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1758. D. 4. L. 32 ob.

²⁹ TSGADA F. Senata. Op. 113. 1757. D. 1216. L. 7. ob.-8.

³⁰ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1755-1757. D. 4. L. 610.

³¹ Tam je. 1757. D. 2. L. 438 ob.

³² Kuznetsov V. S. Tsinskaya İmperiya na rubejah Tsentralnoy Azii. S. 22.

³³ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1757. D. 2. L. 455 ob.

³⁴ AVPR. F. Zyungoskiye dela Op. 113/1. 1755-1757. D. 4. L. 245 ob.

³⁵ GAORO. F. Orenburgskaya gubernskaya kantselyariya. Op. 1. 1757. D. 44. L. 256.

³⁶ Tam je. L. 177 ob.

birakmalarını istemeye, kendilerinden yarı sayısındaki Çin ordusu yanlışlıkla bozguna uğrattıklarını, bundan böyle onların Çinlilerle hiçbir şekilde anlaşmazlıkları ve savaşları olmayacağını söylemeye gidiyorlar³⁷. Kazak elçiliğinin Pekin'e gelmesi ve İmparatora hediyeler götürmesi - ortaçağ (pratiğinin) tarihinin geleneksel diplomatik anlayışına göre Yüce başkent'de Abılay ve diğer Kazak beylerinin Bogdıhan iktidarını hükümdar olarak arzladıkları olarak görülmüştür.

Çin merkezîyetçi görüşü ve Çin'in hâkimiyetçi dış siyaseti gereğince, Çin'in başka bir devletlerle eşit ilişkiler kurmasının teorik olarak bile izin verilmediğinden, Abılay Mançur Sarayı tarafından hemen İmparatorun yeni vasallarının arasında sayılmış, onun göndermiş olduğu hediyeler "vergi" niteliğinde kabul edilmiş ve bunun kaydı da İmparator faaliyetlerinin tarihi kronolojisi olan "Şilu"ya kayıt edilmiştir³⁸.

Abılay'ın temsilcisi ile olan konuşmasında Tsyannun'un: Eğer Rusya ile Çin'in savaşması durumunda "Kırgız-Kaysaklar kimin tarafını tutacaklar" sorusuna, Abılay'ın talimatını hatırlayan elçi şöyle cevaplandırmıştır: "sizin gibi iki soylu hükümdar kendi aralarında savaştığı durumda, bizim gibi küçük kişilere karışmak olmaz, biz o zaman kenarda bekleriz"³⁹.

Bu arada, Abılay, birkaç yüz asker eşliğinde Çin başkumandanı (tsyantszyuney) Çjao Hoya ve Fu De'nin karargâhına Orta Cüz ve Çin İmparatorluğu ilişkilerini görüşmek üzere gelir⁴⁰. Çinli komutanlar ona sadece Orta Cüz değil, Küçük ve Büyük Cüz adına da anlaşma yapmasını teklif ederler. Nuralı Han'ın anlattığına göre, bunun üzerine Abılay, "orada sadece askerleri ile bulunduğunu, barışmak ve geri dönme, anlaşma kurmak durumunda olduğunu, bütün Orda adına anlaşma yapmak ve bir şeyler oluşturmak hakkına sahip olmadığını"⁴¹ söylemiştir.

Buna rağmen, Çin komutanlarının ısrarı üzerine Abılay, Orta Cüz Sultanları ve Beyleri adına Çin askerlerine karşı saldırılara son vereceğine, emri altında olanlara eski Jungar göçebelerine girmesini yasaklayacağına dair senet imzalamıştır⁴². Ayrıca, Çjao Hoy ve Fu De, Abılay ve diğer Bey ve Sultanlardan Rus hükümetinden Amursana'nın iadesi konusunda yardım etmelerini isterler. Bu istek, Kazak Beylerinde büyük endişe yaratmıştır. Sonradan Çarlık yönetimine Kabanbay ve Utegen isimli Kazak Beylerinin anlattıklarına göre "Rusya'dan güçlü bir elin Amursana'nın iadesini isteme haberi alınır alınmaz Abılay'ın kardeşi Kayenbay'ın da aralarında bulunduğu yirmi bey hemen Abılay Sultan'a gittiler ve... Amursana'nın Rusya'dan güçlü ele iade edilmesine razı olmadıklarını bildirip Çinlilere ret cevabı verilmemesini veya mümkün olduğu kadar zaman kazanılması gerektiğini belirtmişlerdir"⁴³.

Orta Cüz feodallerinin toplantısı sonucunda Çin kumandanlarının askeri yardım isteklerine kesinlikle karşı çıkmıştır. "Bu arada Çin ordusundan Rus tarafına güçlü eller Amursana'yı iade etmeleri hakkında olan kararını iki defa göndermiştir, ancak uzun

³⁷ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1757. D. 2. L. 447.

³⁸ Kuznetsov V. S. Tsinskaya İmperiya na rubejah Tsentralnoy Azii. S. 24.

³⁹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 6. L. 36 ob.

⁴⁰ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1755-1757. D. 4. L. 428 ob.

⁴¹ Tam je. 157. D. 3. L. 183.

Pobıvavşiy letam 1758 g. v Srednem juze tolmaç M. Şihov soobşal, cto Ablay v peregovorah s komandovaniem mançjurskih voysk vıstupal ot imeni 60 vladeltsev. Za eto "mnogie starşimı nıne... na nego, Ablay-sultan, setuyut I naxodyatcya v nesoglasii..." (AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 6. L. 36 -36 ob.).

⁴² GAOR O. F. Orenburgskaya gubernskaya kantselyariya. Op. 1. 1759. D. 52. L. 21 ob.

⁴³ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1758. D. 4. L. 34 ob.

zaman sonra, ilk kar yağınca kadar Çin ordusu Ruslardan Amursana'nın önceleri gerçekten Rusya'da bulunduğunu ve geçenlerde vefat ettiğini bildiren haber almıştır"⁴⁴. Böylece, bu sorun da kendiliğinden ortadan kalkmış ve kurulmuş olan barış anlaşmalarının bozulmamıştır.

2.8. 50'li Yılların Sonu Ve 60'lı Yıllarda Kazak-Çin İlişkileri

İmparator Tsyannun'dan Abılay'a, değerli hediyeler ve Çinlilerin Kazak Beyleri ile barış içinde yaşama dileklerini getiren ilk Kazak elçiliği 1758 yılı başında Pekin'den dönmüştür. "22 Temmuz 1758 yılında Abılay, A. T. Tevkelev'e şöyle bildirdi-Tarafımdan Çin Hanına gönderilmiş olanlar elçiler sağ salim geri döndüler, dediklerine göre onların Hanı beni, Kırgızca'sını söylersek, küçük kardeş veya yeğen olarak görmek istiyormuş, Kırgız-Kaysaklar barışseverdir, her ne kadar barış onlardan uzak bulunsa da, kalben bize yakın ve uygundur"¹. Böylece, Kazak-Çin ilişkilerinde, her iki tarafın da sorunlarını herşeyden önce diplomatik yollar ve usullerle çözmeye çalıştığı yeni dönem başlamıştır. Merkezi Asya devletlerine ve halklarına yönelik yayılcı bir dış siyaset izleyen Çin'deki Mançur Hanedanlığı, bu bölgedeki milli kurtuluş hareketlerini birbirinden ayırmak, bir halkı başka bir halka karşı kışkırtmak, Halha, Jungarya, Doğu Türkistan, Tibet'te kendi konumunu sağlamlaştırmak ve hâkimiyetlerini askeri ve diplomatik yollardan pekiştirmek, Sibiryaya, Kazakistan ve Orta Asya halklarına karşı siyasi nüfuzunu mümkün olduğu kadar genişletme çabasında olmuştur.

Abılay ve onu destekleyen Kazak feodalleri, iki güçlü İmparatorluğun Kazak steplerine doğru ilerlediği bir durumda mümkün olduğu kadar özgürlüğünü koruma, daha önce Jungar Beyleri tarafından işgal edilmiş olan Kazak topraklarını geri alma ve Sintszyan pazarında geniş haklar elde etme çabasıdır².

Steplerin beyi kurnaz ve diplomatik bir taktikle karşı karşıya kalmıştır. Resmi kaynaklarda Çin diplomasisi, geniş memur kadrosu, hanedanlık tarihi, göçebe milletlerle muazzam bir çalışma tecrübesi ve dış siyasi meselelerin çözümünde yetkinleştirilmiş bir mekanizmaya sahipti. "Çin diplomasisi, V. S. Myasnikov işaret ettiği gibi, daha bizim çağın doğuşunda dış politikanın evrensel silahı olarak şekillenmiştir. Onun gücü o zaman bile bir bütün Çin devletinin şekillenmesinde ve onun zaman zaman güçlenen göçebe kabilelerden korunmasında etkili olmuştur"³.

Çin İmparatorluğunun dış politikasının temelinde eskiden beri ve ülkeyi XVII. yüzyılda işgal eden Mançur feodallerince benimsenmiştir, Çin merkezî düşünceyi yatmaktadır, binyıllar boyunca Çin kendine göre toprak büyüklüğü, kişi sayısı, askeri, ekonomik ve kültürel açıdan zayıf ülkelerle ve halklarla çevrilmiştir. Diğer büyük medeniyet ve kültür merkezlerinden uzaklığı, ara sıra egemen sınıfın benimsediği ülkenin kendini tecrit etme stratejisi ve bütün bunlar, tüm Çinlilerin yabancılardan üstünlüğü ve bu doğal üstünlüğün "alinyazısı" teorik fikri olduğu gerçekte vücut bulmuştur.

Bu çarpıtılmış dünya resminin ortaya çıkmasında imparatorun ilahileştirilmesi ve ona dünya halklarının Çin kültürüne katılması, onların Çin siyasi sisteminin yörüngesine dâhil edilmesi görevi yüklenmesi, yıllardır onun gökten dünyaya inmiş "Gök'ün oğlu" olarak kabul edilmesi inancına neden olmuştur. Bogdihan'ın "Gök tarafından seçilmiş"

⁴⁴ Tam je. L 33 ob.

¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 4. L. 99.

² "Novoy territoriyey", ili "novoy granitsey" tsinskoye pravitelstvo stalo nazıvat zavoevannıye territorii Çungarii i Bastoçnovıy Turkıstana.

³ Myasnikov V. S. İmperiya Tsın i Russkoe gosudarstvo v XVII veke M., 1980. S. 15.

olması inancı, değişik dini-etik eğitimlerle ve devlet aygıtları tarafından kutsallaştırılmakta ve desteklenmektedir⁴. Çin hükümeti, bütün komşu ülkeler "barbarlar", "sakinleştirilecek" ve "eğitilecek" olarak görmektedir ve Çin'in komşu ülkelerle eşit haklarda ilişki kurma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Çin'de yabancı elçilerin İmparatorluk sarayında karşılanması sırasında karmaşık olduğu kadar aşağılayıcı törenler de yapılmıştır. Çin memurları komşu ülkelerin hükümdarları tarafından Gök oğluna gönderilen mektup ve belgelerin içeriği, tonunu ve hazırlanmasını titizlikle kontrol edip onların tercümelemelerine değişik türde aşağılayıcı cümle koymadan tabii olarak İmparatora övgü ve takdir sıfatları içeren cümleler ekliyordu. Çin'in yönetici çevresine göre uygun şekilde "düzeltilecek" evraklar, bunların içinde Abılay ve diğer Kazak ve Orta Asya Han ve Sultanlarının evrakları vardır, tarihi belge olarak kaydediliyordu. Onlara getirilmiş olan hediyeler "haraç" olarak görülüp öyle kayıt altına alınıyordu. Çin hükümdarları, bu ülkelerin hükümdarları ile olan ilişkilerine bakmaksızın onlara değerli unvan, mühür ve yönetim belgeleri gönderiyordu. L. İ. Duman'ın belirttiği gibi, "bunlar tamamen sembolik belgeler olup hiçbir geçerliliği yoktu, çünkü ödüllendirilmiş yabancı hükümdarlar Çin İmparatorunun belgesi olmadan da zaten kendi topraklarının sahibi ve milletinin de yöneticisiydiler"⁵. Bütün bu usul ve kabul etmeler şu ya da bu şekilde somut olarak Çin hükümetinin Kazak hanlıkları arasında gelişen ilişkilerinde de yerini almıştır.

Çin, 1758-1759 yıllarında Mançur-Çin ordusunun Doğu Türkistan'ı işgali sırasında sınırlarını Kazak saldırılarından korumak ve ordusunun cephe güvenliğini sağlamak, ayrıca ordusunu at ve yiyeceklerle donatmak amacıyla ilişkilerinde "uzaktakine yumuşak tutum" ("jou yuan") olarak isimlendirilen Kazak politikasını yürütmek zorunda kaldı⁶. Bu durum üzerine Kazak Beyleri Kabanbay ve Utegen, Çar yönetimine şöyle beyan ettiler, Pekin'den dönen ilk Kazak elçiliği ile "Bogdıhan ekselanslarından Abılay Sultana on deve yükü değişik Çin ürünleri gönderdi ve buna karşılık olarak da Abılay Sultan Bogdıhan ekselanslarına uluslarından toplanmış, arasında elli seçkin rahvan at bulunan bin atı hediye göndermiştir. Ayrıca Abılay, Bogdıhan ekselanslarından belge almıştır"⁷. Bu mektubunda, Çin İmparatoru, Abılay'a küçük kardeşim diye hitap ediyor ve ona "bütün ulusu ile Altay Tau topraklarında"⁸, yani XVII. yüzyıl'da, Jungarlarla olan savaşta kaybedilen esas Kazak toprağı olan topraklarda göçebelik etmesini teklif eder. Teklif elbette gayet cazip gelmiştir ancak bunun maliyetinin ne kadar olacağını henüz kimse bilmiyordu.

Orta Cüz feodallerinin uzun süren çok tartışmalı toplantılarından sonra böyle bir göçten vazgeçme kararı alınmıştır. Orenburg'a ticaret amacıyla gelen Orta Cüz Kazakları Vali Neplyuyev'e şöyle anlatmışlardır: "Çinliler Kırgızları Zengor steplerinde göçebelik etmeye davet ettiyse de, Abılay Sultan ve diğer Beyler şimdiki sınırlar içinde yani bu

⁴ Sm. podrobno: bokşanın A. A. Ocobennosti vneşnih otnoşenii İmperii Min i voprosı preemstvennosti // Kitay: traditsii i sovremennost. M., 1976; Ermaçenko İ. S. K voprosu o roli dani v otnoşeniyah mejdu Tsinskoy İmperiey i Halhoy v 30-50-h godah XVII v. // Stranı Dalnevo Bostoka i Yugo- Bostoçnoy Azii: istoriya, ekonomika. M., 1970; Martinov A. S. Predstavleniye o prirode i miroustroitelnih funktsiyah vlasti v ofitsialnoy kitayskoy traditsii // Narodı Azii i Afriki. 1972. No 5; On je. Status Tibeta v XVII-XVIII vekah v traditsionnoy kitayskoy sisteme politiçeskih predstavleniy. M., 1978; On je. Znaçeniye priezda poslov v İmperatorskom Kitaye // Narodı Azii i Afriki. 1979. No 1; Myasnikov V. S. İmperiya Tsin i Russkoye gosudarstvo v XVII veke. M., 1980.

⁵ Duman L. İ. Traditsii vo vneşney politike Kitaye // Rol traditsii v istorii i culture Kitaya. M., 1972. S. 207.

⁶ Hafizova K. Ş. O nekotorih medodah... S. 181.

⁷ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1758. D. 4. L. 33 ob.

⁸ Tam je. L. 33 ob.

tarafıta olmayı faydalı buldular"⁹. Çin İmparatorluğunun Kazak Hanlarıyla olan ilişkilerinin Rus- Kazak ilişkilerinin güçlenmesine engel olmak ve Kazakistan'ın Rusya'ya katılımını geciktirmek amacını güttüğü açıktır.

Pekin'de başka Kazak hükümdarları, herkesten önce Orta Cüz Hanı Ebu'l-Mambet ve Küçük Cüz Hanı Nuralı diplomatik ilişkileri kurma girişimlerine başlanmıştır. Abılay aracılığıyla Nuralı'ya mektup gönderen İmparator Tsyannun, Çar yönetimini amanat sisteminden vazgeçireceğini vadederek, diplomatik ve ticari ilişkiler kurmayı teklif etmiştir¹⁰.

1758 yılı yazında Çin elçiliği Ebu'l-Mambet Han'ın karargâhına gelmiştir¹¹. Çin yönetimi, Kazakları Jungarya'da ticaret yapmaya davet etmiş, bu arada Rusya'nın ticaret politikasını her fırsatta yere vurmuşlardır. 1758 yılı yazında Pekin'e Nayman Taymaçev yönetiminde gelen Kazak elçiliğine, Mançur yüksek onur sahipleri şöyle söylediler, "Bogdıhan Kırgızlarla ilişki kurması Kırgızlara çok faydalı olacaktır, Kırgızların atlarını ve hayvanlarını yüksek fiyattan takas edilmesini emreder, kendi ürünlerini' de en uygun fiyattan verir, çünkü onların ülkesinde Kırgızlar için gerekli ürünler Rusya'ya göre fazladır"¹².

Diplomatik ilişkileri pekiştirip ticari ilişkileri yoluna koyan Çin yönetiminin daha başka ve asıl amaçları vardı: Kazakistan'a firar etmiş olan Oyratların ele geçirilmek, her şeyden öncede Jungarya'daki kurtuluş harekâtı önderlerinin iadesini sağlamaktı. Bunları belgeleyen evraklar günümüze kadar gelmiştir. 1758 yılı yaz aylarında Orta Cüz'e giden tercüman Murzaley Şihov'un belirttiğine göre, Ebu'l-Mambet'e gelen Çin elçileri "Kırgız-Kaysaklardan Hasak-Şara'nın... iadesini istiyorlardı"¹³. Oyrat Zaysanı Hazık-Şarı, Davatsi taraftarıydı. 1755 yılında Amursana'nın adamları onu yakalayıp Mançur yönetimine teslim etmişlerdir. Onun daha sonraki hayatı hakkında Rus sınırları içine kaçan adamları olan Oyratların bildirdiğine göre; onların Beyi 1756 yılında Çin yönetiminin Amursana'yı yakalamak için düzenlediği sefere katılmış, daha sonra "elinde bulunan beş yüz Kalmık adamıyla Hazık-Şar, Bogoday'da, Çinlilere katılmadan önceki mevcut durumda Çin'nin sadık hizmetindeydi, Çinliler ise oradaki Zengor Kalmıklarını Çin yönetimine bağlı kalmaları şartıyla serbest bıraktı". Ancak, 700 kişilik asker toplayan Hazık-Şarı, Çin ordusunun ana destek üssünün bulunduğu Barkul bölgesine gidip oradaki birkaç Çin bölüğünü dağıtmış, gıda ve silah depolarını yok etmiştir. Buna sinirlenen Çinliler 1758 yılının ilkbaharında onun göçebeliklerini yerle bir etmiştir, cezalandırma birlikleri tarafından takip edilen Hazık Şarı, ilk önce Kazaklara sığınmış ve daha sonra Kokand Hükümdarı İrdan Biy'den topraklarına kaçmıştır¹⁴.

Abılay, her ne kadar Oyrat kaçaklarını ve esirlerini Çin yönetimine iade etmek zorunda kalmışsa da, daha çok Jungarlar onun himayesi altına girmek için başvuruyorlardı. Kazaklar Çar yönetimine, "dağlarda bulunan Zengorlar Abılay'a sığınma

⁹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 3. L. 7.

¹⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 4. L. 88.

¹¹ Tam je. D. 6. 38.

¹² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 4. L. 87 ob.

¹³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 6. L. 38. Predki Hazık-Şarı bılı vihodtsami iz Kazakistana. Oyratı govorili russkim vlastyam, eto "Hazık bıl porodı kirgiz-kaysatskoy, ibo ded evo točno bıl kirgizets, koevo zvali Aralbaem, i vzyat ot kirgiztov zengorskimi Kalmıkami v polon, koy posle togo uje i pojalovan v Zengorskoy zemlitse zaysangom". Otets Hazık-Şarı Dobjur i brat Ybuş takje imeli knyajeskoe dostoinstvo. Sm.: AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. L. 143 ob.-144.

¹⁴ Tam je. L. 144 ob.

ve himayesi altına girme talebinde bulduklarını, Abılay da onlara gelmeleri için inadına umut verdiğini..."¹⁵ söylemişlerdir.

Çin yönetimi Ebu'l-Mambet'i Bogdıhan yönetimi altına girmeye ikna etmiştir. Görüşmelere katılan Külsarı Batır, 20 Temmuz 1758 yılında Omsk'ta bildirdiğine göre, Çin elçileri Orta Cüz Hanını "Çin Bogdıhanı emri altına girmeye davet etmiş ve korkutmuştur. Fakat Han onlara, Çinlilerden korkmadığını ve Rusya tarafına umut bağladığını" söylemiştir. Külsarı'nın dediğine göre, Ebu'l-Mambet'in karargâhına Abılay da gelmiştir, ancak görüşmelere katılmadığı gibi kendi görüşünü de söylememiştir¹⁶. Aynı anda Pekin'de Abılay'ın ikinci elçilik heyeti bulunuyordu. Sibiryaya yönetimine gelen haberlere göre, N. Taymaçev, Atagay ve Atanaş Beylerin başında olan elçilik heyeti, "aralarındaki olası barışı sağlamlaştırıp onunla ilgili yemin etmek için gitmiştir"¹⁷. Elçilik heyeti, tekrardan İmparator tarafından kabul edilmiş ve değerli hediyelerle geri gönderilmiştir.

Çin sarayının Abılay'ı Mançur hanedanlığına bağlılık yemini etmesi için birçok kere ısrarla iknaa çalışmasına rağmen, Abılay bunu yapmamıştır. Kazak Sultanının Çin himayesi altında olmayı inatla geri çevirmesinin nedenini A. İ. Levşin şöyle açıklamıştır: Abılay, " Rusya'ya vermiş olduğu yemine bağlı olduğundan değil, çünkü kendisi için ikili durum karlı idi: bu durum ilk olarak ona daha fazla özgürlük ve her iki devletin saygısını kazandırıyordu; ikinci neden ise Rusya'dan kesin olarak vazgeçmekten korkuyordu, çünkü kendisine bağımlı olan Kırgız-Kaysakların büyük bir kısmı kendilerine daha uygun olan Rusya topraklarının içine göçetmişti"¹⁸.

Çin hükümeti, Jungarya'daki Oyrat savunma birlik kalıntılarının tamamen ortadan kaldırılmasından yanaydı, Doğu Türkistan'a yapılacak yeni seferden önce Abılay'dan "Jungar Kalmıklarını yakalamak ve kökünü kazımak için yardım etmesini" istemiştir"¹⁹. Çin hükümetinin bu çağrısı, göçebe Kazak birliklerinin Altaylılara ve Uryanhaylılara geniş seri saldırılar düzenlemesine neden olmuştur, bunun sonucu Abılay'ın hem Çin sarayı hem de Rusya yönetimi ile ilişkilerinin kesin olarak sertleşmesine sebep olmuştur. Böylece 1758 yılı sonbaharında Kaşkarbay Batır, 2 bin kişilik birliğiyle Çin'in emri altındaki Uryanhaylıların göçebelerine saldırmış, yaklaşık 1500 kişiyi de esir etmiştir²⁰. 1756 yılında, Kazak birliklerinin saldırılarından Rusya'nın himayesi altına girmiş olan Altaylılar da payını almıştır. Kazak birlikleri birbirleriyle yer değiştirerek, Moğol ve Dağlı Altay bölgesinde 1759 yılına kadar faaliyet göstermişlerdir.

1760 yılı yazında Orta Cüz'deki Abılay ve Ebu'l-Mambet'e, başında saray memuru Navang'ın olduğu elçilik heyeti gelmiştir ve Uryanhay'a yapılan saldırıların son verilmesini, Kazakların eline geçen esirlerin ve alınan mülkün iade edilmesini talep etmiştir. Aynı anda Abılay'a aynı taleplerle Çarlık yönetimin temsilcisi F. Gordeyev gelmiştir. Abılay'ın kâtibi M. Mаметov Mançur elçiliğinin Abılay'a gelişini ve karşılanmasını şöyle yazmıştır.

Çin elçilerini "Çin sınırlarından Abılay Sultanın göçebelerine göceden Kırgız-Kaysaklar getirmiştir, onların karşılanması için Abılay'dan hiç kimse gitmemiştir, Abılay'ın karargâhına iki kilometre kala elçiler durdu ve çadırlarını diktiler, geldikleri

¹⁵ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1758. D. 6. L. 35 ob.

¹⁶ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1759. D. 2. L. 165.

¹⁷ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1758. D. 4. L.87.

¹⁸ Levşin A. İ. Opisanie...Spb., 1832. Ç. 2. 223-224.

¹⁹ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1758. D. 4. L. 146 ob.

²⁰ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1759. D. 2. L. 16 ob., 32., 38 ob.

gün Abılay onları yanına çağırıldı, onun için onlar bütün maiyetiyle birlikte geldiler, dediklerine göre dört başkanları varmış, birincisi Abılay'ın karargâhına yaklaşır yaklaşmaz belge mektubunu başından yukarı kaldırmış olarak Abılay'ın çadırına girdi, arkasından ikinci başkan, koltuk altına boru şeklinde toplanmış ipek sırma kumaşı Abılay Sultan'a hediye olarak sundu ve diğer iki başkan ellerinde bir şey olmaksızın girdiler, onların peşinden de maiyetleri Abılay'ın çadırına girdiler, Abılay yerinden kalkmadan onlarla görüştü herkesi rütbesine göre oturttu...elinde mektup olan mektubu Çince Abılay'ın da anladığı Kalmıkçaya çevirerek okudu, ancak orada bulunan yüzden fazla sayıda Kırgız-Kaysak Beyleri için Kalmıkça bilen bir Kırgız, metni Kırgızca'ya çevirdi..."²¹.

Bu olayları tercüman F. Gordeyev biraz daha farklı yorumluyor. 5 Temmuz 1760 yılında Troitskiy kalesinin komutanı Albay P. A. Roden'e gönderdiği raporunda, Abılay'a İmparator elçilerinin geldiği haberi getirildiğinde, o hemen onlara ulak göndererek Bogdıhan elçilerinin yolunun kesilmesi ve belli bir süre bekletilmelerini istemiştir, " çünkü düğün yapıldığını ve onlarla yakın zamanda görüşmeyeceği"²²haberini göndermiştir. Sultan Ebu'l-feiz, Abılay'ın kızlarından birini eş alıp başlık ücreti göndermiştir²³. Ancak elçilik heyeti "ona bakmaksızın ayın 23'ünde (Haziran.-yazar) Abılay'ın karargâhına doğru otuz kişi on beş deve... ile yol almış ve yarım kilometre kala on iki çadırını dikmiş ve Abılay'a hemen o gün görüşülmesi gerektiği haberiyle bir ulak göndermiştir. Ulak geldiğinde Abılay'ın karargâhında çok sayıda Kırgız toplantısı vardı, izin almadan çadıra girmiş ve Çin hükümdarının mektubu Abılay'a sunulmadan Çinli tercüman aracılığıyla okundu". Tercümanın kötü çıkması üzerine Abılay ve Yulbars Sultanlar mektubu Kalmıkça ve Farsça yorumlayarak Kırgızlara anlattı"²⁴.

İmparator Tsyamlun, Kazakları savaşla tehdit ederek, Kazaklar tarafından esir alınmış Çin uyruklu Uryanhaylıları ve onların hayvanlarının hemen iade edilmesini istiyordu. Bir gün sonra Abılay'ın karargâhında "ileri gelenler" toplantısı yapılmış ve "Temmuz'un ilk günlerinde esirlerin bulunduğu Kırgız uluslarına gidilip Çinliler tarafından iadesi istenen Uryanhaylılar ve Torgoutları toplanıp iade edilmesi kararı alınmıştır"²⁵.

Temmuzun ortasında Abılay Çinli elçilerle birlikte, esaretteki Uryanhaylıları aramaya çıkmıştır. Toplamda 150 kişi bulunmuş ve Çinlilere iade edilmiştir²⁶. Çin elçiliği başkanı Navang, Temmuz ayı sonunda Pekin'e gönderilen Yulbars Sultan eşliğinde Çin'e dönmüştür.

23 Eylül 1760 yılında Begecan Murza Bey Omsk'ta "Yulbarıs Sultan, Kırgızlar tarafından esir alınan Uryanhaylılarını"²⁷ Sadas nahiyesinde aranmasına katılan yüzü aşkın kişiyle ve Çin elçisiyle altı hafta önce Çin tarafına gitti, Yulbarıs Sultanla birlikte Kırgızlardan on beş kişi gitti, ayrıca, Abılay Sultan Çin Bogdıhanı'na uluslarından toplanan en seçkin on beş at ve rahvan atı gönderdi"²⁸ diye anlatmıştır. Çok geçmeden, Kazakların elinde kalan Uryanhaylılar için Çin'den gelen yeni elçilik heyeti, Uryanhaylılar'a saldıranların Pekin'e gönderilmesi talebini de ilettiler. Uryanhaylılara

²¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. D. 4. L. 271 ob.-272.

²² GAOO. F. Voенno-poxodnaya kanstelyariya... Op. 1. D. 121. Sv. 88. L. 246.

²³ GAOO. F. Voенno-poxodnaya kanstelyariya... Op. 1. D. 121. Sv. 88. L. 247 ob.

²⁴ GAOO. F. Voенno-poxodnaya kanstelyariya... Op. 1. D. 121/ 1. Sv. 88. L. 246 ob.

²⁵ Tam je. L. 247.

²⁶ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1760. D. 4. L. 379 ob.-380.

²⁷ Uryanhaytsev, nahodivşihhsya v vedenii zaysana Çadaka, otyuda nazvaniye Sadatskaya volost.

²⁸ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1760. D. 4. L. 323 ob.-324.

saldıran Kazak birliklerinin komutanlarından biri olan Barak Batır'ı Pekin'e gönderen Abılay, Çinlilerin bu isteğini de kısmen de olsa yerine getirmiştir²⁹.

Abılay ile Çin hükümeti arasında başlayan diplomatik ilişkilerin ilk gününden beri Rusya ile olan ilişkiler problemlidir. XVIII. yüzyılın 60'lı yıllarının ortasına kadar İmparator ve yüksek onur sahibi memurları, Abılay ve diğer Kazak yöneticilerinden Rusya'yla olası savaş durumunda kendilerini destekleme sözünü almaya çalışmışlardır. 1758 yılında Çinliler ondan "destek isteğinde bulduklarında, Abılay yanaşmadı ve kendisinin Rus uyruğunda olduğunu ve öyle bir davranışta bulunamayacağını bildirmişti"³⁰. Abılay, Urus Sultanı Çinli bakanların sorularını nasıl cevaplayacağına hazırlarken, Orta Cüz'de bulunan M. Şihov'un da şahit olduğu gibi, eğer İmparator Tsyantun "Kırgız-Kaysak Ordasının tutacağı taraf hakkında soru sorarsa, Kırgız Ordasının Rusya ve Çin devletleri arasında çok küçük olduğu ve herhangi bir taraf tutamayacağını, eğer tutacaksa, zaten az miktarda olan halkı parçalanıp dağılabileceğini"³¹ vurgulamıştır. Bu bilgiyi, 8 Mart 1759 tarihinde Orenburg'a gelmiş olan Abılay'ın temsilcisi Mamuk Dabasars da onaylamıştır. Pekin'den ve Çinli komutanlar tarafından gönderilen elçiler birçok kere "Abılay Sultan'a Rusya ile olabilecek savaş durumunda Kırgızlar'ın kimin tarafını tutacağını soruldu. Abılay Sultan ise, öyle bir durumda ne Rus, ne de Çin tarafını tutmayacağını, ancak kendi güvenliği için hazır durumda olacağını belirtti"³². Ancak, sonradan Abılay'ın Orenburg'a göndermiş olduğu Kazaklar Mamuk ve Dabasars, A. İ. Tevkelev'e ve P. İ. Rıçkov'a şöyle demişlerdir: "O sözler Çin tarafını sınırlandırmemek amacıyla söylenmiştir, işin gerçeği, Çariçe Ekselansları için görev alma durumumuz ortaya çıkarsa, gerekli yere gitmeye ve faydalı olmaya hazırız"³³.

Diğer elçiliklerden farklı olarak Urus Sultanın başında olduğu elçilik heyeti Pekin'den herhangi bir hediye almadan dönmüştür. Bu elçilik hakkında ayrıntılı bilgi Abılay'ın kâatibi Azamat Tuimetev'in yazılarında bulunuyor. Onun dediğine göre, elçilik heyeti 36 kişiden oluşuyordu, ancak sadece 28 kişinin Çin'e girmesine izin verilmiş, kalanı sınırda bekletilmiştir. Elçilik heyetinin anlattığına göre, "onlar Pekin'e geldiklerinde iyi karşılandılar ve Abılay Sultanın mektupları Çinli yöneticilere verilmesinden sonra güzel yemekler ve bahşiş verildi ayrıca azımsanmayacak kadar da hediye sunulmuştur". Ancak elçilik üyelerinden biri olan Dusay Batır Bogdihan'a, Kazakların "çoktandır Rusya'nın himayesi altında bulduklarını" söylemesi üzerine, Çinlilerin elçilik heyetine karşı konuşma tonu ve davranışları değişmiştir. "Abılay Sultan, kendilerine bütün Kırgız nüfusuyla Çin'in himayesi altında olmak istediklerini söylemişti, şimdi de kalkıp, uzun zamandır Rusya himayesi altında bulunmakta olduğunuzu söylüyorsunuz" ve "bu olaydan sonra, Kırgız elçilere yemek ve bahşiş miktarı zamanla azaltılmış ve en sonunda da, herhangi birsey vermekten vazgeçilmiştir" diye yazmışlardır³⁴. Elçilik heyetinin görevlerinden biri Jungarya'ya yerleşmiş Kazak göçebelerine karşı Çinli yöneticilerin tavrını tahkik etmektir³⁵. Bu zamana kadar Doğu Türkistan'daki Uygurların milli kurtuluş hareketlerinin ana ocakları bastırılmıştı. Bundan

²⁹ AVPR. F. Snoşeniya Rossii s Kitayem. Op. 62/1. D. 5. L. 249 ob.; 1760. D. L. 24 ob. Po nekotorim dannim BarakBatır po İmperatorskmu prizkazu bil v Pekine kaznen. Sm.: AVPR. F. Snoşeniya Rossii s Kitayem. Op. 62/1. D. 4. L. 177 ob.-178.

³⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 4. L. 88 ob.-89.

³¹ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1759. D. 4. 2. L.136-136 ob.

³² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. D. 4. 1759. L. 117ob.

³³ GAORO. F. Orenburgskaya gubernskaya kantselyariya. Op. 1. 1759. D. 52. L. 10.

³⁴ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1759. D. 2. L. 185 ob.

³⁵ Tam je. D. 39-39 ob.

sonra Çin hükümetinin önünde Jungarya'nın kolonileştirilmesi meselesi vardı, dolayısıyla Kazakların isteğine kesin olarak ret cevabı verilmiştir.

Güzel otlakların yetiştiği Jungarya, göçebeleri kendine çekiyordu. Abılay ve Orta Cüz'ün bazı hükümdarları bu bölgeye göç etmeye ısrarlıydılar. Böylece 1760 yılı ilkbaharında Orta Cüz'de kalabalık feodaller toplantı yapmış ve Jungarya'ya göç edilmeli mi yoksa Sibiryaya hatlarına yakın eski topraklarda kalınmalı mı meselesi görüşülmüştür³⁶. Kulsarı, Kulyake ve bazı diğer etkili boy yöneticileri, göçe karşı çıkmışlardır, diğer Beyler ve Abılay ise biraz duraksamadan sonra eski topraklarda; Tobol nehri ve Kökçetau dağlarına göçme kararı almıştır³⁷. Daha sonra, yine de Jungarya'da kışlayarak şanslarını deneme kararı alınmıştır. Toplantıya katılanların biri Kulsarı Batır, Aziz Petr kalesinin komutanı Albay Lineman'a "Abılay Sultan'a bağlı Kırgız-Kaysak boyları: Kirey, Uvak Kirey, Naymanlar... yani otuz bine yakın kişi, 1760 yılının yazında Kalmık topraklarına giderek kışı geçirmek istiyoruz"³⁸ diye belirtmiştir.

Toprak meselesi bu tarihten itibaren Abılay ve diğer Kazak hükümdarlarının Çin hükümeti ile olan ilişkilerinde neredeyse en önemli konu olacaktır. 1761 yılında Orta Cüz'den Pekin'e elçi olarak giden Yulbarıs Sultan ve Devletkerey Bey tekrar "Kalmıklardan boş kalan topraklara Kırgızların göç etmesi için izin istemişlerdir, çünkü daha önce Bogdihan Kalmık topraklarını Kırgızlara vermeyi vadetmişti". Kazak elçileri bu sefer de ret cevabı almıştır Tsyunlun kararını açıklarken şöyle demiştir: "artık ülkesinde Çinlilerin yanı sıra Kalmıkların da yaşamakta olduğunu, onları da adı geçen topraklara yerleştireceğini, Kırgızların ise o topraklarda göç etmemelerini söylemiştir"³⁹. Çin ordusu bundan sonra Kazak göçebelerini sınırdan geçirmeme emri almıştır. 1761 yılında Kazakistan'dan dönen Başkurt Şükür Abzanov ve diğerlerinin anlattığına göre, "Çin Bogdihanı, تنها Kalmık topraklarında göçebelik eden Kırgızları kovmaktadır, Kırgızlar korkudan hayvanlarını bırakıp Rusya tarafına kaçmaktadırlar"⁴⁰. Kazak hayvan yetiştiricileri ve Çin sınır güvenliği arasında yıldır devam eden sebatkar bir savaş başlamıştır. Ebu'l-Mambet Han, Abılay'a gönderdiği mektupların birinde, Mançur yönetimine "Çinlilerin Kırgızlara saldırısı sonucu ele geçirdikleri bin at ve yüz kadar da Kalmık esiri ve bir kaç devenin iadesini istediğimizde... adamların hiçbirisi verilmedi yalnızca işe yaramayan birkaç at iade edildi"⁴¹ diye yakınmıştır.

12 Mart 1762 yılında Abılay'dan dönen tercüman Filat Gordeyev, Orenburg Valisi A. P. Davıdov'a verdiği rapora göre, Sultan Abılay, öz yeğeni Davletkerey'in başında bulunan yeni bir elçilik heyetini ticari bir kervanla Çin'e "sonsuz bir barış anlaşması düzenlemek için, Kırgızlar tarafından Çinlilere karşı herhangi bir kızgınlık ve yaramazlık olmayacağını taahhüt ederek, Çinliler tarafından da aynı garantilerin ve taahhütlerin verilmesini istemek"⁴² amacıyla göndermek istediğini yazmıştır. Abılay, Çin İmparatoru Tsyunlun'u ve hükümetini, Jungar toprakları içinde göçebelik eden Kazakların Çin güvenlik görevlilerini rahatsız etmeyeceğine inandırmak istemiştir. Çok geçmeden başka bir kaynaktan anlaşıldığına göre bu heyetin "Çin tarafından eski Zengor toprakları olan" İrtiş ve diğer bölgelerden Kazaklara yer verilmesi isteğiyle gittiği fakat Kazakların adı

³⁶ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1760. D. 4. L. 73.

³⁷ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1759. D. 2. L. 186.

³⁸ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1761. D. 1. L. 7 ob.

³⁹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1762. D. 6. L. 14 ob.

⁴⁰ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1761. D. 1. L. 98 ob.

⁴¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1762. D. 6. L. 105 ob.

⁴² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1762. D. 4. L. 79 ob.

geçen topraklara görüşmelerin sonucunu beklemeden yerleşmeye başladıkları haberi gelmiştir⁴³.

Kazak hayvan yetiştiricileri ve sınır güvenliği arasında çıkan önemsiz anlaşmazlıklar bazen gerçek çatışmalara dönüşüyordu. 1761 yılının sonbaharında Çinliler Barak batır'ın bin atını gasp etmişlerdir. " Kazaklar Çar yönetimine durumu söyle anlattılar; Barak batır, Kırgızlardan iki yüz adam toplayıp Çinlilerin peşinden gitti, Çin sınırına saldırıp, sınırda kurulu dört palankayı yıktı, palankada bulunanların birkaç atını alıp geri döndüler. Çinliler yaya olarak Barak'a gelip, kendi atlarını istediler, Barak onlara atlarını vermedi"⁴⁴. Öç almak amacıyla Çinli askerler, 1762 yılı yazında Naymanların ikibinden fazla atını götürdüler⁴⁵.

1762-1763 yıllarında Çin askerleri eski göçebelere hayvanlarıyla göç etmiş olan Kazak nüfusuna acımasızca davranmış, hayvanlarını alıkoyup insanları esir almışlardır. " B. P. Gureviç dikkat çektiği gibi: bu aslında, Çinli Kıtay'ın Kazakistan halkına ilan edilmemiş yeni savaşıydı"⁴⁶. Yapılan uzun görüşmelerden sonra, Çin hükümeti bazı tavizler vermek zorunda kalmıştır. 1767 yılında Kazaklara Doğu ve Güneydoğu Kazakistan'ın Tarbagatay ve diğer bölgelerinde kışlaması için "izni" ancak vergi ödemek şartıyla verilmiştir. Vergi her yüz hayvandan bir baş hayvan olarak veya "uygun olan duruma göre"⁴⁷ belirlenecektir. Bu da zamanla Kazakların Çin İmparatorluğunun topraklarının Moğol Altayı ve İli gibi bölgelerine yayılmasına yol açacaktır.

Jungar feodalleri tarafından bir zamanlar işgal edilmiş olan Kazak toprakların geri alınmasında Abılay, hiç de küçümsenmeyecek rol oynamıştır. Onun ısrarlı diplomatik çabaları ve Boylarıyla birlikte adım adım daha ileriye yani doğuya doğru ilerleyen Beylerin desteği meyvesini vermiştir. Zayıflamakta olan Çin İmparatorluğu göçebelere bu ilerleyişine engel olamayıp sonunda taviz vermek zorunda kalmıştır.

İmparatorluk hükümeti, Kazak hükümdarlarını, kendilerinin Rusya ve Orta Asya'ya olan askeri planlarını desteklemeye ikna edememiştir. Herhalde, İmparator Tsyannun, Abılay'ın temsilcileri ile olan görüşmelerinde, Bogdihan'ın Rusya siyasetini kötüleyerek Kazaklarla Çinlilerin etnik olarak yakınlığından ve aynı kökenden olduklarını her daim hatırlatmıştır. Yulbarıs Sultan ve Davletkerey Bey'e Tsyannun şöyle bahsetmiştir "Kırgız halkının onlarla, Çinlilerle sorunsuz yaşadığını, hükümdarları olan Bogdoskandan uzaklaşmadılar, çünkü Çinlilerle Kırgızlar devirden beri Cengizhan'ın nesli olan boydan gelmekte, Ruslarla ırk olarak tamamen farklıdır"⁴⁸. Hatta Davletkerey Sultanı "evlatlık oğlu ilan etmiştir"⁴⁹. Jungarya topraklarında ve Doğu Türkistan'da durumunu sağlamlaştıran Mançur sarayının Kazaklarla olan ilişkileri çok sert bir karaktere bürünür. 1762 yılında Çinliler Abılay'dan Pekin'e rehine göndermesini ister. Bu isteği yerine getiren Abılay ve Ebu'l-Mambet, 1763 yılı yazında Çin'e Kinyaz Batır'ı akrabalarıyla gönderir. O, zamanında Galdan-Tseren zamanında rehin tutulmuştur⁵⁰. Bu elçilik

⁴³ Tam je. Op 122/2. 1762-1775. D. 14. L. 57.

⁴⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762-1775. D. 14. L. 271 ob.

⁴⁵ Tam je. L. 271 ob.-272.

⁴⁶ Gureviç B. P. Mejdunarodniye otnoşeniya... C. 172.

⁴⁷ Tam je. S. 174-175.

⁴⁸ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 133/1. 1761. D. 1. L. 97 ob.-98.

⁴⁹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1763. D. 2. L. 9 ob. Kritiku nesostoyatelnosti kitaetsentristskih kontsepsi, v castnosti utverjdenii ob obşnosti proişoşdeniya kitayskih i turetskih narodov sm. v state: Suleymenov R. B., Moiseyev V. A. Protiv izvraşeniy istorii Kazahstana // Vestnik AN KazSSR. 1984. No 4.

⁵⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1763. D. 2. L. 9 ob.

heyetini, Saltamamet Sultan'ın oğlu Urus yönetir. Nuralı Han ve Eralı Sultan'da Pekin'e adam yollamışlardır. Böyle olunca, Çin sarayı Kazak Beylerinden Kazakistan'da yaşayan Oyratların⁵¹ iadesini ısrarla istemeye başlamış olup Orta Asya devletlerinin işgali için Kazak Beylerinin yardımını almaya gayret göstermiştir. Bu sebepten 1758 yılı sonbaharında Çinliler Abılay'dan Semerkand, Taşkent ve Buhara'nın işgali için asker göndermesini istemişti. Orta Cüz'e yaptığı yolculuktan dönen M. Arapov şöyle demiştir: "Ebu'l-Mambet Han ve Abılay Sultan diğer Beylerin aksine savaşa katılmaktan vazgeçmiştir, ama Çinlilerin Orta Cüz'e saldırması durumunda Kırgızlar zor duruma düşecek, ölüm başlayacaktır... Çinlilerin saldırı planlarından vazgeçmemesi durumunda Kırgızlar da karşılık vermeyi düşünmüşler fakat Kırgızlar, Çinliler karşısında güçlü durumda değildir, bundan dolayı Rusya tarafının kendilerini koruyacağına dair ümit beslemektedirler"⁵². Diğer bir ifadeyle, Çin ordusunun Orta Asya'ya saldırısını Kazaklar kendi göçebelere yapılan bir saldırı olarak değerlendirip bundan doğacak her türlü sonucu düşünüyorlardı. Birkaç yıl sonra Çinlilerin yine Orta Asya'ya düzenlenecek seferler için Kazaklardan yardım istemesi konusunu gündeme gelince, Kazaklar sadece seferden katılmaktan vazgeçmeyip Orta Asya hükümdarlarına "Çinlilere karşı Türkistanlılar ve Semerkandlılar Kırgızlarla birlikte savaşmaya hazırlar mı?"⁵³ talebiyle elçiler göndermişlerdir.

Çin'in Sincan eyalet yönetimi, Kazakların sınırda bulunan kalelerde ticaret yapmalarına tekrardan yeni kısıtlamalar getirmiştir. Yulbarıs Sultan, 28 Aralık 1761 tarihinde "Eskiden Kırgızlar Çinlilerle takas ticaretini Tarbagatay bölgesinde, İren-Habarga'da ve İli nehri kıyılarında yapabiliyordu, şimdi ise...yapamıyorlar"⁵⁴ diye bildirmiştir. Sonuç olarak, Kazaklara sadece Çuguçak ve Kulca'da ticaret yapma izni verilmiştir, bununla birlikte ticareti ancak Çinli memurlarca belirlenmiş fiyatlardan, devlet hazinesi ile yapabiliyorlardı, genellikle onlar Moğolistan ve Doğu Türkistan'a göre daha düşük fiyat biçiyorlardı. 1765 yılında Urus Sultan'ın ticaret kervaniyle Çuguçakta bulunan tüccar Noşihon Amirov ile tercüman Zarovkin, oradaki ticaretin "esaretteki" gibi geçtiğini; Kazakların, getirdikleri hayvanları en ucuz fiyattan satmak zorunda kaldıklarını, itiraz ederlerse kovulduklarını bildirmiştir⁵⁵. Yönetim temsilcileri takas olarak kalitesiz malları sunuyorlardı⁵⁶. Kazak-Çin ticaretine ancak Çin topraklarına yakın göçebelik eden Büyük ve Orta Cüz boyları ve kabileleri katılabiliyorlardı. Hacim, çeşit, şartlar ve karakter olarak bu ticareti Kazak-Rus ticaret ilişkileri ile karşılaştırmak dahi mümkün değildi.

Abılay tarafından Uryanhaylıların bulunması ve iade edilmesi, rehineler ile ilgili olarak verilen sözlerin yerine getirilmesi, Kazak elçilerinin sık sık Çin İmparatorluğu başkentine gelmesi, ticari ilişkilerin kurulması ve herşeyden önce, Mançur hükümetinin Orta Cüz üzerindeki etkisini sağlamlaştırma isteği, İmparatorun, 1763 yılında Abılay'a, onu Kazak Hanı olarak tanıdığını belgeleyen resmi evrakı göndermesini zorunlu hale getirmiştir. Abılay'a hizmet eden Molla Babazyan, 1763 yılı ilkbaharında F. Gordeyev'e, Tsyannun tarafından Çin'den gelen belgede "bayağı övgü dolu sözler"⁵⁷ yazıldığından

⁵¹ Tam je. 1762-1775.

⁵² Tam je. 1759. D. 4. L. 122 ob.

⁵³ Tam je. 1762. D. 2. L. 3 ob.

⁵⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1762. D. 6. L. 32.

⁵⁵ Gureviç. B. P. Mejdunarodniye otnoşeniya... C. 176.

⁵⁶ Sm podrobno: Kuznetsov V. S. Kazahsko-kitayskie torgovye otnoşeniya v kontse XVIII veka // Voprosi istorii Kazahstana i Vostoçnogo Turkistana. Alma-Ata, 1962.

⁵⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1763. D. 2. L. 9 ob.

bahsetmiştir. Bunun hakkında ayrıntılı olarak Saltamamet Sultan şöyle anlatmıştır: "Abılay Sultan, geçen 1762 senesinde, Çin Devletine gönderdiği elçiler aracılığıyla Bogdıhan'dan kendisine sonsuza dek güven duyduğu hakkında ödüllendirici ve onaylayıcı belge vermesini istemişti, Bogdıhan da ona, Abılay Sultan, sen daha önce de böyle bir istekte bulunmuşsun, ancak bazı şüphelerden dolayı zamanında vermemiştin, şimdi ise siz ve sizin torunlarınızın benimle ebediyete kadar barış ve dostluk içerisinde yaşayacağınıza emin olarak veriyorum"⁵⁸.

Bu nedenle Abılay'ın Kıtay Çin Hanedanlığına olan siyaseti belli başlı değişikliklere uğramıştır. Çin askerlerinden Kazak göçebeliklerini korumak amacıyla 1757 yılında Pekin ile barış anlaşmalarına başlamak zorunda kalan Sultan (Mektuplarında kendini Han olarak tanıtır), göçebeler için önemli olan ticari ilişkileri kurabilmiş, en önemlisi, Semireç ve Tarbagatay'daki Kazak göçebeliklerinin geri alınmasında bazı başarılar elde etmiştir. Ancak, Abılay'ın, XVII. yüzyılın 60'lı yılları başında Çin ile olan ilişkilerinin temelini, İmparator'dan aldığı hediyelerle daha çok zenginleşmenin peşinde olma, Orta Cüz'de ve onun dışında kendi iktidarını pekiştirmek çabası olmuştur.

Mançurlar açısından bakılırsa, harcanan bunca çabaya rağmen, Abılay ve ona bağlı feodallerin Bogdıhan yönetimine bağlılığı ve Sincan sınırlarında Çinlilerin rahat bırakılacağı hakkında uyduruk sözler elde edebildiler.

Diplomatik görevlerle Pekin'de ve Petersburg'da birkaç defa bulunan, Abılay'a yakınlığıyla bilinen Yulbars Sultan, Sibiryaya yönetimine "Abılay Sultan'ın Bogdıhan'a elçiler göndermesinin nedenlerinden ilki daha çok hediyeler almak olsa da, ikincisi Çinliler tarafından gelebilecek saldırılardan sakınıp onların sınır uçlarına dokunmaktansa elçiler aracılığıyla yumuşak muamele etmektir. Ve böylece Çinliler de onu sakın tutabilmek için cömertçe hediyeler vermiştir"⁵⁹ diye beyan etmiştir.

Böylece, Abılay ile Çin sarayı arasındaki ilişkiler iki ülkenin dış siyaset çerçevesinden çıkmamıştır⁶⁰.

2.9. Rusya'yla İlişkiler

1740 yılında Abılay ve Ebu'l-Mambet gibi Rusya'nın himayesine girip İmparatoriçe Anna İoanovna'ya bağlılık yemini etmekle, kendilerini Rusya'ya karşı herhangi bir sorumlulukla bağlı görmemişlerdir. Tabii ki şunlar hariç Sibirya'daki yerleşim yerlerini ve Orta Asya'dan Rusya'ya veya tersi istikamette gitmekte olan kervanların güvenliğini garanti etmek dışında Bununla birlikte otlakların genişletilmesi, Sibirya pazarlarına giriş hakkı, Kazak topraklarına Volga Kalmıklarının, Başkurtların, Sibiryaya ve Yayık Rus kozaklarının saldırılarına son verilmesi ve Jungarya ile çıkabilecek savaşta yardım alabilmesi konularını dile getiren Abılay, kendi temsilcilerini Petersburg'a gönderip Sibiryaya ve Orenburg yönetimiyle de devamlı iletişim içinde olmuştur. Kazakistan'a olan Oyrat saldırılarının durdurulması ve Abılay'ın Jungar esaretinden kurtarılmasında Rusya'nın ve yerli Orenburg yönetiminin aktif diplomatik ve askeri faaliyetleri, bu ilişkilerin daha da dostça güçlenmesini sağlamıştır.

Aslında fiilen bağımsız konumda olan Abılay, Çar yönetimini genel olarak sadece dış politik adımları hakkında ve kendi görüşleri doğrultusunda haberdar ediyordu. Eğer,

⁵⁸ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2, 1762-1775. D. 14. L. 105 ob. Veroyatno, imenno ob etoy gramote upominaet Ç. Valihanov v state "Çernovoy nabrosok o drevnih gramota" (Sobr. Soç. T. 3. Alma-Ata, 1985. S.303-304).

⁵⁹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2, 1762-1775. D. 14. L. 247 ob.-248.

⁶⁰ Gureviç. B. P. Mejdunarodniye otnoşeniya... C. 169.

Çar yönetiminin istekleri ve talepleri onun amaçlarına ters gidiyorsa, münasip bir bahane ile bu istekleri yerine getirmiyordu. Böylece, Davatsi ve Amursana'yı Orenburg'a göndermedi, Karasakal'ın yakalanması için de hiçbir çaba göstermedi.

Jungarya'daki feodaller arasında gelişen iç savaş ve Oyrat tahtına kendi adamını getirebilme imkânı onu, Çar yönetimiyle olan ilişkilerinde gizliliğe hatta daha dikkatli olmaya itmiştir.

Jungar Hanlığının Çin İmparatorluğu tarafından yerle bir edilmesi ve Abılay ile Mançur hükümeti arasında ilişkilerin kurulması, Rusya hükümetini ciddi telaşa düşürmüştür. Petersburg'un Kazakistan siyasetini etkinleştirmeye itmiştir. Rus-Kazak ilişkilerinin pekiştirilmesi gerektiğini düşünen A. İ. Tevkelev, dışişleri kuruluna "eğer Çinliler buralarda komşu olmaya başlarsa yerli halkların üzerinde etkilerini artıracaktır, çünkü ileride Çinlilerle savaş çıkması halinde, onların ve Çin uyruklu Moğolların üzerinde Çinliler etkin olacağından, Kırgızlar bizim taraftan küçümsenmeyecek kadar faydalı şekilde kullanılabilirlerdir"¹ diye söylemiştir. Dışişleri Kurulu'nun 6 Mayıs 1758 tarihli kararnamesinde Abılay ve diğer Kazak hükümdarlarının Çinlilerle ilişkilerinin ne gibi tehlikelere yol açabileceği konusu Orenburg ve Sibiryaya yönetimine anlatılmıştır. Kurul'a göre, Küçük Cüz ve Orta Cüz'ün Rusya'yla ilişkilerini koparıp Mançur himayesine geçmesi durumunda Sibiryaya sınırları güvenli bir setten yoksun kalacaktır.

Sonra ki gelişmeler bu gibi kuşkuların yersiz olduğunu gösterse de, Rus hükümeti ve yerel yönetim, Mançur Sarayı'nın Kazakistan'daki pozisyonunu pekiştirmesinin önüne geçmek için bir dizi önlem almıştır. Daha 1756 yılında Petersburg'da Kazak steplerine Çinli askerlerin geleceği ve Kazak savunmasının düşmanla savaşılabileceği haberleri gelmiştir, Senato Dışişleri Kurulu'na, Askeri Kurul'a, Sibiryaya ve Orenburg bölge idarelerine: "Kırgızların Orta ve Küçük Cüzlerine yardım ederek, Moğol ordusunun² ilerlemesine karşı bütün çabaların gösterilmesi... Moğolların bizim sınırlara kadar gelmesine izin verilmeden gerekli protestonun gönderilmesini, bunun da etkisiz kalması halinde, karakol bulunan yerlerin ve hattaki Kırgız-Kaysakların korunması yönünde karar alınması"³ hakkında yazılı emir göndermiştir. Aynı zamanda, Çar yönetimi, Abılay'ın karargâhına acilen tecrübeli birisini, Amursana'yı Orenburg'a gelmeye ikna etmesi için göndermeye emir vermiştir. Ancak, Abılay Amursana'yı fiilen koruma altına almış olup İ. İ. Nepluyev tarafından gönderilen Başkurt Beyi A. Kaskinov'un Amursana ile görüşmesine bile izin vermemiştir.

Orenburg yönetimi, Küçük ve Orta Cüzlerin hükümdarlarını toplayıp, onlara Çin'le yakınlaşmanın ne kadar tehlikeli olacağını anlatmak için çok çaba göstermiştir. Ancak, 1757 yılı Eylül ayında Orenburg Valisi İ. İ. Nepluyev ile görüşmeye sadece Küçük Cüz'ün Hanı Nuralı oğulları ile birlikte bir grup bey gelmiştir. Ona Çinlilere karşı nasıl davranılmasını tembihleyen Vali yardımcısı A. İ. Tevkelev, "Çinlilerle hiçbir anlaşmaya varılmamasını, eğer Çinliler herhangi bir Kırgız-Kaysak Ordasının birine saldırırsa, anlaşmaya varmış olan Kazaklarında onlarla savaşmak zorunda kalacaklarını" ve Rusya'nın onları sıkıntıda bırakmayacağını söylemiştir.

Bu zamana dek Kazakistan'daki Çin saldırısına karşı Rus politikasının ana hatları net olarak çizilmiştir. Sonradan, Orenburg Eyalet Başkanlığının kararnamesinde, Uy hattının kumandanı Albay Roden'e 8 Haziran 1759 tarihinde kendi çalışmalarını aşağıdakilere göre yürütmesi emri verilmiştir:

¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2, 1759. D. 4. L. 34.

² V Tsinskuyu armiyu, deystvovavşuyu v Tsentralnoy Azii, bilo mobilizovano okolo 70 tis. Mongolov

³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1, 1757. D. 3. L. 84.

1. "...Orta Kırgız-Kaysak Ordasının Abılay Sultanına ve bütün Orta Ordasının Çinlilere yaklaşmasının ve bağlılığının önüne geçmek... bu tarafa bağlılığının sarsılmamasını sağlamak.

2. ...Kırgız-Kaysak hükümdarlarını, Beylerini ve halkını öyle hale getirin ki, gerektirdiği durumda, özellikle Çinli ve Moğol ordularının Sibirya kalelerine veya diğer Rus bölgelerine saldırması durumunda, Kırgızları düşman karşı savaşa çekmeli.

3. Zengorlardan boş kalan mekânlara Çinli ve Moğol ordularının köy ve şehir kurmasına... Kırgız-Kaysaklara yakın bölgeleri işgal etmemesine ve bu tarafa doğru güçlenip iktidarını Büyük Tataristan'a yayılmasını gözetlemek⁴.

20 Mayıs 1757 Tarihinde Rus hükümeti Lifanyuan'a Çin ordusunun Orta Cüz göçebelerine saldırısını protesto eden bir bildiri göndermiştir. " Gönderilen bildiride bunlar beyan edilmiştir: Çoğu Kırgız-Kaysaklar bizim ekselanslarımızın himayesinde bulunuyor, bundan dolayı, eğer bu halklarla savaşmanız durumu çıkıyorsa, bu iki ülke arasında ki dostça ilişki olması gerektiği gibi devam etmiyorsa, sizin ilk önce bizimle meseleyi çözdükten sonra, buradan çıkan sonuca göre davranmanız gerek"⁵. Aynı zamanda, Sibirya hatlarında, Orenburg eyaletinde askeri-savunma faaliyetleri yapılmıştır⁶.

3 Aralık 1757 tarihinde Orenburg'a Abılay'ın mektubu ulaşılmıştır. Mektupta Çarlık hükümetine, sınırdaki Kazak göçebelerine saldırmış bulunan Çin ordusuyla barış anlaşmasına vardıklarını haber veriliyordu. Abılay, bunu sebeplerini açıklarken şöyle yazmıştır: "Çinlilerle (1757) yılı Haziran ayı başlarında Aygus ve Aytansak'ta... İrene-Kabırğa'nın yukarıda adı geçen yerinde kendi aramızda Orenburg'daki gibi temel şartlar altında pazarlık yapabilmek için... Abılay Sultan, Çin Bogdıhanı'na kendi adamlarından on üç kişi gönderdi. Aralık ayında ise Çin tarafında dört kişi geldi. Bogdıhan'ın Abılay'ı oğlu olarak görmek istediğini, barış ve huzur içinde kalmasını dileğini iletilmişlerdir."⁷.

Abılay'ın ulakları, Mançurların onlara Jungarya'ya göç etmelerini teklif ettiklerini, ancak "Abılay Sultan ve diğer Beyler aralarında geçen toplantı sonucu, kendi sınırlar içinde, yani kendi tarafında kalmayı faydalı bulduklarını"⁸ söylemişlerdir.

Abılay'ın temsilcilerinin Orenburg'a geldiğini Dışişleri Kuruluna bildirirken, Tevkelev ve Neptyuyev, "onları gelişmelerden haberdar etmelerini, Çinlilerle karşı dikkatli olmalarını, Çinlilerin Zengorlara yaptıklarının aynısını Kırgız-Kaysaklara da yapabileceğini hatırlatarak, onların yalan övgülerine aldanmamalarına"⁹ dikkat çekmişlerdir. Neptyuyev ve Tevkelev, ulak aracılığı ile Abılay'a Orenburg'a ziyaret etmesini, Küçük Cüz Hanı Nuralı ile de dış siyasette atılacak adımları görüşmek istemişlerdir¹⁰.

Orenburg ve Sibirya'nın yerli yönetimi, Steplerdeki durumu öğrenmek amacıyla Kazak hükümdarların karargâhlarına devamlı kendi temsilcilerini gönderiyorlardı. Dışişleri Kurulu'nun 14 Ekim 1758 tarihli kararnamesinde, "Kırgız-Kaysak halkını

⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1, 1759. D. 1. L. 307-307 ob.

⁵ TSGADA F. Senata. Op. 113. D. 1223. L.20 ob.

⁶ Gureviç B. P. Ukaz. soç. S. 148.

⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 3. L. 8-ob.

⁸ Tam je. L. 7-7 ob.

⁹ Tam je. L. 9 ob.

¹⁰ Tam je. L. 10 ob.

olabildiğince sevmek lazım ki... tarafımızdan yapılacak taleplerden memnun olsunlar"¹¹ diyordu. Çar yönetimi, Küçük ve Orta Cüzlerin büyük feodal ve Beylerine maaş ödemeye başlamıştır ve Kazaklara Yamışevsk, Ust-Kamenogorsk, Omsk, Zverinogolovsk, Jelezenskiy ve Lebyajiy kalelerinde ticaret yapmaya izin verilmiştir¹².

Merkezi ve yerli yönetim, Abılay'ın Çin Sarayı ile yakınlaşmasını biraz abarttığını söyleyebiliriz, bu da, çoğu zaman Sultana iyi niyetli olmayan feodaller tarafından ihbarları üzerine olmuştur. Örneğin, 1758 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Orenburg'da bulunan Nuralı, A. İ. Tevkelev ve P. İ. Rıçkov'u, Abılay'ın "Çin tarafından yapılan zengin vaatlerle şımartıldığından onlara fazla yaklaştığını, neredeyse onların tarafa geçmeye hazır olduğunu"¹³ ihbar etmiştir.

Petersburg'da, Küçük Cüz hükümdarları ile görüştiklerini anlatan Tevkelev, onlar "kendi istek ve kıskançlıklarını göstererek, kuşku uyandırmaktadırlar. Eğer Çariçe ekselansları (Çinlilerle savaşı- yaz..) Çinlilere karşı Kırgız-Kaysaklardan yararlanmak isterse, emretse onlar memnuniyetle bu emri yerine getiriler, çünkü buna hazır olduklarını gösteriyorlar"¹⁴ diye vurguladı.

Çin ordusunun Rusya'nın Sibiry'a'daki sınır tahkimatlarına saldırı tehlikesi atıldıktan sonra, Senato 27 Ağustos 1758 tarihinde Abılay ve diğer Kazak hükümdarlarının Çin ile yakınlaşmasının önüne geçme çabalarını gevşetmemeyi öngören "Onları bu taraftan şimdiden etkilemeli ki, zamanında ve ileride geç olmadan tarafımızda tutabilelim... bir de (Çinli-yaz.) pek çok yönden sınırlarımıza yaklaşmasınlar"¹⁵ cümlelerini içeren kararname çıkarmıştır.

19 Mayıs 1758 tarihinde, A. İ. Tevkelev ve P. İ. Rıçkov, Dışişleri Kurulu'na Kazakistan'daki durum ve Rusya'nın Orta ve Küçük Cüzlerdeki pozisyonlarının sağlamlaştırması konusunda kendi düşüncelerini içeren yazılarını sunmuşlardır. Eğer Çin İmparatoru, işgal ettiği Jungarya topraklarında tahkim etmeyi düşünürse, "o zaman Asya'da güçlü ve otokrat bir devlet olur, ayrıca o yeni toprakların kalıcılığı ve güvenliği Kırgızları kendi tarafına çekmekle mümkün olacağını görüp Kırgız hükümdarlarını ve halkını zamanla kendi tarafına yaklaştırmak için bütün çabalarını gösterip ve hiçbir yatırımdan kaçmayacaktır"¹⁶ diye belirtmişlerdir. Bu amaçla onlar Nuralı, Abılay gibi Kazak hükümdarlarına Mançur hâkimiyetinin eski Jungar topraklarında perçinleşmesine engel olmaları için onları zorlamayı önermişlerdir. Aynı evrakta, Çin ordusunun Sibiry'a kalelerine saldırması durumunda, A. İ. Tevkelev veya P. İ. Rıçkov'un Kazak göçebelerine gitmesinin anlamsız olduğu gerekçelendirilmiştir. Bunların hepsi önemli zaman kaybına yol açacaktır. Yazının yazarları, Kazak hükümdarlarını davet edip önceden her şey hakkında anlaşmayı, verilecek desteği tehlike belirlediği an Cüzlere küçük birliklerle subaylar göndermekle sınırlanmayı teklif etmişlerdir¹⁷.

Dışişleri Kurulu, 31 Temmuz 1758 tarihinde A. İ. Tevkelev ile P. İ. Rıçkov'un bu ve diğer tekliflerini onaylamış, ancak Abılay ile "Çinliler hakkında görüşürken çok dikkatli olunması gerektiği"¹⁸ Orta Cüz hükümdarlarını Çin'in Jungarya'yı istihkâm

¹¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 2. L.44 ob.

¹² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 113/1. 1758. D. 4. L.113 -113 ob.

¹³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 4. L.162.

¹⁴ Tam je. L. 175.

¹⁵ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 2. L.11 ob.

¹⁶ Tam je. D. 3. L. 36.

¹⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 3. L.36 ob.-38.

¹⁸ Tam je. L. 28 ob.

etmesine ve her ne pahasına olursa olsun, engel olmaya yanaştırmak gerektiği emredilmiştir. Eğer, Abılay Orenburg'a gelmezse, A. İ. Tevkelev, Troisk kalesine veya Sultanın karargâhına gidip onunla görüşmek için fırsat aramalıdır¹⁹.

6 Mayıs tarihli Dışişleri Kurulu'nun kararname ve 31 Temmuz 1758 tarihli İmparatorun Abılay'ı Çinlilerle işbirliğinden "vazgeçirmek" hakkında ki emrini alan Orenburg yönetimi, onun göçebelğine tercüman Matvey Arapov'u göndermiştir. 8 Eylül'de o, Abılay'ın Petersburg'a gönderdiği Yulbars Sultanla geri dönmüştür. Onlara getirilen bilgiler, daha önce alınan haberleri doğrulamıştır. Ona göre, Abılay "geçen sene kendini Çin Hanının vassalı olarak ilan etmiş, sicile ismi yazılan altmış iyi adam resmi sorumluluk üstlenmiştir, sicile Nurali Han da eklenmiş, ancak, o yemin etmemiştir"²⁰. M. Arapov'un Komutanlığa verdiği raporda, Abılay'ın Çin sarayı ile flörtüne çoğu Kazak Beyi sıcak bakmıyorlar. Abılay, Mançur-Çin yönetimi ile olan ilişkilerini, özellikle barış anlaşmasına varmasını Orenburg temsilcisine anlatırken, hırs meselesinin değil de, objektif durum onu bu adımı atmasına neden olduğunu belirtmiştir. O ayrıca "o, az sayıda adamlarla her tarafından Çin askerleri ile kuşatılmış ve onların elinden kurtulmanın mümkün olmadığı durumda, istemeyerek bunları yaptığını, Rusya'dan ise hiçbir zaman uzaklaşmayacağını"²¹ söylemiştir. Abılay bu dostane ilişkilere ispat olarak, o yaz Orta Cüz'ün bütün Beylerine "Kazaklar, Rusya ile barış içinde ve hiç kavga etmemeleri ve hırsızlık yapmamaları"²² hakkında sert bir emir göndermiştir.

Buna rağmen, Abılay, A. İ. Tevkelev'le görüşmek için Orenburg'a gelmekten kesinlikle vazgeçmiştir. "Benim size gitmem imkânsızdır, çünkü bir taraftan beni kardeşim Ebu'l-Mambet Han davet ediyor, diğer taraftan ise Aral halkı Batır Sultan'ın oğlu Börü Sultan'ı öldürdükleri haberini aldım, bu yüzden onlara ihtimam göstermem lazım. Üstelik duyduğuma göre, Çin Bogdihan'ından elçiler de geliyormuş"²³ diye yazmıştır. Aynı mektubunda, Abılay, Küçük Cüz'ün Baş Beylerine ödendiği gibi kendisine de maaş ödenmesi, emrinde olanların Sibiryale kalelerinden ekmek almaya izin verilmesi, Başkurtlar tarafından kaçırılan Kazakların evcil hayvanları hakkında şikâyetlerinin dikkate alınması gibi taleplerde bulunmuştur.

O, 1758 yılının Temmuz'unda Tevkelev'e, Pekin'e gitmiş olan ilk elçiliğinin dönmüş olduğunu haber vermiştir. Aynı mektubunda, Orenburg yönetiminden Rus kalelerinde bulunan kendi adamlarının ve Kazak sürülerinden çalınmış atların iadesini istemiştir²⁴. Çok geçmeden Abılay yine bir istekte bulunmuş; kardeşi Yulbars'ın Petersburg'a, İmparatoriçe'ye gitmesine izin verilmesini istemiştir. Böyle bir izin alınmıştır ve 1758 yılı yazında Abılay'ın elçileri Rusya İmparatorluğunun başkentine doğru yol almıştır. Petersburg'a gelen elçiler, "Bütün Kazakların Rus vatandaşı olarak daha önceki gibi sarsılmaz bir inanca sahip olduklarını savunmalarına rağmen Rusya tarafından kendilerine haksızlıklar yapıldığını"²⁵ beyan ettiler. Bununla Abılay, İmparatorluğun yönetici çevresinde şüpheyi kaldırmak ve onun Çin sarayı ile bağlantı kurmasının Rusya ile olan ilişkilerini hiç etkilemeyeceğini, onun her daim Rus tebaasından olduğunu ve öyle kalacağını göstermek istemiştir.

¹⁹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 3. L.36 ob.

²⁰ Tam je. L.200.

²¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 4. L.200 ob.-201.

²² Tam je. D. 6. L. 35 ob.

²³ Kazahsko- russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S.567-568.

²⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1758. D. 3. L. 99.

²⁵ Tam je. D. 6. L. 38.

Petersburg'a elçi gönderilmesinin gerçek niyetleri hakkında Dışişleri Kurulu'nda konuşan A. İ. Tevkelev, onun "özü ve maksadı, Çariçe ekselanslarına bağlılığını belgelemek, Çariçe ekselanslarının büyük merhametinin Ebu'l-Hayır Han'ın ailesine meylettiği belirgindir, Abılay ise Çin tarafına yönelmesi nedeniyle kusurlarını temizlemek gayretindedir"²⁶.

Tevkelev, Rusya'nın temelde Orta Kazak Hanlığı üzerinde aktif politika yürütmesini teklif etmiştir. " o yazdığına göre şimdi, hem Abılay Sultan'ın, hem de tüm Orta Cüz'ün Çin tarafına göç edip Çin'in himayesi altına girmeyeceğinden şüphe yoktur ve aynı zaman da Sibiryaya kalelerine orduların saldırma tehlikesi de bekleniyor"²⁷. Raporda, Rusya'nın Orta Hanlıkla ilişkilerinin sağlamaştırılması üzerinde durulmuştur.

A. İ. Tevkelev ve Orenburg Valisi'nin Müsteşarı P. İ. Rışkov'un dediklerine Petersburg yönetimi kulak vermiştir. Sibiryaya ve Orenburg'dan gelen diğer raporlara cevap olarak, Dışişleri Kurulu 31 Aralık 1758 tarihinde: "1'cisi kararsız ve Çin uyuğuna geçme eğiliminde olan ve artık geride kalan Kırgız-Kaysakların Orta Ordasının Çariçe ekselanslarına bağlılığını ebedi olarak onaylanmalıdır... 2'cisi zamanında Zengor halkının yaşadığı, şimdi ise boş olan topraklara, zamanla Sibiryaya için tehlikeli olabilecek komşuların yerleşmesine izin verilmemelidir"²⁸ diye yazmıştır.

2'nci maddenin içeriğine gelince, bu konuda hükümetin ve yerli yönetimin Kazaklara karşı tutumu çok çelişkili ve tutarsızdır. Çin İmparatorluğunun yaklaşmasından endişelenen Çarlık yönetimi, Jungar yerlerinde Kazakların göçebelerine engel olmuşlardır.

Hükümete, Kazak Hanlıkları ile bağlantıların güçlendirilmesi teklifinde bulunan A. İ. Tevkelev ve P. İ. Rışkov'a gör; herşeyden önce, Jungar Hanlığının Çin İmparatorluğu tarafından yok edilmesinden sonra Kazaklar çok güçlenmiştir, bunun sebebi ise Kazak topraklarının Sibiryaya ve Ural'a bitişik olmasından kaynaklıydı. " 22 Ocak 1759 yılında Dışişler Kurulun'a yazdıkları raporda; O geniş steplerde, onlardan başka halk yoktur... daha ileride onlara komşu halklar yaşarlar... Türkmenler, Hiveliler, Aşağı Karakalpaklar, Kırgızların Büyük Ordası, Türkistan, Taşkent ve Jungar toprakları bulunur, şimdi bu komşulardan hiçbirinin nüfusu, bahsi geçen Rusya uyuğunda bulunan iki Orda' nüfusuyla mukayese edilemez"²⁹.

Bu sırada Abılay, Çin İmparatorluğu ile siyasi ve ticari ilişkilerini pekiştirmeye devam ederken Orenburg'a bağlılığını tasdik etmeyi ve Mançurlarla olan ilişkilerinin mecburiyetten olduğunu vurgulayarak temsilci göndermeyi ihmal etmemiştir. Böylece, onun temsilcisi olan Mamuk Dabazar, 8 Mart 1759 tarihinde Orenburg'a gelmiş, yerel yöneticilere Sultan, şunu beyan etmişti, " 1757 yılında otuz bin kişiden oluşan Çin ordusunun Kırgız-Kaysak topraklarına yaklaştığı anda... Çin Bogdihanına kendini tanıtmıştır, onunla barış içinde olmak istediğini hazırlıksız halde bulunan az sayıdaki Kırgız'a zarar vermemesini, ziyan etmemesini ve ordasının güvenliği açısından... onun uyuğuna geçmek iş olmaktan öte aklına bile gelmemiştir ve gelmeyecektir, şanlı ülkenin Çariçe ekselanslarının uyuğundan vazgeçmeye cesaret bile etmeyecektir, sonsuza kadar ve tereddütsüz olarak yaşamak isteyecektir"³⁰. Abılay, Kazak elçiliklerinin Pekin'e gönderilmesini ve Çin elçiliğinin ağırılanmasının sebeplerini açıklarken, Bogdihanları

²⁶ Tam je. D. 4. L. 201 ob.

²⁷ Tam je. D. 3. L. 51-51 ob.

²⁸ Tam je. D.3. L. 51-51 ob.

²⁹ Kazahsko- russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S. 572.

³⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1759. D. 4. L. 117.

kabul etmek zorunda olduğunu söylemiştir. Orenburg'dan gönderilen tercüman M. Arapov'a Abılay, Kulyake Batır, Baycigit Mırza, "Çin elçiler geldiğinde... kendilerinin onlardan rahatsız olduğunu, ilgiyi ise onları kızdırmamak için zorunlu olarak gösterdiklerini"³¹ söyleyerek güvence vermişlerdir.

Abılay'ın verdiği bu güvencelere rağmen, Rus hükümeti, Çin Sarayı'na Rusya tacına bağlı birisiyle ilişki kurmanın meşru olmadığını, 1728 yılındaki Rus-Çin Kyahtin anlaşmasını ihlal ettiğini bildirmeyi gerekli bulmuştur.

Senatonun bildirisine cevap olarak, İmparator Tsyanlun adına Lafanyuan yüksek memurları aşağıdakileri yazmışlardır: "Kırgız-Hasak Abılay-Sultan'a gelince, onların mektubunda Rus uyruğunda olduklarından bizim uyruğa geçiremeyeceğimiz hatırlatılıyor. Bunlar özellikle gerçek olmaktan uzaktır... Çünkü, üç yıl önce Abılay adamlarıyla bizim yüce ordumuzun acımasız varlığından korkup bizim İmparator ekselanslarından merhamet istediler, yürekten ve itaatkârlıkla bizim himayemiz altında olmak istiyorlardı, sonra Abılay ve arkadaşları kabul edildiler, ve bu hadise üzerine siz, vatandaşınız Abılay'ı kurtarmak için hiçbir ordu göndermediniz". Ancak, sonuç olarak Çinliler, "biz onların Rus uyruğunda olmalarını yasaklamıyoruz"³² diye belirttiler.

Rus hükümeti bu gibi bahaneleri kabul etmemiştir ve Çin sarayının Orta Cüz'e yaptığı tacizlerine, Ebu'l-Mambet ve Abılay ile olabilecek bütün ilişkilere son vermesini istemiştir. "Eğer biz, haberiniz olmaksızın sizin uyruğunuzda bulunan halkları kendi himayemize almak istersek, her açıdan bakıldığında, bu davranış biçimi iki dost komşu ülke için adaletli olmayacaktır, ancak böyle bir hususta siz, Abılay Sultanı ve Orta Kırgız-Kaysak Cüz'ünü muhakemede bulunduğunuzda, eğer, sizin de vatandaşınız diye düşünüyorsanız, onlar uzun zaman önce ve hala fiilen Çariçe ekselanslarının tebaası durumundadır ve bizim gerçek vatandaşımız sayılmaktadır"³³. Çin ordusunun saldırıları karşısında, Kazakistan'da kendi vatandaşını korumasız bıraktığı suçlamasını Elizabet Petrovna'nın hükümeti, "komşuluk dostluğumuzu korumaya gösterdiğimiz ılımlılık ve gayretten dolayı"³⁴ olduğu bahanesiyle savuşturmuştur. Birbirine bu tarzda karşılıklı göndermeler yaptıktan sonra, taraflar mevcut durumlarını korumuştur. Böylece, Rusya hükümetinin diplomatik girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Fakat Hükümetin ve yerel yönetimin Kazakistan'da uyguladığı eylemler daha verimli olmuştur. 1759 yılı yazında Orenburg Guber (Valilik) yazı işleri; "Abılay Sultan'ın Çinlilerle ve Moğollarla olan dostane ve mecburi iletişimi ... sona ermiş ve Orta Cüz Kırgızları Çinlilere umut bağlayacağına, onlardan saldırı bekler olmuşlar... Kırgızlar Çinlilere güvenmiyor ve artık iki tarafın ilişkileri bozuldu. Bunların yanı sıra, Abılay-Sultan kendi bağlılığını tasdik etmek için kuzeni Yolbaris Sultan'ı ve Orta Cüz'ün bazı Beylerini Çariçe ekselanslarının sarayına gönderdiğini"³⁵ belirtmiştir. Yine de, İ. İ. Nepluyev ve A. İ. Tevkelev'in, iddia ettiği, Abılay'ın Çin sarayı ile "iletişiminin" kesildiği savı gerçeklerden çok uzaktı.

Abılay'ın Çin İmparatorluğu ile bağlantılarını kesmek zorunda bırakılmasını sağlamak için, Orenburg yönetimi, onu Orta Cüz Hanı ilan etme planlarını kafasına koyar. Çarlık devlet memurları, onların elinden Hanlık unvanını alması durumunda, Sultan, Rusya'ya karşı sorumluluk altına girip sadece Rusya'nın desteğine muhtaç kalır diye

³¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1759. D. 4. L. 117.

³² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1759. D. 4. L. 123 ob.

³³ AVPR. F. Snoşeniya Rossii s Kitayem. Op. 62/1. 1759. D. 1. L. 28 ob-30 ob.

³⁴ Tam je. L. 31-31 ob.

³⁵ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1759. D. 1. L.307 ob.-308.

düşünüyorlardı. Söz konusu planın gerçekleşmesi için gerekli şart, bağlılığının ispatı olarak amanatların gönderilmesi idi. Penza Alayının Teğmeni Prens İ. Urakov şahsen Abılay'ı bundan haberdar etmiştir. Ebu'l-Mambet Han ile ilişkilerin kötüleşmemesi için emredilen talimatlarla ihtiyatlı harekette bulunmasını ve görüşmeleri sadece şahsı adına yapmasını gerektiriyordu³⁶.

Abılay, Orenburg yönetiminin bu teklifini kesin olarak geri çevirmiştir. Bu teklifi kabul ederek amanat müessesesi ile elinin kolunun bağlanmasını ve düşmanlarının çoğalmasını istemeyerek Rus temsilcilerine şöyle demiştir: " Bu basit bir iş değildir ve yakında gerçekleştirilmesi de mümkün değildir, Nurali Han amanat veriyorsa, o, babası Ebu'l-Hayır Han'ın açtığı yoldan gidiyordur... Abılay Sultan, kendisi de, amcası, bazen de babası kadar saygı duyduğum Ebu'l-Mambet Han'ın rızası olmadan öyle bir davranışta bulunamayacağım, size de herhangi bir cevap veremeyeceğim³⁷". 1760 yılı Nisan ayında Orenburg'a dönen İ. Urakov ve tercümanı Y. Gukyayev, Vali A. P. Davidov'a müzakere görüşmeleri hakkında detayları anlattıktan sonra, Abılay'ın Çar yönetimi tarafından Han ilan edilmesine " sıcak bakmadığı"³⁸ sonucunu çıkarmıştır.

Dışişleri Kurulu bu durumu kabul etmemiştir. Orenburg yönetimine "oradaki yerel halkı bu tarafta tutmak" için her şeyin yapılması emri verilmiştir. Çıkartılan bir kararname ile Abılay'la iyi ilişkiler içinde olunması, ona yıllık 300 ruble maaş ve 212 pud³⁹ ekmek harçlığı bağlanması kararlaştırılmış olup bu desteğin ise onun Rusya'ya karşı açık düşmanlık veya herhangi bir olumsuz davranışta bulunmamasına ve onun Çinlilere yaptığı hizmetin sınırı aşamamasına kadar devam ettirilmesi⁴⁰ emri verilmiştir.

Bizim düşüncemize göre, Abılay, sınırını zorlamayıp siyasi ileri görüşlülüğünü ispat etmiş, böylece eli kolu bağlı olmayacak ve Orta Cüz'ün diğer Sultanlarıyla da arası açılmayacaktı. Bu dönemde Çar yönetimi ile arası iyice açılmıştır. 1758-1759 yılları arasında, daha önce de bahsini ettiğimiz gibi, Kazak birlikleri Uryanhay'a birçok saldırı düzenlemişler, Rusya uyruğunda bulunan Uryanhaylı ve Altaylıların göçebeliklerini yağmalamışlardır.

1759 yılı Mayıs ayında Abılay'ın karargâhına gelen tercüman M. Arapov; Abılay ve diğer Orta Cüz Sultan ve Beylerinden "kendilerinin Rus uyruklu olduğunu söyleyen Uryanhaylılara saldırmamalarını ve yağmalamamalarını, aksine onları Rus vatandaşı olarak korumalarını, yanlılıkla esir düşmüş olanları ise serbest bırakmalarını"⁴¹ talep etmiştir.

Abılay'ın göçebelerine Haziran ayında gelen Arapov, Abılay'a Vali'nin Orenburg'a gelmesini teklif eden mektubunu ve Petersburg'dan gönderilen altın kılıcı vermiş, Vali adına esir düşen Altaylılar ile Uryanhaylıları iade edilmesini istemiştir, bu da Abılay'ı sinirlendirmiş ve kavgaya neden olmuştur." Abılay, Arapov'a hararetle bağırarak: Şearene Koşu Kalmıkları'nın⁴², Kırgız-Kaysaklarından çok sayıda at çaldığını", bundan Arapov'un haberi olduğunu söylemiştir. Kazaklar at hırsızlarını

³⁶ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1759. D. 4. L.450-450 ob.

³⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1760. D. 4. L. 68 ob.

³⁸ Tam je. L. 69.

³⁹ Çev. Eskiden Rus'larda 16,3 kiloluk bir birim. Bkz: E. M. E. Mustafaev, V. G. Şerbiniin, Büyük Rusça Türkçe Sözlük, Russki Yazık, Multilingual, İstanbul,1996. s. 740.

⁴⁰ Kazahsko- russkiye otnoşeniye v XVI-XVIII vekah. S. 609..

⁴¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1760. D. 4. L. 68 ob.

⁴² Reç idet o Çungarskom noyone Şerene, bejavşem co cvoimi podvlastnımi çerez Kazahstan i Sibir k voljskim Kalmıkam v 1757 g.

yakalamak istediklerinde ise o vakit orada bulunan Arapov, "atların kavga çıkarmaksızın geri iade olacağını söylemiş, fakat Abılay, Rus komutanlardan birkaç defa atları iade etmelerini istenmesine rağmen şu zamana kadar hiçbirinin iade olmadığını", bundan dolayı da Uryanhaylıları iade etmeyeceğini söylemiştir. A. İ. Tevkelev ile görüşmeyi ise prensip olarak reddetmeyen Abılay, görüşmenin Orendurg'da değil de, Troisk kalesinde yapılmasını istemiştir⁴³.

Orenburg Valisi A. P. Davıdov ve Troisk kalesi komutanı P. A. Roden tarafından 1759 yılı Ekim ayında F. Gordeyev, Abılay'a İmparatoriçe, Vali ve P. A. Roden'in mektuplarını teslim etmek ve Abılay'dan Orta Cüz Kazakları tarafından Sibiryaya kale ve köylerinden kaçırılan atların iadesini istemek için gönderildi. Fakat Orenburg'un bu temsilcisi olan ile görüşmeler öncekinden daha sert bir tonda geçmiştir. 20 Ekim'de F. Gordeyev, Abılay'a İmparatoriçenin mektubunu sunmuştur. F. Gordeyev, geri dönüşünde bildirdiğine göre, "Sultan Orta Cüz'ün önder adamlarından oluşan otuz kişinin yanında beni dinledi ve kendisinden çok emindi. Çariçenin belgesini eline alıp onun hanedan arması olan tarafını Kırgızlara göstererek, kendisine bu belgeyi en merhametli hükümdarın bağışlandığını belirtmiş ve kendisinin en merhametli hükümdardan aldığı için çok mutlu olduğunu söyledi"⁴⁴ Ancak, F. Gordeyev, Abılay'a Albay P. A. Roden'in Sibiryaya köylerinden kaçırılan atların iadesini istediği mektubunu verince, Abılay yine küplere binmiş, sınır komutanlığına küfretmiş ve şöyle demiştir: "eğer ki, bu küstahlıklar, bizim atların çalınması ve geri iade edilmemesi devam ederse, artık tahammülsüzlükten farklı tedbirler alınır, bizim stepler çok geniştir, şimdi ise daha geniş oldu, başımızı rahat ettirmek, yaşamımızı sürdürmek için istediğimiz gibi topraklarımızda davranabileceklerini eklemiştir ". Ancak, sonradan biraz sakinleşmiş ve F. Gordeyev'e inandırıcı bir şekilde dediklerinin "Muhterem hükümdardan uzaklaşmak için değil de, sadece, Rus yerleşim yerlerinde uzaklaşarak hırsızlardan kurtulmak" anlamına geldiğini belirtmiştir⁴⁵. F. Gordeyev döndüğünde, Abılay'ın onu karargâhına götürmediğinden yakınmıştır⁴⁶.

Abılay'ın Orenburg Valisi'nin temsilcisini böyle soğuk karşılaması, Yulbarıs Sultan'ın Petersburg'da rehin olarak tutulduğu haberlerinin steplerde yayılması nedeniyle olabilir.

Birkaç ay sonra A. P. Davıdov ve P. A. Roden tarafından F. Gordeyev tekrardan Abılay'a, özel görüşme yapılması teklifiyle tekrardan gönderilmiştir. F. Gordeyev, o zaman Kılçakla nehri (İşim nehrine yakın) kıyısında bulunan Abılay'ın göçebelerine 20 Haziran 1760 tarihinde gelmiştir. Orenburg temsilcisini karşılama, yeterince kalabalık batır ve Beylerin toplandığı bir anda gerçekleşmiştir. Uluslarında Rusyalı Uryanhaylıları aramaya razı olan Abılay, bu sefer de Orenburg'a görüşmeye geleceğine dair tam söz vermemiştir⁴⁷.

Orenburg ve Sibiryaya yönetimi ile ilişkilerinde sürtüşmeler olmasına rağmen, Abılay her zaman Rus İmparatorluğuna verdiği yemine bağlı olduğunu vurgulamış, Kazak feodallerinin Sibiryaya yerleşim yerlerine saldırma girişimlerinin önünü kesmiştir. Aynı F. Gordeyev Orenburg'a döndüğünde, şöyle bildirdi: Küçük Cüz Sultanı Eralı saldırı

⁴³ AVPR. F. Zyungorskiye dela Op. 113/1. 1759. D. 3. L. 40-40 ob.; F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1759. D. 4. L. 23 ob.

⁴⁴ Tam je. L. 234.

⁴⁵ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1759. D. 4. L. 234 ob.

⁴⁶ Tam je. L. 234.

⁴⁷ GAOO. F. Voенно-poxodnaya kanstelyariya... Op. 1. D. 121. Sv. 88. L. 245 ob.

düzenleyip Ruslar tarafından kaçırılan Kazak atlarının güçle geri getirme düşüncesine karşın Abılay, "onun öyle bir işi yapmasını yasakladı ve onu bu aptallıktan vazgeçirmek için oraya kendisi gidecekti, ancak zaman elvermedi ve şöyle dedi:" Ruslar onu silahla kovdukları an, Abılay onu silahla karşılayıp, öyle yardımda bulunacaktır"⁴⁸.

1 Ocak 1761 tarihinde Omsk'a gelen Baycigit Murza Bey, Orta Cüz'ün bazı Beylerinin fikrini bildirirken şöyle demiştir: "Rusya'ya ettiğimiz bağlılık yemininden her ne pahasına olursa olsun dönmeyeceklerdir... Çin Bogdihanı, Abılay Sultan'ın elçileri tarafından Kırgız Ordasına gönderdiği mektuplar aracılığıyla kendilerini vatandaşı, Abılay Sultan'ı ise küçük kardeşi olarak görse de, onlarda bu bağlılık olarak görülüyor, Çin uyuğuna geçme gibi niyetleri de yoktur ve hiçbir zaman da olmamıştır. Abılay Sultan'ın kardeşinin oğlu(kuzeni) Yulbarıs Sultan'ı birkaç adamla Çin Bogdihanı'na göndermesinin sebebi ise, Orta Cüz'ün Barık Batırı, yanlışlıkla Zengor Kalmıkları yerine Çin himayesinin Sadas vilayetine bağlı bulunan Uryanhaylıları yakalamışlar, Yulbarıs-Sultan da onlardan bulabildiklerimizi iade etmek için gitmiştir"⁴⁹.

30 Aralık 1761 tarihinde, Dışişleri Kurulu Orenburg yönetimine İmparatoriçe Elizabet Petrovna'nın vefatı üzerine tahta yeni hükümdar II. Petr'in geldiğini Orta Cüz ve Küçük Cüz Hanlarını ve Sultanlarının yemin etmek üzere temsilcilerini gönderme için uyarı emri göndermiştir. Abılay, Petersburg'daki taçlandırma merasimine Kazak heyetiyle birlikte akrabası Batır Sultan'ı göndermiştir. 4 Mart 1762 tarihinde, Abılay ve Beyleri, yeni İmparator II. Petr 'ye bağlılık yemini etmişlerdir⁵⁰. Aynı anda Abılay, Çin'e göndermek üzere yeni elçilik heyeti hazırlıyordu.

Otlaklar meselesi Abılay'ın hem Çin yönetimi, hem de Rusya sınır yönetimiyle ilişkilerinde önemli bir yeri vardı. Üstelik tam bu konuda Abılay'ın taktiği açıkça ortaya çıkıyordu: o görüşme yapmakta olduğu partnerini, karşı tarafla ilişki kuracağım diye korkutuyordu. Bu planla ilgili 1763 yılı sonbaharında Sibirya yönetimine gönderdiği mektup gayet açıklayıcı niteliktedir. Onda, kendi göçebeliklerinde steplerin kurumuş olmasından dolayı, Sibirya sınır komutanlığına hayvanlarını Sibirya askeri hatların içerisine sürmeye izin verilmesini talep edilmiştir. Bununla birlikte, o, "Kırgız-Kaysaklar buradan uzaklaşmamak için böyle bir talepte bulduklarını, oysa Çin tarafında da kurumamış stepler hala fazladır. Eğer, sürülerin sınır içine girmesine izin verilmeyecekse, onları Çin tarafına götürmek zorunda kalacaklarını, tabii olarak kendileri de uzaklara göç etmek zorunda kalacaklarını" belirtmiştir. Çar yönetimi Sibirya'nın da otları kurudu gibi temelsiz bahaneler ile Abılay'ın hayvanlarının girmesine izin vermezken, onun emri altındaki Külsarı Beye izin vermişlerdir⁵¹. Külsarı, Abılay'ın Çin sarayı ile ilişkisine sıcak bakmıyordu, Atagay boyunda "herkesin akrabası" olmasından yararlanarak sıkça Abılay'a karşı çıkmış ve onun kararlarının iptal edilmesini sağlamıştır, çünkü akrabaları "Külsarı'nın öğütleri olmaksızın hiçbir şey yapamazlardı"⁵².

60'lı yılların ortasında onların arası iyice açılmıştı. Anlaşmazlığın özünde Rusya, Çin ve diğer komşu halklar ve devletler ile olan ilişkilere onların farklı yaklaşımları, ayrıca Abılay'ın iç siyasetinden Beylerin hoşnutsuzluğu ve asilzade kabilelerin düşüncelerine daha az itibar edilmesi idi. 1765 yılının Haziran ayında Kabanya kalesine gelen Külsarı Batır, kendine bağlı kalelere denetim gezisinde bulunan Sibirya Hatları

⁴⁸ Tam je. L.248 ob.

⁴⁹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1762. D. 1. L. 22 ob.

⁵⁰ Tam je. D. 6 L. 82.

⁵¹ Kazahsko- russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S. 659.

⁵² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1762-1765 g. D. 14.

Komutanı Teğmen İ. İ. Springer'e, "kendisinin, hükümdarı Abılay'dan şüphelendiğini, Abılay'ın Rus tarafa pek fazla sadakatsiz olduğundan adı gibi emin olduğunu, bundan altı yıl önce çeşitli bahanelerle Çin Han'ının vatandaşlığına geçmek istediğini ve yanında kendi ulusunun soylu seksen Beyini de alacağını söyleyip Hanı umutlandırıldığını.... hiç kimsenin onun iğrenç niyetini kabul etmediğini ve toplumun onun yanında durmak istemediğini" anlatmıştır. Daha sonra Külsarı, Abılay'ın Bogdihan Tsyannun'a almış seçkin beyaz atı "Kırgızların elinde ve daha çok uluslarında esir bulunan alçak Zengor Kalmıklarının eşliğinde" gönderdiğini söylemiştir. Ancak, yerli Sincan yönetimi, bu konuyu öğrenince, hediye almaktan vazgeçmiş ve her şey "hanın öfkesiyle geri gönderilmiştir, böylece, Abılay, o taraftan güveni sarsılmış ve sıkıntılı duruma düşmüştür, şimdi de güvenirliliğini daha çok Rus tarafa ispatlamak zorunda kalmıştır"⁵³.

Orta Cüz feodallerinin en etkililerinden biri 1762 yılında 96 yaşına giren Kazbek Biy idi. O, "Tauke'nin kanunlarının" hazırlanmasına katılmış, boylar ve soylar arasındaki zor meseleleri çözmüş, Kazakların geleneksel yasalarını bilen mükemmel bir konuşmacı idi. Abılay, ona direkt karşı çıkmazsa da türlü yöntemlerle onun hanlıktaki etkisini kırmaya çalışmıştır. Bu amaçla o, Kazbek Biy'in Çar yönetimiyle bağlantı sağlamasına engel olmuş, Jungarlarla olan savaşta onu düşmanla tek başına bırakmıştı. 1762 yılında Sibirya yönetimine Kazbek Biy'in neden Rus uyuşuna geçmediği, Abılay'la Orenburg'a 1740 yılında neden gelmediği ile ilgili sebepleri sorulurken, Beyler onun Jungar saldırılarından dolayı gelemediği söylemişler. Ancak, sonradan öğrenildiği gibi, o, Abılay ve Ebu'l-Mambet'le birlikte kendi Beyleri aracılığı ile mektup gönderdiği, ancak "Ebu'l-Mambet ile Abılay'ın kıskançlığı yüzünden onlar Neptyuyev'e sokulmamışlardır, belki onun mektubu gizlenmiştir... Kazbek Biy ve onun Karakisets ulusuyla hakkında Rus tarafına bilgi bile verilmemiştir"⁵⁴. Abılay ve Ebu'l-Mambet, Kazbek Biy'e Çar yönetimiyle gerçekleşen ilişkiler hakkında sonradan da hiçbir bilgi vermemişlerdir. Kazbek Biy ise kendi adına Abılay'ın Çinlilerle temaslarına engel olmaya çalışmıştır⁵⁵.

Orta Cüz'ün iç siyasi durumunu iyi bilen Saltımamet (Sultanmuhammed) Sultan'ın Beylerinden olan Urazmamet Tarhan, Sibirya hatlarındaki komutan Tümgeneral Frauendorf'a, Abılay'ın "Orda içinde, kendi Atagay boyundan başka boylar üzerinde tamamen iktidar sahibi olmadığından bahsetmiştir"⁵⁶.

Kazbek Biy'in dış işlerine katılmasını izole etmek isteyen Abılay, Ebu'l-Mambet ve diğer Sultanlar iç işlerde ise ona danışmaktan kendilerini alıkoyamıyorlardı. 1761 yılında Sameke'nin, Türkistan ve çevresinde üstünlük sağlaması üzerine Han'ın oğlu İşim, Ebu'l-Mambet oğlu Ebu'l-feiz'in göçebelerine gitmek zorunda kaldı. 1762 yılının ilkbaharında Karakisets boyunda ki Kazbek Biy'in karargâhında, Kazbek Biy'in arabulucuğu ile İşim ve Ebu'l-Mambet "Türkistan ve ona bağlı şehirlerde her ikisinin de Han kabul edilmesi"⁵⁷ şartı altında barışmışlardır.

Çar yönetimi ve yerel yönetim Abılay ve diğer yöneticilerle olan karşılıklı ilişkilerinde bu hususu dikkate almaya çalışmışlardır. Genel olarak, Abılay'ın yerli Orenburg ve Sibirya yönetimi ile ilişkileri sadık idi, bazen, otlak meselesi, esirlerin kaçması, ticari kısıtlamalar yüzünden bozuluyordu.

⁵³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1762-1775. D. 14.

⁵⁴ Kazahsko- russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S. 648.

⁵⁵ Gureviç B. P. Mejdnarodniye otnoşeniya v Sentralnoy Azii...S. 172.

⁵⁶ Kazahsko- russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. S. 646.

⁵⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1766-1769. D. 18. L. 381-381 ob.

Abılay'ın Başkurtlar, Rus Kozaklar ve çiftçiler tarafından çalınan atların Kazaklara iadesi konusuna yerli yönetimin sıcak bakmaması ve ticarete kısıtlamalar anlaşmazlıkları ağırlaştırıyordu. 1769 yılında Abılay, kendisine gelen Orenburg Valisi İ. A. Reynsdorp'un temsilcisi K. Kazanbayev'e Kazakların şikâyetlerine kayıtsız kalan Sibiry Sınır Komutanı Tümgeneral Devits'i ve Çar yöneticilerinin keyfi hareket ettikleri için şikâyet etmiştir. "Bu sene kırk Kırgız kırbaçtan geçirilmiştir, onların biri ölünceye kadar kırbaçlanmış, biri de köye geldiğinde aldığı darbelerden vefat etti" demiştir. Şikâyetlerinin cevapsız kaldığını gören Abılay, "on dört Kırgız'ı Rusya tarafına gönderip oradan suçluları yakalayıp onları öldürmeden kırbaçlanıp bırakmasını, iki kişinin ise kendisine getirilmesini söylemiş, dedikleri eksiksiz yerine getirilmiştir"⁵⁸.

Çar yönetimi, Abılay'dan Troisk kalesine oğullarından birini rehin olarak göndermesini ısrarla talep etmeye başlamıştır. Buna cevap olarak, Abılay aşağıdaki şartların yerine getirilmesi durumunda oğlunu amanat olarak gönderebileceğini söylemiştir.

1. Rehini olacak olan oğlu Troisk kalesinde değil de, Petropavlovsk kalesinde bulunacak; 2. Rehini tutma süresi üç yılı geçmeyecek; 3. Çar yönetimi bunun karşılığı olarak onun karargâhına askeri birlik gönderecektir⁵⁹. Sibiry yönetimi ve Dışişleri Kurulu bu şartları kabul etmemiştir.

60'lı yılların sonunda sürtüşmeler ve fikir ayrılıklarına rağmen, Çar yönetimi, Abılay'ın her ne kadar Çin sarayı ile ilişkilerde bulunsa da, Rusya İmparatorluğuna verdiği yemine sadık olduğu kanaatine varmıştır.

Abılay'ın Çin sarayı ile ilişkilerindeki asıl davranış gerekçelerini iyi bilen onun kâtabi Munasip Mametov, 1768 yılı Haziran ayında Orenburg'un yabancı işler ofisinde ifade ettiğine göre; "onun Ordasıyla birlikte elbette buranın vatandaşlığından vazgeçerek Çin tarafına geçtiğini görmediğini, ayrıca, bozkır olarak o tarafın değişik dalkavukluklarıyla baş etmek ve kazançlı çıkmak için her zaman ikiyüzlü olmaya özen göstermekte ve kendi çıkarı söz konusu olunca sarsılmaz olan tarafı tutmaktadır"⁶⁰.

2.10. Çin Karşısı Asya Müslüman Hükümdarlarının İttifakı

Çin hükümetinin Orta Asya'ya yeni bir askeri harekât düzenleme niyeti, Kazak Hanları ve Orta Asya hükümdarlarını kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bırakıp Çin İmparatorluğunun saldırısını geri püskürtmek için bir nevi müslüman koalisyonu kurma denemelerine itmiştir. Daha XVIII. yüzyılın 60'lı yıllarının başında Abılay, Orta Asya hükümdarlarının bazılarını Çinlilere karşı birlik oluşturma teklifini göndermiştir¹. O, Afgan Şahı Ahmad'a çağrıda bulunan öncülerden biriydi. Bu adım, düşmanın saldırısını kendi gücüyle geri çevireceğine emin olmayan koalisyonu kurma hevesiydi².

Düraniler Devleti'nin³ kurucusu Ahmad Şah, Kazak, Orta Asya ve Uygur feodallerinin mektubunu aldıktan sonra, Pekin'e elçilik heyeti göndermeyi ve aynı zamanda Çin'e düzenlenecek sefere hazırlanmaya başlamıştır. Bu amaçla Orta Asya ve

⁵⁸ Tam je. L. 290.

⁵⁹ Apollova N. G. Ekonomiçeskiye i političeskiye svyazi Kazahstana s Rossiey v XVIII- naçale XIX v. M., 1960. S. 420-421.

⁶⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1766-1769. D. 18. L. 190.

¹ Gureviç B. P. Mejdunarodniye otnoşeniya... S. 183.

² Tam je. S. 184.

³ Sm.: Gankovskiy Y. B. İmperiya Durrani. M., 1958.

Kazakistan hükümdarlarına "gâvurlarla" savaşmaya hazırlanmaları hakkında mektuplar yollamış, askerlerinin bir bölümünü Taşkent'e göndermiştir.

Ebu'l-Mambet'in kâtibi Babazyan, Ahmad Şah'ın mektubunu Abılay'a getirmiştir. Onun içeriğini F. Gordeyev öğrenmiştir. Mektup şöyle diyordu: "Onun (Abılay'ın yaz.) ve bütün Müslümanların şikâyeti üzerine, Ahmad Şah, asi ve Allah'ı tanımayan Çinli hükümdara kendisinin asil veziri ile birlikte kırk adamını Bogdoskon'a yani Çin'e, sen müslüman dininde olmayan hükümdarsın, emrin altında olan Kaşkar ve Yarkent Müslümanlarına sahip olmaya hakkın yoktur ve başkalarını da kendine çekemezsin mesajıyla gönderdim" diyordu, aksi takdirde savaşla tehdit ediyordu⁴. Ahmad Şah, Abılay'a kendi askerlerini Çin İmparatorluğu sınırlarına göndereceğini bildirmiştir.

1763 yılı başında Ahmad Şah'ın elçiliği Pekin'e gelmiştir. Elçilik törenle karşılanmıştır. Elçileri İmparator Tsyanlun karşılamıştır. Elçilik başı Hudşemir ve üyeleri cömertçe ödüllendirilmişlerdir. Ahmad Şah'tan gelen hediyeler: dört at ve kılıç, İmparatorun yeni vasalından gelmiş "teklif edilmiş haraç" olarak görülmüştür⁵. Çinli bakanlardan, Çin ordusunun Jungarya ve Doğu Türkistan'a askeri seferlerinin sebeplerini ve İmparatorluğun komşu müslüman halklarla ilişkin siyaseti hakkında bilgi edinen elçilik geri dönmüştür. Bu diplomatik misyon her ne kadar tanışma karakterinde olsa da onun Pekin'e, Çin İmparatorluğunun Merkezi Asya'nın kuzey ve batı bölgesini işgal etme politikasını protesto şeklinde gönderilmesi, Kazakistan ve Orta Asya'da geniş takdir kazanmıştır⁶.

Afgan elçiliğinin dönmesinden sonra 1763 yılı ilkbaharında Ahmad Şah, Abılay ve diğer hükümdarlara yine "dindaşları korumaya" ve Ahmad Şah'a yardım edilmesine davet eden bir bildiri göndermiştir. Düraniler'in hükümdarı, Abılay ve diğer feodallerden "hiçbir şekilde onların Çinlilerle yakınlaşmamasını, ticaret yapmamasını" istemiştir⁷.

Bu bilgiyi, 13 Şubat 1764 tarihinde Yamışevskiy kale komutanlığı ofisinde doğrulayan Kazak Beyi Urazmamet, "Afganlar tarafından Kırgızlara Çinlilerle irtibatlı olmamaları, mal değiş tokuşu yapmamaları, sadece Ruslarla ve Afganlılarla ticaret yapmaları istenmiş ayrıca Afgan ordusuna at seçmek için Kırgız uluslarına birkaç Afganlı gönderilmiştir"⁸.

Orta Asya feodalleri özellikle Kokand hükümdarı İrdana Biy ile yakın ilişkilere başlamışlardır. Onunla Abılay arasında ki ilişkileri ve Çin İmparatorluğu ve Afgan Şahı Ahmad ile ilişkileri kapsayan yazışmalar gerçekleşmiştir. İrdana Biy'in Abılay'a yazdığı mektup metinlerinden örnek verelim:

"Saygıdeğer hükümdar, cesur Abılay Han'a selamlar... Şimdi yazdığımız mektubun içeriği bizce makul görülmüştür, özel olarak Çurçutların Kalmıklara yaptığı iyiliklerden bahsetmişsiniz, oldukça memnun olmuşsunuz, üstelik bize de teklifte bulunuyorlar, biz de onların, Çinliler'in nimetlerinden faydalanmak isterdik, bunun için de adamlarımızı gönderirdik.

Mademki, siz büyük bir hayranlık duyuyormuşsunuz ve bizlere elçilerini göndermiş olan yerel tarafın hükümdarı Afganlı Ahmed Şah üstesinden gelecektir. Bahsi geçen gönderilme ve iyilikte bulunmanın karşılığı verilmeli ve biz bunun için yemin ettik: bize

⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1763. D. 2. L. 8. ob.-9.

⁵ Kuznetsov V. S. Tsinskaya İmperiya na rubejah Tsentralnoy Azii. S. 69.

⁶ Gureviç B. P. Ukaz. soç. S. 185.

⁷ AVPR. F. Afganskiye dela. Op. 27/1. 1763-1766. D. 1. L. 27.

⁸ GAOO. F. Voенno-poxodnaya kanstelyariya... Op. 1. D. 121. Sv. 88. L. 137.

düşman saldırırsa, o bize yardım edecek, eğer düşman ona saldırırsa biz ona yardım edeceğiz. Ve böyle bir durumda kim aksi harekette bulunursa, o Allah önünde yalancı olsun...

Hakimiyet sahibi, sizden nezaketle ve kardeşçe istiyorum: ne haber alırsanız alın, bize haber verin. Sızan bütün şeyler hakkında sizin adamınız size sözlü olarak iletacaktır”⁹.

Orta Asya'da Çin aleyhtarı eğilimlerin artışı ve Mançur-Çin ordusunu kendi şehirlerine sokmama hevesinin yükseldiğini, Orenburg yönetimine ifade veren Hocent şehrinin tüccarları da doğruluyor. "Oranın halkı son umutlarını orduya (Ahmad-şahın-yaz.) bağlıyorlar, eğer o, gerçekten sefer düzenleyecekse, katılmaya hazırlar"¹⁰.

Ahmad Şah'ın Çin İmparatorluğu ile savaşa hazırlanması üzerine Kazak Beylerinin önünde, yaklaşan olaylarda hangi safta olunmalı sorusu belirmiştir. Bunun üzerine, Orta Cüz'ün Hanı Ebu'l-Mambet, Abılay, diğer Beyler ve bütün üç cüzün temsilcileriyle toplantı yapılması kararı alınmışlardır.

Kulsarı Batır 1763 yılı Eylül ayında hemen " Abılay Sultan ile birlikte tüm mülk sahipleri, Ebu'l-Mambet Han'ın daveti üzerine Türkistan'a çağrıldıklarını, orada Abılay Sultan ile Kulsarı'nın Ahmad Şah tarafından ilan edilen savaşta Çinlilere karşı savaşmaya yardım etmeyi kabul edip etmeyecekleri konusu ele alınacağını"¹¹söylemiştir. O, bu toplantıya altı bine yakın kişi geleceğini tahmin ediyordu¹². Maalesef, biz bu toplantının gidişatı hakkında bilgiye sahip değiliz, ancak Abılay'ın tutumuna göre toplantıda kabul edilen karar ve pozisyonlar hakkında ki bilgiyi Abılay'a yakınlığıyla bilinen Urus Sultan'ın ifadelerinden öğrenebiliriz. O, Rus devlet memurlarına belirttiğine göre, eğer Dürani İmparatorluğu ile Çin Kıtası arasında savaş başlarsa, Kazaklar Ahmad Şah'ın müttefiki olarak savaşa katılırlar¹³. Kulsarı Bey 21 Ocak 1765 tarihinde, Çin İmparatorluğuna karşı yapılacak sefer için "Abılay Sultan'dan her tarafa haber gönderildiğini"¹⁴ söylemiş.

Rus hükümeti de Afgan Çin ilişkileriyle yakından ilgilenmiştir. Hükümet Afganistan'a özel temsilci olarak Yüzbaşı Bogdan Aslanov'u¹⁵ göndermiştir, o Sikhamlarla çok çekişmeli ve kanlı bir savaş içinde olan Ahmad Şah'ın, Çin İmparatorluğu ile savaşmak istemediği kanaatine varmıştır. Onun dediklerine göre, Afgan ordusu Kaşgar hocalarını 1759 yılında Çin'e teslim ettiği için, hükümdarı Mir Sultanşah olan Badahşan devletine sefer düzenlemiş ve yerle bir etmiştir.

Bize göre, Ahmad Şah Çin İmparatorluğu ile savaşmak niyetinde değildi, ancak Çin'e karşı sefere hazırlanarak Çin hükümetinin Orta Asya'ya doğru ilerleme planlarından vazgeçirmeye zorlamıştır. Böyle karmaşık bir durumda Abılay, Çinlilerle ilişkilerini kesmemiş, ticarete devam etmiştir, aynı zamanda Orta Asya müslüman halklarının Ahmad Şah önderliğinde kurdukları Çin karşıtı koalisyonun öncülerinden ve organize edenlerinden birisiydi. Bu deneme her ne kadar başarısız olsa da, Orta Asya ve Kazakistan'da Çin aleyhtarı eğilimlerin artmasına sebep olmuş, belki de Çin hükümetinin

⁹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762- 1775. D. 14. L. 188-188 ob.

¹⁰ AVPR. F. Afganskiye dela. Op. 27/1. 1763-1766. D. 1. L. 85 ob.

¹¹ Tam je. L. 1-1 ob.

¹² Tam je. L. 2 ob.

¹³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762- 1775. D. 14. L. 198.

¹⁴ Tam je. L. 210 ob.

¹⁵ Sm.: Gankovskiy Y. V. Missiya Bogdana Aslanova v Afganistan v 1764 godu// Sovetskoe vostokovedenie. 1958. No: 2.

siyasetine gereken etkiyi göstermiştir. Her halükarda Çin'in ileride Orta Asya'yı işgal etme gibi planları gerçekleşmemiştir.

2.11. Abılay'ın Kırgızistan'a Yaptığı İstila Seferleri ve Kokand'la Savaşı

Büyük ve Orta Cüz Kazaklarının güneydeki göçebe komşuları olan Kırgızlar'la ilişkileri her zaman durağan olmamıştır. Köken olarak akraba olan ve ekonomi, kültür, yaşam tarzı açısından da pek çok ortak yönleri bulunan bu halkların asırlardır komşu olması, oldukça geniş ve kendine özgü ilişkiler ağı yaratmıştır.

Yabancı işgalcilerin istilası sırasında da bu halklar düşmana karşı birleşmiş ve ortak çabalarıyla topraklarını korumayı bilmişlerdir. Ancak, tehlikenin uzaklaştığı an, bunlar arasında çatışmalar tekrardan ortaya çıkıyordu. Bu sefer de öyle olmuştur. Çin tehlikesi uzaklaşır uzaklaşmaz Kazak ve Kırgız boylar arasında anlaşmazlıklar başlamıştır. 1759 yılında Orta Cüz'ün meşhur Sultanı Ebu'l-feiz ile Han Baba kalabalık bir orduyla Kırgızistan topraklarına saldırmışlardır. Kazakların Çarlık sınır güçlerine anlattıklarına göre, askeri çatışmanın sebepleri ise "Kırgızlar Kazakların atlarını kaçırmıyorlar ve değişik başka suçları işliyorlar, onları işgal etmek veya bağlılık amanatı almak lazım"¹ diye açıklanmıştır. Ayrıca bunda başka, Kırgızlar Kazakların Çin İmparatorluğu ve Orta Asya devletleri ile ticaretine engel olmuşlardır².

Aynı zamanda Kokand Beyliği ile ilişkiler zorlaşmıştır. 1760 yılı Haziran ayında Ebu'l-Mambet, Abılay'a görüşmeleri gerektiğini ve "Ebu'l-Mambet himayesindeki Kuramin halkıyla ne yapacaklarını bilmiyorlar, onlar kervanların ticaretine engel oluyorlar, elçileri bırakmıyorlar, yağmalayıp öldürüyorlar, yatıştırmak mümkün olmuyor"³ dediği meselenin çözülmesi gerektiğini bildirir.

1764-1765 yıllarında ilişkiler tekrardan soğumuştur. Sibirya Hatları Komutanı İ. İ. Şpringeri'in Dışişleri Kuruluna anlattığına göre, Kazak Sultanı Ebu'l-feiz Karabuta Biy'e karşı sefer düzenlemiş ve "oradan çok başarılı bir şekilde dönmüş ve beraberinde bütün zenginliklerini ve yirmi bin esir getirmiştir"⁴.

60'lı yılların ortasında Yedisu'daki eski Jungar topraklarına her iki tarafın hak iddia etmesinden doğan bazı çatışmalar ciddi savaflara dönüşmüştür.

Kırgız tarihçilerin ifadelerine göre, "O dönemdeki Kırgız ve Kazak feodalleri arasında çıkan büyük çatışmaların ana nedeni, herhalde kolay zenginleşmek amacıyla sınır göçebelerine teşebbüs ederek ve başkalarını yerleştirerek kendi etkisi altında tutmak idi"⁵. Bu çatışmalarda tabii olarak Kırgızlar açısından ve Kazaklar açısından da sıradan insanlar zarar görmüştür.

24 Ekim 1764 tarihinde Abılay'ın karargâhından dönen Başkurt Beyi Şükür Abzanov, haber verdiğine göre, "bu sene Çin sınırına yakın, harap edilmiş Kalmık topraklarında İle nehri kıyılarında göçebelik eden Büyük ve Orta Cüz Kırgız-

¹ Saparaliev D. B. İz istorii kirgizsko-kazahskih vzaimootnoşeniı (vtoraya polovina XVIII v.) // Sovetskiy Kirgizstan: Stranitsı istorii i sovremennost. Frunze, 1984. S. 154.

² Tam je.

³ Kuramoy nazıvalsya rayon, naxodivşıysya po levomu beregu r. Sırdari mejdu Taşkentom i Turkistanom. Sm.: Poezdka Pozpelova i Burnaşeva v Taşkent v 1800 godu// Bestnik RGO. Ç. 1. Kn. 1851. S. 53-54; Gosudarstvenniy arhiv Omskoy oblasti. F. Voenno-pohodnaya kantselyariya. Op. 1. D. 121. Sv. 88. L. 249.

⁴ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI—XVIII vekah. S. 680.

⁵ Vzaimosvyazi kirgizskogo naroda s narodami Rossii, Sredney Azii i Kazahstana (konets XVIII-XIX vv.). Frunze, 1985. S. 27.

Kaysaklarının değişik boyları üç kere Kırgızların saldırılarına maruz kalmışlardır... yenilmişlerdi, o yüzden çok sinirliler"⁶.

Orta Cüz'ün hanı Ebu'l-Mambet, Abılay'a "Kırgızlara karşı silahlı orduyla"⁷ birlikte saldırma teklifiyle mektup göndermiştir. Abılay son kararı Ebu'l-Mambet ile görüşükten sonra vermiştir. Herhangi bir şüphe uyandırmak için askeri harekât hakkında Sincan'daki Çin ordusunun Komutanlığını haberdar etme kararı almışlardır.

Abılay'ın ulağının kötü karşılanması askeri harekât için bahane olmuştur. Svan boyunun Beyi Baldıbek, onların gözü önünde Abılay'ın "ticari kervanları durdurmamalarını, onları üzmemeleri ve yağmalamamalarını" istediği mektubunu yırtmıştır⁸. Buna cevap olarak 1765 yılı Ekim ayında Abılay ordusunu harekete geçirmiştir.

Çoğu Beyler Kırgızlarla anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözmeye çalışmayı ve daha güçlü düşmanla savaşmayı teklif etmişlerdir. 2 Kasım 1765 tarihinde Abılay'dan gelen Başkurt Beyi Kazakkul Kazanbayev'in, Troisk'te anlattığına göre: "Çoğu Kırgız-Kaysaklar Abılay Sultanı bu seferden vazgeçirmeye çalışıyorlar, uluslardan temsilciler gönderip Abılay'ı vazgeçmesi için ikna etmeyi düşünüyorlar. Ancak o yolundan dönmek istemezse, ona yardım için Dautbay Tarhan gidecek"⁹.

Abılay, çoğu Kırgız boyunun Beylerini barışa zorlayarak onlardan amanat almıştır. Başkurtlar, K. Kazanbayev ve U. Azlayev, 3 Ağustos 1766 tarihinde Orta Cüz'den döndüklerinde, belirtiklerine göre Abılay'ın Büyük Cüz'ün göçebeliklerinde kendi oğulları ile birlikte bulunduğunu, Kırgız Biyi Karabuta "ona, Abılay Sultan'a amanat olarak kendi oğlunu vermiştir... ve yedi aileyi bütün üyeleriyle ve hayvanları ile birlikte... ayrıca, Kırgızlar tarafından esir alınan Abılay'ın adamlarını iade etmiştir"¹⁰.

Bu zamanda Kırgızlar Kokand hükümdarı İrdana Biy ile savaşıyorlardı. Fırsattan faydalanan Abılay, Rus kaynaklarında Baldıbek ismiyle geçen Kırgız feodalinin göçebelerine saldırmıştır. Kazak Beyi Urazmamet'in Omsk'ta verdiği ifadeye göre, Abılay, Karabuta'yı yendikten sonra, Baldıbek'in İrdana Biy'e karşı savaşa gitmesini fırsat bilmiş, " geride kalmış erkek ve kadınlardan oluşan genç ve yaşlı beş yüze yakın kişiyi esir almıştır"¹¹. Kırgız boyunun Beyi acilen Abılay'a zengin hediyeler göndermiştir. Teklif kabul edilmiştir¹².

Çok geçmeden Abılay, askeri harekâtlarını eski müttefiki olan Kokand Beyi İrdana'ya çevirmiştir. Buna sebep olan, her iki tarafın ticari yolları kontrol etme hevesi idi. Abılay'ın Kokand'a sefer hazırlıkları hakkında 16 Kasım 1765 tarihinde Askeri Kurul'a rapor veren Teğmen İ. İ. Şpringer: "Sultan çok sayıda Bey ve askerle İrdana Bek'e, onun emri altındakilerin Buhara'dan kendi uluslarına giden ticari kervanlara iyi davranmadıkları, şirretlik ettikleri için intikam almak uğruna savaş açıyorlar"¹³ demiştir. Abılay, Kokand'la yapacağı savaş için Çar yönetiminden top istemiştir, ancak ret cevabı almıştır¹⁴.

⁶ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI—XVIII vekah. S. 668.

⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762- 1775. D. 14. L. 263.

⁸ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762- 1775. D. 14. L. 247.

⁹ Tam je. L. 263.

¹⁰ Tam je. L. 269-269 ob.

¹¹ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762- 1775. D. 14. L. 262-263 ob..

¹² Tam je.

¹³ Tam je. L. 252.

¹⁴ Tam je. L. 252 ob.

Kırgız feodali Baldıbek'le barış anlaşması yapan Abılay, İrdana'ya barış teklifiyle elçilik göndermiştir. Ancak, Kazak Beyi Urazmamet'in ifadesine göre, Kokand hükümdarı, "eğilmeden, gelen adamlarıyla birlikte savaşa hazır olduğunun göstergesi olarak ona mızraklı beş tuğ ve yedi kılıç göndermiştir¹⁵" Abılay, keşif için evlatlık oğlu Börü Sultan'ı 300 askerle gönderir. Kokand'lılar, sayıca üstünlüğüyle keşif birliğini kuşatmış ve esir almıştır¹⁶. Abılay kendi askerlerine yardım edemedi. Onun karargâhında ele geçirilen ganimet paylaşılırken anlaşmazlık çıkmıştır.

Kazakların sonradan da Çar memurlarının anlattıklarına göre Abılay, Börü Sultan'ı kurtarmaya gitmemiştir, "zira elinde askerlerinden kimse kalmamıştı; sonra Baldıbek'ten gelen eski hediyelerden başka yanındaki Kırgızlara mükafat olarak hiçbir şey verememiştir, onlar hayal kırıklığına uğrayarak kalan esirleri alıp kendi uluslarına gitmiş, Abılay'ı kimsesiz bırakmışlardır¹⁷" Başka kaynaklara göre Kazaklar, Kokand'la savaşmanın Orta Asya ile ticarete yapabileceği olumsuz etkiden sakınılmasından dolayı olmuştur. Kırgızlara karşı yapılan sefere katılan Beyler, " bir bildiri ile eğer savaşla gidersek, Taşkentliler bize gelmezler diye, (Abılay'ın yaz.) Abılay'la ne aynı düşüncede olduklarını ne de yeteri kadar güç verdiklerini"¹⁸ Kazak askerler anlatmışlardır.

Abılay, zor durumda kalmasına rağmen savaşı bırakmamıştır. Taşkent'e yakın yaşayan Kazakların göçebelerine gitmiş ve oradan bir kaç yüz asker toplayıp İrdana Biy'in ordusuna karşı yol almıştır. Savaş kaybedilmiştir ve Abılay ağır yaralanmıştır, " darbe böğrüne veya sırtına vurulsaydı ölürdü, zırhlı örme gömleği ve sırtlığının yardımıyla yaralı olarak kurtulmuş, bitkin hale düşmüş, oradan geri çekilmiş ve Türkistan'a yakın Karatau isimli taşlı bölgede durmuştur"¹⁹.

Savaşı kaybeden Abılay, diplomatik yöntemlere başvurmuştur. Karatau'da yerleşip "İrdana Bek'in himayesi altındaki Taşkent yöneticileriyle" gizli görüşmeler yaparak onları barış anlaşması düzenlemek için hazır olduğuna inandırır. Adı geçenler, Omsk'ta bulunan Urazmamet Tarhan'ın dediğine göre Abılay'ın İrdana'ya yenilgisinden habersizdi ve Abılay'a zengin hediyelerle elçiler gönderirler²⁰. Elçileri esir alan Abılay, askerleriyle onların topraklarına gidip yıkıma uğratmıştır. Ele geçirdiklerini oğlu Vali'nin koruması altında kendi göçebelerine göndermiştir²¹.

Görünüşe göre Abılay, İrdana Biy'den, kendisine haraç vermeyi reddedip Taşkent'te saklanan Bayastan isimli beyin iadesine istemiştir. Fakat Taşkent Valisi Mulla Samsi onun şehirden kaçmasına yardım eder. Abılay, Mulla Samsi'yi idam edip, onun ailesini²² esir alır ve İrdana Biy'e tekrar elçilik gönderir²³. Reddedildiğinde, üçüncü elçiliği beklemeden, Abılay Kırgızlara yine saldırmış ve onları yenilgiye uğratmıştır²⁴.

Kokand Beyliğinin askerleri ile Abılay'ın birliği arasında büyük çatışmalar olmamıştır. Kaynakların belgelediği gibi, şehirler saldıranlardan haraç ödeyerek kurtuluyorlardı. Urazmamet'in dediğine göre Abılay, "İlerleyip, önüne çıkan İrdanabek'in

¹⁵ Tam je. L. 263 ob.

¹⁶ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI—XVIII vekah. S. 685.

¹⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762- 1775. D. 14. L. 263 ob.

¹⁸ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1766- 1769. D. 3. L. 64.

¹⁹ Tam je. L. 264.

²⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1766- 1769. D. 3. L. 264.

²¹ Tam je. L. 264 ob.

²² Tam je. Op. 122/2. 1762-1775. D. 14. 270.

²³ Tam je. L. 270 ob.

²⁴ Tam je. L. 271-271 ob.

topraklarındaki Kuhan, Sarkon, Katagaş, Saltan, Rabat gibi ilk şehirlerine gelip orada yaşayan yöneticileri yıkım ve ölümle tehdit ettiğinde, canından, malından korkanlar altın, gümüş ve diğer değerli eşyaları Sultana hediye etmişlerdir. O şehirlere hiç zarar vermeden terk edip Taşkent'e doğru yol almıştır, orada da yıkım olmaması için zengin hediyeler almıştır²⁵.

Taşkent'ten haraç alan Abılay, Kokand'a İrdana Biy'e elçi göndermiş "daha önce onun emri altında bulunan şehirlerden üçünün Bazılbek Bey'e verildiğini, Abılay'ın sahiplendiği dört şehri iade ettiğinden aralarında anlaşmazlık kalmayacağını, barışmak için kendisinin, Abılay'ın yanına gelmesini bildirilmiştir"²⁶. Kokand hükümdarı bu teklifi reddetmiştir. O, Abılay'ın kendisinin görüşmeler için Kokand'a gelmesini veya kendi oğlunu ve Sultan Ebu'l-feiz'i amanat olarak göndermesini istemiştir. Ancak böyle olunca Abılay ile görüşmek için Taşkent'e gidebileceğini söylemiştir²⁷.

Tabii olarak, Abılay bu teklifi kabul etmemiştir. Bu arada onun askerleri arasında durum ağırlaşmıştır. Bunun sebebi de, Abılay'ın ele geçirilen zenginlikleri beyleri ile paylaşmak istememesiydi. " Urazmamet'in anlattığına göre, Abılay-Sultan ile birlikte olan iyi adamları, şehirlerden onun çok miktarda hediyeler aldığını görünce herkes kendi payını almak istemiştir ve talepte bulunmuşlardır. O da vermek istemeyince herkes, eğer o İrdana Bekle savaşmak isterse, yardımcılarının onun yanında olmayacaklarını söyleyip geriye kendi uluslarına dönmeye başlamışlardır"²⁸.

1766 yılı yazında, Abılay'ın oğlu Vali Sultan, Taşkent yakınlarından Orta Cüz'e takviye kuvvet²⁹ toplamak için gelmiştir. Abılay'ın Taşkent yakınlarından elde ettiği zengin ganimet ve başarılar bazı Sultan ve Beylerin asker göndermek³⁰ için can atmasına sebep olmuştur. Askeri destek Abılay'ın Taşkent'i almasını sağlamıştır³¹.

Beklenmedik bir durumda Abılay etkili bir müttefiki, Buhara feodali Fazıl Biy'i bulmuştur. O, Abılay ve Ebu'l-Mambet'e elçi göndererek, "İrdana Biy'e karşı üç sene boyunca savaşa devam etmelerini"³² istemiştir. Bunu öğrenen İrdana Biy, Ebu'l-Mambet Han'a savaş hareketlerine son vermesini, Abılay'ı askerlerini Kokand topraklarından götürmeye zorlamasını istemiştir. Orta Cüz Hanı, Kokand elçisine bunları yapamayacağını beyan etmiştir³³.

Kışın gelmesi Abılay'ı çekilmeye zorlamıştır. 1766 yılı Ekim ayında Petropavlovsk'ta Külsarı Batır'ın dediği göre yoldayken oğlu Töle Biy, Batık Batır'ı altı kişilik bir ekiple, "Çin'e İrdanbek'le savaşmak için destek verilmesi isteğiyle"³⁴ elçi olarak göndermiştir. Sultan'ın kendi dediğine göre ise, Davletkerey'i 19 kişinin eşliğinde Çin'e göndermiştir³⁵. Çin sarayı yardım etmeyi reddetmiştir.

Kökçetau yakınlarındaki kendi boyunun göçebelerine dönen Abılay, Çar yönetimine, Kokand Beyliği ile savaştığını, "İrdanabek tarafından zorla tutulan

²⁵ Tam je. L. 298.

²⁶ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1762- 1775. D. 14. L. 298.

²⁷ Tam je. L. 298 ob.

²⁸ Tam je.

²⁹ Tam je. L. 271-271 ob.

³⁰ Tam je. L. 264 ob.

³¹ Tam je. L. 270-270 ob.

³² Tam je. L. 265 ob.

³³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762- 1775. D. 14. L. 265.

³⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/2. 1762- 1775. D. 14. L. 265.

³⁵ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI—XVIII vekah. S. 685.

Bazılbek'in üç, kendisinin dört şehrini korumak amacıyla orda bulunduğunu, İrdana Bek'in barışa yanaşmadığını, Taşkentliler, Buharalılar, Semerkandlılar ve oradaki diğer şehirlerde yaşayanların ise... Abılay'a bağlı olduklarını, sakince ve idare edilir biçimde, baba oğul gibi yaşamak istediklerini bildirdiler"³⁶.

1767 yılında Abılay ordusuyla Kokand'a karşı savaş hareketini başlatmıştır. 1768 yılı Mart ayında Troistkiy kalesinde ifade veren B. Turayev ve S. Mambetov'a göre, Taşkent ve çevresinin halkı Abılay'ın iktidarını savaş yapılmadan tanımış ve haraç ödemeyi kabul etmişlerdir. "Taşkentliler artık Abılay'ın ve bütün Kırgızların himayesi altındadır"³⁷.

1767 yılı yazında, Abılay'ın karargâhına İrdana Biy'in Valisi'nin temsilcisi Fazıl-Biy bağlılığını bildirmek için gelmiştir³⁸. Buna razı olmayan Abılay, İrdana Biy'i kendi iktidarını altına almaya karar vermiştir. Bu amaçla 1767 yılının sonbaharında Sultan Devletkerek askeri yardım isteğiyle Pekin'e tekrar gönderilmiştir. Abılay'ın adamları her yerde Bogdıhan'ı razı ettiklerini söylüyorlardı³⁹. 1768 yılı ilkbaharında Kazaklar Omsk yönetimine, Çin birliklerinin artık Taşkent'e doğru yöneldiklerini söylemişlerdir⁴⁰. Ancak, Nisan ayında Çin'den dönen elçilik bu haberi yalanlamıştır. Orenburg yönetimi tarafından Orta Cüz'e gönderilen Kungur Yusupov'un bildirdiğine göre, "Bogdıhan'ın kabulünde bulunan Abılay Sultan'ın elçisine, Kokand Beyi İrdana'ya karşı yapılan savaş için kuvvet verilmesi reddedilmiştir, onun yerine adalet istiyorlarsa barışmaları tavsiyesi verilmiştir". Gerçi, Tsyanlun Abılay'a bir şartla, eğer oğlunu amanat olarak Pekin'e gönderirse asker verebileceğini söylemişti⁴¹.

1768 yılının sonbaharında, Abılay Sultan'ın büyük oğlu Vali'yi Pekin'e göndermiştir. Orta Cüz'de bulunan Orenburg Guberniyası ofisinin tercümanı M. Arapov'un araştırmasına göre, onun önüne çok zor görev konulmuştur: "Abılay, haraç isteme talebine olumlu cevap vermeden adamlarını onur kırıcı şekilde geri göndermiş olan Taşkentlilere ve Türkistanlılara karşı yardım birliği temin etmeliydi"⁴².

Sonradan öğrenildiğine göre, Abılay Tsyanlun'a gönderdiği mektupta Vali Sultan'ı amanat olarak Pekin'e göndermekte olduğunu belirtmiştir. İmparatorluk başkentinden ise, Abılay'ın adamlarını "amanat için değil de, şan ve tercih yapmak için"⁴³ gönderdiği cevabı gelmiştir.

Bu sırada Kırgız boyları ile ilişkiler de gerilmiş durumdaydı, zaman zaman çatışmalar çıkıyordu. 1768 yılının ilkbaharında bu boyların topraklarına Dautbay Tarhan ve Hudaymende Batır yönetimindeki birlikler saldırmıştır. Orta Cüz'e yaptıkları seferden dönen Kungur Yusupov, Takay Kayıpov ve İsergap İlkebaev'in 8 Haziran 1768 tarihinde anlattıklarına göre, yukarıda adı geçen beylerin" bir Kırgız'ın öldürülmesi, bir kızın kaçırılması ve beş bin kadar atın kaçırılması nedeniyle Hudaymende Batır ve Dautbay Tarhan bin iki yüz elli adamla Sırderya kıyılarında göçebelik eden Kırgızlara saldırmışlardır"⁴⁴.

³⁶ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1766- 1769. D. 3. L. 64.

³⁷ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI—XVIII vekah. S. 688.

³⁸ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1766- 1769. D. 18. L. 382 ob.

³⁹ Tam je. Op. 122/2. 1762-1775. D. 14. L. 315 ob.

⁴⁰ Tam je. L. 316-316 ob.

⁴¹ Tam je. L. 315 ob.

⁴² Tam je. Op. 122/1. 1766-1769. D. 14. L. 315 ob.

⁴³ Tam je. L.382 ob.

⁴⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1766- 1769. D. 18. L. 282 ob.

1770 yılında Abılay Kırgız göçebelerine yeni saldırılar düzenlemiştir. “Jail kırgını yani “Jail katliamı” adını alan savaş, Ç. Valihanov’a göre, o dönemdeki Kırgız-Kazak ilişkilerinde belirleyici bir savaş olmuştur. Savaş Çu ovasının Aksu ve Kızırgan nehirlerinin birleştiği yerde meydana gelmiştir. Abılay, Solto ve Sayak gibi Kırgız boylarının köylerini yıkıma uğrattıktan sonra geri gelirken çok sayıdaki Kırgız askeriyle karşılaşmıştır.“ Çokan Valihanov’un yazdığına göre, Kaysaklar zafer elde etmişlerdir, Kırgızlar esirlerini kurtarmak için ölümüne mücadele etmelerine rağmen... Kırgızlar büyük yıkıma uğramışlardır: Çonbağış alt boyundan iki köy, Çontalkan alt boyundan ise 40 kişi kalmıştır”⁴⁵.

Bu savaştan sonra Kırgızlar, Abılay’a barışmayı, sınırların belirlenmesi, esirlerin değişimini teklif eden elçilik heyeti göndermişlerdir. Bağlılık belgesi olarak soylu boy beyleri rehin olarak oğullarını vermişlerdir. Bu şartlar Abılay tarafından kabul edilmiştir ve belli bir süre Kazaklar ve Kırgızlar arasında barış hâkim olmuştur.

2.12. Volga (İdil) Kalmıklarına Saldırı

1771 yılı başında Abılay, Küçük Cüz Hanı Nuralı’dan kalabalık Volga Kalmıklarının Jungarya’ya doğru kaçtıkları haberini alır. Onların yakalanması ve geri gönderilmesi için Çar yönetimi tarafından da resmi talep gelmiştir. Kaçışın sebepleri, Sovyet tarih ilmi tarafından yeterince incelendiğinden, bunları ayrıntılı anlatmaya lüzum yoktur. Kaçış, Kalmık steplerinin Çarlık tarafından genel kolonileştirilme çabalarının yoğunlaşması nedeniyle göçebeliklerin çok azalması, feodal baskılarının artması, feodaller arasındaki savaşların çoğalması ve şiddetlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Çarlık hükümetinin Kalmık hanlarının önemini zayıflatmak, Kalmık soylularını devlet görevlisi haline getirilmek istenmesi, halkın yoğun olarak Hristiyanlaştırılması ve Kalmıkların Rus ordusuna sık sık çağırılması gibi nedenler Kalmık soylularını yerel yönetici Ubaşi başkanlığında Jungarya’ya göç etmeye zorlamıştır. Ubaşi ve müttefikleri, Jungarya topraklarının sahipsiz olduğunu düşünüyorlardı¹. Bu konuda Çin tarafından Jungarya’nın işgali sırasında Volga’ya kaçmış olan (Şeren(Tseren) ve diğer) Jungar prensleri ve Lamaist ruhban kesimi tarafından aktif propaganda yapılıyordu². “N. Y. Biçurin’in yazdığına göre hiç şüphe yoktur.; Ubaşi ve Tseren, Çin’e karşı nefret besleyen Altaylardaki kendi soydaşları ile ön temasları sonrası dönme kararı aldıkları kesindir. Onlar, İmparatorluğun Jungarya’yı işgal ettikten sonra ordusunu götürdüğünü, İli ve Tarbagatay’da zaıf birlikleri bıraktıklarını, onları da birleşik güçlerle çıkarabileceklerini düşünüyorlardı”³.

1770 yılı sonunda Ubaşi, Küçük Cüz Kazaklarının saldırısını püskürtmek bahanesiyle Torgoutlarla Volga’nın sol kıyısına Çernım Yar ve Astrahan arasına göç etmiştir. Sonraki sene Ocak ayının ilk günlerinde yaklaşık 170 bin kişi⁴yola çıkmıştır. Embu nehrini geçen kaçaklar, Küçük ve Orta Cüz göçebelikleri üzerinden Jungarya’ya yönelmişlerdir. Feodallerin silahlı birlikleri halkı güçlkle sürmüşlerdir. Sonradan Pekin’e gelen Kalmıklar, Pekin’de Çince ve Mançurca öğrenmekte olan A. Vladikin ve A. Popov’a, Ubaşi ve diğer feodallerin “kaçmaya ikna ettiğini”, “ona karşı çıkanların

⁴⁵ Valihanov Ç. Ç. Zapiski o Kirgizah// Sobr. soç. Alma-Ata, 1985. T. 2. S. 77-79.

¹ Oçerki istorii Kalmitkskoy ASSR: Dooktyabrskiy period. M., 1967. S. 212, 215.

² Çernışev A. İ. O perekoçevke voljsskih Kalmikov c Jungariyu v 1771 g. //XV nauçnaya konferentsiya “Obşestvo i gosudarstvo v Kitaye”: Tezisi dokladov. M., 1984. S. 156-157.

³ Biçurin N. Y. İstoriceskoe obozrenie Oyratov ili Kalmikov s XV stoletiya do nastoyaşeva vremeni. Spb., 1834. S. 231-232.

⁴ Oçerki istorii Kalmitkskoy ASSR: Dooktyabrskiy period. M., 1967. S. 216.

çoğu acımasızca cezalandırıldığını” ve ölümle tehdit edilerek götürüldüklerini anlatmışlardır⁵.

Çarlık yönetimi, kaçanları kovalama organizasyonunda sorumsuzca ve ağır hareket etmişlerdir, buna yanında Yayık Kozaklarının kovalamaya katılmayı reddetmeleri de zaman kaybettirmiştir. Sadece Nuralı, sonradan ona birlikleri ile katılan Ayçuvak, kaçakları takip etmişlerdir ve önemli zararlar vermişlerdir.

7 Nisan 1771 tarihinde Orenburg Valisi İ. A. Reynsdorp, Küçük Cüz Hanı Nuralı’dan, kaçan Volga Kalmıklarının takibinin gidişatı hakkında bilgi veren bir mektup almıştır⁶. Hissedilebilir ağır darbeler alan Ubaşi ve yandaşları, Nuralı’ya, saldırılara son verilmesini ve emri altındaki Kalmıklara Kazaklar arasında yaşamalarına izin verilmesi teklifiyle Toyluğu Zaysan’ı göndermişlerdir. Ancak, Nuralı onlardan eski göçebelere geri dönmelerini talep etmiştir. Kendi Hanlık ana birliklerinin yaklaşmakta olduğunu belirten Nuralı’nın dediğine göre, “Kalmık hayvanları zayıf, atları ise hiç yok, herkes yaya gidiyor, üstelik yaşlı adamlarını bırakıyorlar, ilerdekiler Mugalyar (Mugodjaryazar) dağlarını geçmişse de geridekileri daha dağın eteklerindedir”. Kazak efsanelerinde Volga Kalmıklarının bu kovalaması, “tozlu sefer”⁷ adını almıştır.

Muintı nehrine geldiklerinde dinlenmek için duran Kalmıkları, Nuralı, Abılay, Urus, Adil vd. Kazak feodallerinin birlikleri sarmıştır. Bu durumda, Ubaşi, Abılay’a elçiler göndererek kendilerini himayesine almasını ve göçebelik etmeleri için toprak verilmesini istemiştir. Üç günlük ateşkes ve esir değişimi anlaşması yapılmıştır.

Kazak efsanelerine dayanan Çokan Valihanov bu olayları şöyle yazmıştır. Kazaklarla çevrili Kalmıklar, “kazan gibi kocaman, uzun boylu ve esmer bir Kalmık’ın önderliğinde, yedi kişiyi elçi olarak göndermişlerdir, tilki şapkalı olanı, birkaç metre ileride attan inmiş Han’a yaklaşarak (Abılay’ın yaz.) Alla jar (Allah yardımcınız olsun!) diye selam verdi. Usa (Ubaşi’ni yaz.) ve Seren (Tseren’nin yaz.) beni gönderdiler: Kalmıklar ve Kazaklar kardeşiler, şimdi de öyle olalım, ak keçe evlerini haraç olarak kabul edin ve barış içinde yaşayalım!”. Kazaklar durumu istişare etmişlerdir, orada Abılay “ak yurtları alalım, umut verelim ve daha sonra yağmalamak gerekir” diye beyan etmiştir. Ç. Valihanov’a göre bazı batırlar, özellikle Bayan razı olmamıştır⁸. Ubaşi’nin barış teklifi, düşmanın dikkatini dağıtmak, dinlenmek ve güçlerini yeniden toplayabilmek için yaptığı bir manevra idi. Üçüncü gün doğarken kaçaklar aniden yaptığı saldırı ile kuşatma cephesini bozmuş ve Balhaş gölünün batı kıyısı boyunca hareket etmişlerdir, gerisinde yüzlerce yorgun, bitkin insan ve ölmüş hayvan bırakmışlardır. Kalmıklar Jungarya’ya geldiklerinde, onları silahlı Çin askerleri karşılamışlardır. Çin yönetimi, Ubaşi’ye, ancak Mançur uyuğuna geçmesi şartıyla Sincan’ı geçebileceklerini bildirmiştir. Zor bir yolculukta yorulmuş, insanların yarısını ve hayvanlarının 10/9’unu kaybetmiş Kalmıklar teklifi yedi gün istişare etmişlerdir, bu arada Kazak ve Kırgız

⁵ Rukopisniy otdel Gosudarstvennoy biblioteki im. V. İ. Lenina. F. 273. Sobranie K. A. Skaçkova. Kart.27. D. 2. No 4262. L. 230 ob.

⁶ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1769-1773. D. 19. L. 269 ob.

⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1769-1773. D. 19. L. 270. ob.; Valihanov Ç. Ç. İstoriçeskiye predaniya o batırah XVIII v. // Sorb. soç. Alma-Ata, 1984. T. 1. S. 221-222.

⁸ Bayan, ukazival Ç. Valihanov, bil “ lubiimets Ablay I perviy hrabrets togo vremeni. Rodom bil uak-kirey i bil ubit v odnom iz nabegov na Kalmikov c bratom svoim Sarı: Otçevo çasto nazıvayut ih vmeste Sarı-Bayan” (Valihanov Ç. Ç. İstoriçeskiye predaniya o batırah. S. 216). Valihanov Ç. Ç. Sorb. soç. B 5 t. Alma-Ata, 1984. T. 1. S. 222.

birliklerinin durmak bilmeyen saldırılarından yeni kayıplar vermişlerdir. Çaresiz bir duruma düşen Kalmık feodalleri Çin uyuğuna geçmeyi kabul etmiştir⁹.

Kalmıklar Sincan'ın değişik ilçelerine yerleştirilmişlerdir. 1771 yılı Haziran ayında Abılay'ın karargâhına, Orenburg Valisi İ. A. Reynsdorp tarafından gönderilen Başkurt Beyi Kazakkul Kazanbayev. Kalmıkların “Çinlilerin her türlü saldırılarına her an maruz kalabileceklerini, küçük gruplar halinde eskiden Kalmıklara ait olan topraklara yerleştirildiklerini ve onlara ilgi gösterilmediğinden tekrar Rusya'ya dönmek istemektedirler. Herkes kendi beylerini, ayaklandıranları lanetliyor”¹⁰ diye ifade etmektedir. Ancak, Rusya'ya dönme çabaları Çin yönetiminin sert cezalara neden olmuştur. Kalmıklar, Pekin'de bulunan Rus temsilcilere “şimdi sadece biz değil, hanlarımız da, kaybetmiş olduğumuz Rusya'nın bollukları için üzülüyoruz”. Çin memurları “bizim hanlardan neredeyse yağmalar gibi hayvan ve diğer eşyaları alıyorlar... onların saldırı ve soygunlarından dolayı büyük harabeye döndük”¹¹ diye ifade etmektedir.

Abılay'ın birliklerinin Kalmıkların Jungarya'ya geçişinde saldırmaması, onun Çin yönetimi ile ilişkilerini zorlaştırmıştır. K. Kazanbayev'in anlattığına göre, Haziran başında Abılay'ın göçebelerine 50 kişiden oluşan Çin elçilik heyeti geldiğini, “Kırgızların Rusya'dan Çin'e gitmekte olan Kalmıklara zarar vermeden geçmelerine izin vermelerini, gerekli halde onlara yardım etmelerini, Abılay'ı, Nuralı Han'ı da haberdar etmelerini. Kırgızların Kalmıkları takip ederken eline geçirdikleri esirleri toplayıp hemen iade etmelerini, aksi takdirde kılıçla cezalandıracaklarını bildirmişlerdir”¹² Abılay'ın cevabı gayet kaçamaklı olmuştur. Çinli elçilere “eğer kalan Kalmıklar onların toprakları üzerinden sakince geçerlerse Kırgızlar da onlara dokunmayacaklardır, esir düşen Kalmıklar konusunda ise onlar, halkıyla iyi duruma geldiği zaman detaylı cevap vereceğini söylemiş”¹³.

Çin yönetiminin tehditleri ve sadece 1771 yılında Büyük ve Orta Cüzlerden 70 bin atı çalmış olan Kalmıkların misilleme saldırıları Abılay'ı, Aziz Petr isimli Sibirya kalesine göç etmeye zorlamıştır¹⁴.

Çok geçmeden, Rus yönetimi Kazak yöneticilerden geri dönüşte Kazaklar tarafından esir alınan Kalmıkların iadesini talep etmeye başlamıştır. Abılay, başka uluslardaki esirleri toplamış ancak kendisine saklamıştır, bu hareketi bir kısmı Kazak feodallerin hiddetine sebep olmuştur.

Devam eden yıllarda, Kazaklar ve Çin himayesine girmiş olan Kalmıklar arasında gergin ilişkiler yaşanmıştır. Omsk kalesinin komutanı Tümgeneral A. Skalon'un Dışişleri Kurulu'na verdiği 31 Ocak 1777 tarihli raporunda görüldüğü gibi, Kalmıklar “kendi uluslarına ticaret için gelen Kırgızları rahat bırakmıyorlar, eli güçlü değilse malını ve üstünde ne varsa alıyorlar...ve yakın göçebelik eden Kırgızların üzerine saldırılara başladılar, kadınlarını ve çocuklarını çekip alıyorlar ve diğer saldırıları

⁹ Sançirov V. P. Privoljskie Kalmiki v sostabe Tsinskoe İmperii v kontse XVIII veka // Obşestvennyy stroy i sotsialno-politiçeskoe razvitie dorevolyuşionnoy Kalmikii. Elista, 1983. S. 61-64.

¹⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1772. D. 3. L. 81.

¹¹ Rukopisniy otdel Gosudarstvennoy biblioteki im. V. İ. Lenina. F. 273. Sobranie K. A. Skaçkova. Kart.27. D. 2. No 4262. L. 231.

¹² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1772. D. 3. L. 81 ob.

¹³ Tam je.

¹⁴ Tam je.

gerçekleştiriyorlar”¹⁵ Son olarak böyle bir vazifeden geri kalmamaları, Merkezi Asya'nın bu bölgesinde gergin bir durum yaşanmasına sebep olmuştur.

2.13. Abılay'ın Han seçildikten Sonraki İç ve Dış Siyaseti

1771 yılında Orta Cüz'ün çok yaşlanmış Hanı Ebu'l-Mambet vefat etmiştir. Arkasında kalan oğulları (Ebu'l- feizs ve diğerleri) ve Barak Sultan'ın oğulları steplerde otorite sahibi olsalar da, Ebu'l-Mambet'in bu ikisinden birisini varis olarak bırakma düşüncesi yoktu. İlla ki Abılay Sultan Han olacaktı. XVIII. yüzyılın daha 60'lı yıllarında onun iktidarı ve tesiri Ebu'l-Mambet'in iktidarını geçmişti. Buhar Cırau'nun türkülerinden birinde Abılay'a hitab edilen satırlar vardır:

Senin yaşın elli iken

Kocaman bir koşum yaptın

Bizim üç Cüz'ün atlarını bağladın¹.

A. İ. Levşin'in işaret ettiğine göre Abılay Sultan, “dönemindeki bütün Kırgız yöneticilerini aşarak, kurnazlığı ve tecrübesi, bilinen zekâsı, emri altındaki nüfusunun çok olması ve şanlı Ordasıyla Rusya İmparatoriçesi ve Çin Bogdihanı ile olan ilişkileri hakkında da Orda'da ün kazanmış olması... Orta Cüz'ün hükümdarlık unvanının tüm haklarını kendisinde bulunduruyordu”².

Abılay'ın, han seçilme merasimi 1771 yılında Türkistan'da, Hoca Ahmet Yesevi Camisi'nde yapılmıştır. Sonraları Abılay, kendisine gelen Yüzbaşı Brehov'a bunun hakkında şöyle anlatmıştır: “ Hanlık unvanının kendisine daha 1771 yılında, İmparatoriçenin himayesinde bulunan Volga Kalmıkları'nın bütün üç cüz'e kaçış yolunu takip ettiğim zaman almıştım, Kırgızların Sultanları, Beyleri, Taşkent ve Türkistan'ın en iyi adamları, Türkistan' Hoca Ahmet'in tabutu önünde hepsi bir ağızdan hanların hanı olmamı istediklerini bildirdiler. Ayrıca, törelere göre hanın tahta geçtiğini onaylayan dua da okunmuştur, Ak keçe'nin üstünde herkesten yukarı çıkıp, Han ilan edildim”³.

Kazakların hayat tarzını ve törelerini iyi bilen A. İ. Levşin, Kazakistan'daki hanlık seçimini şöyle açıklamıştır. “Hanın seçilmesi için belirli zaman ve yer tayin ediliyor, oraya halk toplanıyor..., özel toplantılar yapılıyor..., kimi kendilerine baş seçeceklerini ve halkın soylu temsilcileri yüksek kuruluna kimi seçeceklerine dair kararlar alınan küçük daireler oluşturuluyor. Seçime gelenlerin sayısı yeteri kadar yüksek olunca, karar alıcı toplantıyı belirliyorlar”⁴. Halk toplantısı yapılmadan önce kilimler, renkli keçeler serilir, toplantının katılımcıları yaşlarına göre oturtulurlar. Daha güçlü ve sayıca üstün olan boyların temsilcileri toplantıda seslerini yükseltebiliyorlardı, belli bir oranda onlar toplantının kararını da belirliyorlardı. Sultanların birinin han seçilmesi durumunda, onu Ak keçe'nin üstüne çıkartıyorlardı, sonra seçilmiş hanın elbiseleri parçalara ayrılarak yırtılır ve toplantıya katılanlar bir parçasını almaya çalışır, yeni hana han elbisesi giydirilirdi. Abılay, beş yıl sonra, Orenburg yönetiminin ısrarlı istekleri üzerine Rus İmparatoriçesi II. Yekaterina'dan kendisini bütün Üç Cüz'ün hanı olarak onaylaması isteğinde bulunmuştur. Bu isteğini ilk olarak kendisine gelen Orenburg Valisi İ. A. Reynsdorp'un temsilcisi Yüzbaşı Brehov'a iletmiş olup Oğlu Togum'u, Data Karabatirov

¹⁵ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1777. D. 2. L. 3-3 ob.

¹ Magauin M. Ukaz. soç. S. 85.

² Levşin A. İ. Opisanie... Ç. 2. Spb., 1832. S. 264-265.

³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1776. D. 1. L. 52 ob-53.

⁴ Levşin A. İ. Opisanie Kirgiz-Kazaçih, ili Kirgiz-Kaysatskih ord i stepey. Cpb., 1982. Ç.III. S. 126-127.

ve Tevekkel Minglibayev gibi Beylerin eşliğinde Petersburg'a göndermek istediğini bildirmiştir. 1776 yılı Şubat'ında Abılay'ın elçiliği yola çıkmıştır⁵.

Kabul sırasında Togum, II. Yekaterina'ya, Abılay'ın kendisinin hanlık unvanını onaylanması isteğini sunmuştur. "Alçakgönüllülükle, benim hanlık unvanımı mübarek elleriniz ve altın mührünüz ile bu belgeyi onaylamanız için nezaketinize sunarım"⁶ diye II. Yekaterina'ya müracaat etmiştir.

Daha önceleri Küçük Cüz hanlarının seçimini onaylamak hakkını kendinde gören Çar hükümeti bu dileği memnuniyetle karşılamıştır. Ancak, onun hesaplarında hanlık iktidarının aşırı güçlendirilmesine katkı yapmak yoktu. Böylece, Dışişleri Kurulu Abılay'ın mektubunu İmparatoriçeye gönderirken, , hanın "hana ait olması gerekenden fazla yetkileri edinmek istediği" belirtilerek, onu sadece Orta Cüz'ün hanı olarak onaylanmasını teklif etmiştir⁷.

İmparatorluğun 24 Mayıs 1778 tarihli kararnamesi ile Abılay Orta Cüz'ün Hanı olarak onaylanmıştır⁸. Ancak, hanlık unvanının belgesi ve simgelerinin sunulması töreninin Orenburg veya Troisk'te yapılmasına karar verilmiştir.

Ancak Abılay, kendi göçebeliklerinden birkaç günlük uzaklıkta bulunan Orenburg ve Troisk'e gitmeyi reddetmiştir, bu hareketi Çarlık yönetimini öfkelenmiş ve hana karşı kuşku daha da arttırmıştır. Orenburg Valisi İ. A. Reynsdorp, burada Çin sarayını suçlamış ve daha da ileri giderek, "onu tükenme durumuna sokarak kendine bağlamaya çalışmaktadırlar"⁹ demiştir.

Sonradan bilindiği gibi Abılay, hanlık simgelerini teslim almaya razı olmuştur, ancak, özellikle "Orenburg Valisi'nin de bulunmasını ve kendi göçebelere yakın Sibiryaya sınırında ki Petropavlovsk Kalesinde yapılmasını, kendisine yüklenen bu şanlı unvan münasebetiyle yanına Orta ve Büyük Cüzlerin Sultanlarını, Beylerini, Biylerini yanında götürmek istediğini, gerekirse yemin etmekten kaçınmayacağını bildirmiştir. Orenburg sınırına gitmeyi reddetmiyor olsa da, yolun uzun olması sebebiyle yaşının müsaade etmediğini, üstelik diğer Sultan ve tanınmış Biylerin gitmek istediklerinden emin olmamaktadır"¹⁰.

Sonuç olarak, Çarlık yönetimi Abılay'ın Orta Cüz'ün hanı olarak onaylandığı belgesini kendileri Abılay'ın karargâhına getirmek zorunda kalmışlardır. Hanlık sembolleri: samur kürkü, şapkası ve kılıç öylece Petropavlovsk kalesinde kalmıştır¹¹.

Abılay'ın han olarak resmîyette tanınması, kendisini vatandaşı sayan Rus ve Çin İmparatorluklarınca pratik olarak pek önemi olmamıştır. Kaynakların birinde belgelendiği gibi Abılay, han seçildikten sonra Orta Cüz'de neredeyse sınırsız iktidara sahip olmuştur, Büyük ve Küçük Cüzlerin Sultanları ve Beyleri onun fikirleriyle hesaplaşmak zorunda kalmışlardır. Ç. Valihanov'un yazdığına göre "Hiçbir Kırgız Hanı Abılay kadar sınırsız iktidara sahip olmamıştır. O ilk olarak daha önce halk kurultayının kararına bağlı olan ölüm cezasını kendi kararına bağlamıştır, hanın yetkilerini sınırlama gücü bulunan boy yöneticilerinin ve Sultanlarının keyfine göre davranışlarına son

⁵ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1776. D. 1. L. 54.

⁶ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVIII—XIX vekah. S. 87.

⁷ Tam je. S. 88.

⁸ Tam je. S. 88-89.

⁹ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVIII—XIX vekah. S. 99.

¹⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1779-1780. D. 1. L. 246 ob.

¹¹ Levşin A. İ. Ukaz. soç. S. 267.

vermiştir”¹². Buna örnek olarak Abılay’ın Kıpçak boyunun soylularıyla 1772 yılında girdiği çatışma örnek gösterilebilir. Hanın yönetiminden memnun olmayanlar ayrılmaya karar verip Küçük Cüz’e katılmak isterler. Ancak, Abılay, “onları sakinleştirmek ve kendine bağlamak için bin beş yüz kadar asker toplayıp...” kararlı bir şekilde kendi iktidarından kaçış girişiminin önüne geçmiştir¹³.

Abılay’ın iktidarını onun yaşamının son yıllarında Orta Cüz’le birlikte Büyük Cüz’ün yöneticileri de tanımışlardır. “1780 yılı Ocak ayında Orenburg’ta onun katibi olan Yaguda Usmanov’nun belirttiğine göre, Orta Cüz’ün ve Büyük Cüz’ün Sultan ve Biyleri, herkes Abılay’ı dinler ve saygı gösterirler, çünkü herkes onun yakın akrabası ve dönürleridir”¹⁴. Ç. Valihanov’un topladığı bilgilere göre Abılay’ın on iki karısı olmuştur.

Abılay’ın, bütün eşlerinden ve cariyelerinden toplamda 40 kızı ve 30 oğlu olmuştur¹⁵. Abılay hayattayken malvarlığını parçalara bölmüş, her bir oğluna birer ulus vermiş, ancak genel meselelerin çözümünde onun iktidarı ve yetkileri tartışılmazdı. Kazak devlet yapısını araştıran S. Z. Zimanov’a göre, “Han iktidarının bir yeri ele geçirmesi bütün han ailesinin başarısı olarak kabul ediliyordu” çünkü bu “diğer bireylerinin toplumun siyasi hayatına katılımına için imkan yaratıyordu”. Yakın akrabalarını bu ya da öbür boyların Sultanı veya Beyi tayin etmek, her hanın iç siyasetinin ana görevlerinden biridir. “Bununla birlikte o, en kötü olasılıkla iki amaca ulaşıyordu: bir taraftan, yerli feodal beyleri vassal ilişki çerçevesinde onların eğilimini parçalayarak hafifletiyordu, diğer taraftan boy yönetiminde sadık vassal akrabasını bulundurarak emri altındakilerin yönetimini kolaylaştırıyordu”¹⁶. Abılay’ın politikası bu durumda tasdikleniyordu. Böylece Abılay, devlet mekanizmasına kendisine akraba olan ve yükselişini ona borçlu olduğundan, onun iradesine itiraz etmeden yerine getiren kişileri getiriyordu. O dönemdeki tarihi şartlar altında, iktidarın güçlenmesi ve feodaller arasındaki savaşları sona erdirmek için tek yöntem bu idi.

60’lı yıllardan sonra, Abılay’ın iktidarı güçlenince ve Orta Cüz’ün dış politik durumu iyileşince o, devleti kurul ve toplantılar yapmadan ve beylerinin düşüncelerini dinlemeden neredeyse tek başına yönetiyordu.

Abılay’ın çevresini ve kendine yakın kişilerin davranışını karakterize eden kâtip Yaguda Usmanov, “onun ilk sevenleri ve bütün işlerde sadık danışmanlarının” oğulları Vali ve Çingiz ve Dat Batır Bey olduğunu söylemiştir. Büyük oğlu Vali, “diğerlerine göre iyi sıfatlı ve akli başında, bütün Ordanın saygısını kazanmış insandır ve Abılay’ın vefatı durumunda hanlığa onu seçecekler. O, şu an bütün Ordayı yönetiyor...”¹⁷.

Abılay’ın kendisine ters gelen batır ve erleri acımasızca cezalandırdığı olaylar bellidir. Efsanelere göre, Argın boyundan olan bir Kazak’ı işlemediği bir suçtan dolayı diri diri mezara gömülmesi emri vermiştir. O zaman pek tanınmamış olan Ozan Kuteş, Abılay’ı açıkça acımasızlıkla suçlamıştır:

Abılay, Botakan’ı öldürdün,

Dürüst adamı neden öldürdün?

¹² Valihanov Ç.Ç. Abılay // Sorb. soç. Alma-Ata. 1985. T. 4. S. 116.

¹³ GAORO. F. Orenburgskaya gubernskaya kantselyariya. Op. 1. 1772. D. 129. L. 127-127 ob .

¹⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1779-1780. D. 1. L. 247 ob.

¹⁵ Valihanov Ç. Ç. Sorb. soç. T. 4. S. 175.

¹⁶ Zaimanov S. Z. Politiceskiy story Kazahstana kontsa XVIII i pervoy polovonı XIX vekov. Alma-Ata, 1960. S. 111.

¹⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1779-1780. D. 1. L. 246 ob.

Bizimle değmez tartışmaya girerek,
Sen hanlık onurunu unuttun.¹⁸

Ölen adamın akrabaları Abılay'dan diyet ödemesini istemiştir. Ancak, çoğu boy yöneticisinin haklarını koruma girişimleri acınacak şekilde son buluyordu, onlar, "Abılay'ın "telengutları" (köleler) tarafından bastırılmış ve onun demir gibi iradesine boyun eğmişlerdir"¹⁹. Abılay'a karşı açık çatışmaları kaybetmiş olan bazı Beyler yine de vergi ve aşırı haraçları ödemeyerek gizli bir direniş göstermeye gayret etmişlerdir.

Abılay'ı, ayrılıkçı düşünceye sahip Sultan ve boy yöneticilerine karşı mücadelede divana yakın ozan ve şairler, özellikle de Buhar Cırau Kalkamanov desteklemiştir. Buhar Cırau (1693-1789), Tauke Han döneminde sarayda yaşamış olup bazı feodal üst kesiminin sözcüsü olmuş, güçlü merkezi Kazak Devletinin savunucusu, boylar arası rahatsızlıklara ve savaşlara karşı idi²⁰.

Şüphesiz, steplerde büyük bir otorite sahibi olan Buhar Kalkamanov'un, Umbetey ve Tatikara gibi ozan ve şairlerin desteği, Abılay'ın iktidarının güçlenmesini, boy yöneticilerinin haklarının sınırlanmasını, Kazak Hanlıklarında merkezi yönetimin temellerinin güçlenmesini sağlamıştır.

Saray efsanelerinde, âşık ve şairlerinin şiirlerinde Abılay, Kazak halkını birleştiren kahraman, cömert, soylu ve törelere bağlı, halkın hafızasında ise açgözlü, sıradan halkı soyan ve haraç kesen, doyumsuz bir zengin olarak kalmıştır. İşte Abılay'ın karakteri hakkında halk türkülerinden kesit:

Benim efendim, hükümdarım! Havalardan aşağı in.
Ayağımdan kan aktı ve alnımdan ter
Zor zamanımda benim canımı çıkardın sen.
Nasıl geçineceğim? Neden benim hayvanlarımı aldın?
Açgözlü sabırsızlığınla dünyayı bozuyorsun
Dağılmış bizleri dövüyorsun, efendim,
Adalet yokken biz ekmeksiz kalırız.
Hayvan çekilmiş-gözüm yaşlı, fakirim ben, yetimim ben!
Ay efendim! Bu belaların zamanı gelir geçer!
Senin karanlık işlerinin izi bulunacaktır.
Fakirler kendi adil mahkemesini gerçekleştirirler
Senin soygununu zaferlerinin terazisinde ölçeriz²¹.

Abılay'ın iç ve dış siyaseti, merkezi Kazak devletinin kurulmasının arkasında duran, feodaller grubunu destekleyen, her türlü sosyal protestonun önüne geçebilen, çalışan kısmın üzerinde efendilik edebilen sınıfsal bir karakter taşıyordu, dış siyasette Rusya'yla olduğu gibi Çin'le de dostluk ilişkileri desteklenirken esasında bağımsız bir hükümdar olarak kalmıştır.

¹⁸ Magauin M. Ukaz. soç. S. 102.

¹⁹ Valihanov Ç. Ç. Sorb. soç. T. 4. S. 116.

²⁰ Smirnova N. S. Kazahskiye pevti XVIII veka-akımı i jırau // KSİV. M., 1952. T. IV. S. 43-44.

²¹ Tsit. po: Altınсарın İ. Sobr. soç. Alma-Ata, 1975. T. 1. S. 185.

Kazak toplumunun yönetici kesiminin tercihinin Abılay'dan yana olmasının sebebi, onun ülkenin önündeki meseleleri çözebilecek sıfatlara sahip olmasındadır. Abılay, kendisini gençken kahraman bir asker, olgun yaşında kararlı ve yetenekli bir komutan, zeki bir diplomat ve acımasız bir hükümdar olarak göstermiştir.

Zaman ve durum onun asker ve diplomat olmasını gerektiriyordu, kuşkusuz bu sıfatlar onda vardı. Jungar Hanı Galdan Tseren, onun hakkında söyle demişti “Küçük bir halkı yönetiyor, ancak bir büyük halka laiktir”.

Kazak boylarının ve hanlıklarının güçlenme sebeplerini araştıran A. İ. Tevkelev ve P. İ. Rıçkov, Dışişleri Kurulu'na verdikleri raporlarının birinde: “Buradaki bütün Asya halklarında iktidarın güçlenmesi onların genel olarak kurnaz ve cesaretli birileri tarafından yönetildiğinde gerçekleşir; onlar zamanla güçlenerek önce kendi halkı üzerinde iktidarını tek elde toplar, sonra bazen güler yüzle, bazen de güç kullanarak komşu halkların üzerinde hâkimiyetini ilan ederler”²².

Abılay, iktidarını Orta ve Büyük Cüz'ün diğer topraklarında sağlamlaştırmak ve yaygınlaştırmak amacıyla, Kazak hanlıklarının bir yönetim müessesinin olan Biyler mahkemesiyle giderek daha az hesaplaşmaya başlamıştır. N. G. Apollova'nın belirttiğine göre, “O, “suçluları” kendi yargılıyordu, boyun eğmeyen köylere tülengutlarıyla birlikte şiddet uyguluyordu”²³. Onun iktidarından uzaklaşmak isteyen köyler soygun ve saldırıya maruz kalıyordu²⁴.

Abılay, kendi zamanının oğludur. Feodal soyluların temsilcisi olarak, acımasızlık, iktidar arzusu, açgözlülük, zenginleşme hevesi ona özgüdür. Daha önce de belirtildiği gibi, ilk zamanlar savaşta kazandıklarının tamamını askerlere vererek onların desteğini kazanmıştır. A. İ. Tevkelev ve P. İ. Rıçkov'un, Dışişleri Kurulu'na 19 Mayıs 1758 tarihinde verdikleri raporda Abılay'ın “savaşlarda ne kendine, ne de emri altındakilere acıyor, zenginlikler nereden ne kadar ele geçiyorsa, kendine hiçbir şey almıyor, halka veriyor ve böylelikle onlar üzerinde iktidar kazanıyor”²⁵.

Ancak, gereksinim duyulduğu zaman o, taktik değiştirerek herşeyi kendine almaya başlamıştır. Örneğin, Kırgızlara yapılan seferlerde ve Kokand Beyliğine saldırılar sırasında ve Kalmıkları takip ettiği süreçte böyle olmuştur.

Bu olay, sadece kişiliğinin kötü taraflarını göstermiyor, aynı zamanda Abılay'ın siyasetinin taktik yöntemlerini, manevra yapabilme yeteneğini ve durumu iyi değerlendirip faydalanabilmesini de göstermektedir.

Onun gücü girişkenliğinde, ileriye görebilmesinde ve cesaretindeydi. Çin'in kurnaz diplomatları ile yürüttüğü görüşmelerdeki diplomasi sanatı, Rusya ve Kazakistan'ın ileride yakınlaşacağını görebilmesi hayretler yaratmaktadır. İşte bu, bizim görüşlerimize göre Abılay'ın Çar yönetimi ile karşılıklı ilişkilerindeki taktik örneği. Abılay, Rusya'nın askeri yardımını almayı başarmıştır ve Orenburg Valisi İ. A. Reynsdorp'a aşağıdaki metni içeren mektup gönderir:

“Yüksek mertebeli ve yüksek onurlu Sayın Tümgeneral İvan Andreyeviç Reynsdorp'a Abılay Han'dan selamlar...

²² Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI—XVIII vekah. S. 552 553.

²³ Apollova N. G. Ekonomiçeskiye i političeskiye svyazi Kazahstana s Rossiey v XVIII-XIX vv. M., 1960. S. 424.

²⁴ GAORO. F. Orenburgskaya gubernskaya kantselyariya. Op. 1. 1772. D. 129. L. 127-127 ob.

²⁵ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI—XVIII vekah. S. 557.

Sayın Tümgeneral size, anlatmak istediğim, bizim Orda'nın sizin Rusya gibi sınırlarla belirlenmemiş, dağınık yerleşmiştir, bundan dolayı çapulcu hırsız Kırgız-Kaysak elime pek yakında geçmeyeceklerdir, zira topraklarımız geniş olduğundan kimin nereye göç ettiğini bilmek neredeyse mümkün değildir.

Ben Çin Bogdihanı ile şöyle bir anlaşma yaptım: herhangi bir taraftan ve herhangi bir hükümdardan bize zarar verecek davranışta veya herhangi bir saldırıda bulunursa, Bogdihan ona karşı olacak ve eğer Bogdihan'dan güç istersem o zaman benim talebime göre on binden yirmi bin askere kadar güç vermek durumundadır. Böylece ben ne zaman Çinlilerden asker talebinde bulunursam, o zaman hazır olacaktır.

Bundan ötürü Tümgeneral sizden sormak istediğim şudur: Çariçe ekselansları ile ittifak yapınca, bizim Kırgız-Kaysak topraklarına düşman saldırması durumunda ben, düşmana karşı güç talebinde bulunursam, Çariçe ekselansları bana yardım etmeyi kabul edecekler mi? Son olarak İmparatoriçe ekselanslarına bildirmenizi ve cevabının ne olacağını mektup aracılığı ile bana bildirmenizi arzu etmekteyim

Ayrıca, Tümgeneral sizden isteğim, Orta Cüz'deki hain Kırgız-Kaysakları yakalamam için bin veya beş yüz, hiç olmazsa üç yüz adam vermenizdir, zira biz Rusya Devleti ile birleştiğimizde Kırgız-Kaysak hırsızlarının korkusu olacağız, Hem bizim Ordamızda hem de sizin ülkenizde de hırsızlık ve zorbalık yapamayacaklardır. Bende ekselanslarının sınırlarındaki generalleri ile anlayış içerisinde olacağım, böylece her iki devlet arasında hiçbir sorun yaşanmayacaktır. Bunun için sizden beş yüz asker istemekteyim, ne zaman adamların verileceğini bana bildirirseniz, ben sizin adamlarınızı uzaklara götürmeyeceğim, sadece beş gün için hırsız Kırgız-Kaysakların bulunduğu yere götüreceğim ve ben bu askerlerle birlikte olacağım. Ben olmazsam, oğlum onlarla bulunacaktır. O yüzden onlara herhangi bir zarar gelmeyecektir ve geriye silahları, elbiseleri ve eksiksiz teçhizatları ile birlikte döneceklerdir.

Böylece bana beşyüz veya üç yüz civarında tam teçhizatlı askerin bana verilmesini arzu ediyorum. Benim bu küçük isteğimi İmparatoriçeye iletmeyiniz zira sizinle bu gibi küçük işleri aramızda halledebiliriz. Askerleri verip vermeyeceğiniz konusundaki kararı acele bir şekilde Aziz Petr kalesi aracılığıyla bildiriniz Sözümleri tamamlarken sizlerin herşeyiyle güzel, sağlıklı uzun bir yaşamınız olması dileğiyle: Abılay Han mühürü ile onaylıyorum''²⁶. Böylece Abılay, asi Kıpçaklara karşı şiddet uygulamak için Çar'ın askerlerini kullanmak istiyor, durum öyle gösteriyor ki, sanki Rus-Kazak ilişkileri buna bağlı olmakla birlikte aksi takdirde aynı yardımı Çin'den alabileceği ile tehdit etmektedir.

Abılay espri sahibi idi²⁷, başkalarında da bu niteliğe değer veriyordu, zihni çevikti, aynı zamanda inatçı ve kindar olduğundan küçük bir dargınlığı bile affetmiyordu. Böylece, bir defasında, Kazbek Biy yiğitlerden birisi bayramda sopayla Abılay'ın şapkasını indirerek şaka yapmak istemiştir. Sonunda O, şapkasını bile kaldırmadan oradan uzaklaşmıştır. Belli bir zaman sonra, Kızıljır'daki panayırdaki Abılay'ın emri üzerine onun akrabaları yakalanmışlardır, bunların arasında diri diri yere gömülen Kazbek Biy'in küçük kardeşi Botakan da vardır. Çok büyük çabalarla kan dökülmesi engellenebilmiştir²⁸.

²⁶ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1769-1773. D. 19. L. 363-364 ob.

²⁷ Valihanov Ç.Ç. İstoriçeskiye predaniya o batrah XVIII v. // Sorb. soç. Alma-Ata, 1985. T. 1. S. 218.

²⁸ Abılay aspas sarı bel // TSB AN KazSSR. F. J. Kopeyeva. No 953.

Mahkeme davalarında, Abılay her zaman güçlüden yana olmuştur, fakirlerden, arabuluculuk için ödeme olarak son mal varlıklarını hatta onun içinde çocuklarını da almaktan çekinmiyordu. Abılay'ın bu acımasızlığı, ezilen Kazak hane halkının nefretini kazanmıştır.

Kazak feodalleri için bir ilk olarak, Abılay steplerde özel ziraatın genişlemesine, yerleşiklik ocaklarının kurulmasına değer vermiştir. 60'lı yılların başında Kökçetau'daki göçebeliliğine ev inşa etme istekleri hakkında defalarca Çarlık yönetimine başvurmuştur ve "araçlarıyla ekmek ekicileri", balıkçı ağlarını vs. ekipmanın "Kırgız-Kaysaklarına öğretmek için" gönderilmesini istemiştir²⁹.

2.14. Abılay'ın Hayatının Son Yılları

Abılay, Togum Sultan'ın Petersburg'dan dönüp II. Yekaterina tarafından onun hanlık unvanını onayladığını bildirmesinden sonra, Orenburg Valisi İ. A. Reynsdorp'a mektup göndermiştir. O, oğlunun başkente gidişine ve dönüşüne gösterdiği yardımdan, kendisinin hanlık unvanını onaylanmasının olumlu karara bağlanmış olmasından dolayı teşekkür etmiştir.

1779 yılında Türkistan'a gitmesine kadar Abılay'ın Çarlık yönetimi ile karşılıklı ilişkilerinde, kendisine silah ve asker gönderilmesi, Sibirya kalelerinin birinde hanlık onuru sembollerinin teslim edilmesi için gitmesi önemli meselelerden biri olarak kalmıştır. Askeri birliğin gönderilmesi talebinde bulunan Abılay, askerlerin hayatının ve mülkünün korunması, bütün zararlarının karşılanması v.b. garantiler vermiştir. Ancak bunların hepsi boşuna olmuştur. O zaman, kendisine gelen Yarbay G. Lilingreyn'e, Orenburg veya başka şehre ancak bir şartla, "istenilen birliklerin verilmesini, aksi takdirde değil yemin etmeyi, sembolleri bile almaya gitmeyeceğini"¹ söylemiştir. Törene gelmeme sebeplerini resmi olarak, Kırgızlara karşı askeri sefere hazırlanmakta olduğu bahanesiyle açıklamıştır².

Kırgız boylarına kendi iktidarı altında boyun eğdirmek Orta Cüz hanının önemli stratejik amaçlarından biriydi. 1779 yılında onun kâtibi olan Molla Yaguda Usmanov, Çarlık yönetimine Abılay'ın amacının ne olduğu "kendisine bağlı olan bütün Kırgız-Kaysakları toplayıp onu dinlemek istemeyen Kırgızları itaat ettirmek için gidip orada üç yıl veya onları bastırıncaya kadar bulunup ya da ölünceye yaşamak için kalmak istediği"³ sözleriyle anlatmıştır.

Abılay, Çarlık yönetiminden ve Çin hükümetinden ısrarla askeri yardım istemiştir, zira Kazak halkında Kırgızlarla savaşmak revaçta değildi. Çoğu Sultan, Biy ve Batırlar Abılay'ın askeri planlarını desteklemiyordu. Hanın bütün işlerinden haberi olan Yaguda Usmanov, 17 Ocak'ta Orenburg Guberniyası ofisinde ifade ettiğine göre, Petersburg'dan oğlu Togum döndükten ve Çarlık yönetiminin Kırgızlara karşı savaşması için asker vermeyi reddetmesinden sonra Abılay, "çocuklarını, Biy ve ulu Beyleri yanına çağırması, Kırgız-Kaysaklardan ordu toplayıp Kırgızlara karşı sefer düzenleyip onları boyun eğdirmek gerektiğini söylemiştir. Abılay 1779 yılı ilkbaharında çok sayıdaki (on ki bin civarında olduğu söyleniyor) askerle Kırgızlara karşı sefer çıkmıştır. Sefere çıkmadan üç gün önce oğlu Sadık Sultan'ı on iki hizmetçisiyle birlikte Çin sarayına göndermiş, Çin hükümdarı ile aralarında her dört senede bir haberci göndererek sağlıkları sorulurdu

²⁹ GAORO. F. Orenburgskaya gubernskaya kantselyariya. Op. 1. 1763. D. 71. L. 14- 19.

¹ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVIII—XIX vekah. S. 96.

² Tam je. S. 100.

³ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVIII—XIX vekah. Alma-Ata, 1964. S. 96.

ayrıca, Çinli Han'a sarayında bulundurduğu Kalmık kâtibi aracılığıyla Çin şivesinde mektup yazdırmış, mektubunda adı geçen Kırgızları fethetmek için yardımcı birlikler göndermeleri isteğinde bulunmuştur⁴.

Abılay, destekçilerini toplayıp 1779 yılı ilkbaharında Türkistan'a doğru yola çıkmıştır. Aynı yılın sonlarında onun göçebeliklerinde bulunan Başkurt Başçavuşu K. Kazanbayev, Petersburg'a Abılay'ın "Kırgız-Kaysaklardan 4000 kişiyle beş oğlu ve iki karısıyla Küçük Buhara dağlarında göç eden isimleri Kırgız olan insanlara karşı gittiğini... kalacak yer olarak Türkistan'ı seçtiğini..."⁵ bildirmiştir. Abılay, kendisini desteklemeyen boyların yöneticilerini, sefere katılmadıkları için Çarlık yönetimi tarafından cezalandırılacağıyla korkutuyordu⁶. Buna rağmen, ailesini kendi boyunun göçebeliğinde, Çarlık yönetiminin yaptırdığı evde bırakmıştır.

Abılay'ın oğulları Çingiz ve İşim'in 1779 yılı Ekim ayı başlarında bildirdiğine göre, "Abılay Han, Türkistan'la yabancı Kırgızların sınırına yerleşip Türkistan'da yaşayan Büyük Cüz Hanı Bolat ile Kırgızlara saldırma konusunda anlaşmıştır: önce oğlu Çingiz Sultan ile yeğeni Ebu'l-feiz Sultan Beylerle birlikte göndermiştir, iki örnekteki gibi onlar sonuçsuz dönmüşlerdir, Abılay, o vakit Sultanları ile çok sayıda askerle şiddetli ve plansız bir saldırı düzenlemiştir, Kırgız Biyelerinin çocuklarından oluşan on beş çadır aileyi esir almıştır ve onları gruplara bölerek dağıtmıştır: beş aileyi Abılay kendine almış, Çingiz Sultan üç aileyi Ordaya getirmiş ve bakması için Barak Han'ın oğlu Bukey'i ve Tyaukey Sultanı görevlendirmiş, üç aile Türkistan'a Bolat Han'a gönderilmiş, iki aile Ebu'l-feiz Sultana verilmiştir, ancak, bunlar esir gibi muamele yapılmamış ama tamamını işgal edene kadar amanat olarak iyi şartlar altında tutulmuşlardır."⁷.

Ailelerinin öldürülme tehlikesiyle birçok soylu Kırgız boy yöneticilerini (manap) silahını bırakıp Kazak Hanı Abılay'a bağlılığını bildirmişlerdir.

Çingiz ve İşim Sultanların bildirdiklerine göre, Orta Cüz göçebeliğinde "Kırgızların büyük kısmı amanatlardan dolayı Abılay'ı dinler hale gelmiştir, amanat alınmayan sadece Sadık Biy'in nahiyesi kalmıştır, bundan dolayı Abılay şu an bulunduğu yerden çekilmiyor, buradan da amanat alabilmek için elinden geleni yapıyor. Eğer gönüllü olarak razı olmazsa, saldırmak niyetindeydi ayrıca boyun eğmiş Kırgızlar yardım edeceklerini vaat ediyordu"⁸.

Kazakların Çarlık yönetimine anlattıklarına göre; "oldukça kalabalık olan ordu, askeri harekâtını ve bütün eylemlerini keskin ve sert bir biçimde Kırgız-Kaysaklara karşı yapmıştır," Kırgızlara karşı yaptığı savaşlardaki Abılay'ın askeri başarılarının sebeplerini açıklayan Yaguda Usmanov aşağıdaki durumları işaret etmiştir. İlk olarak, aniden yapılan saldırı ve "Biylerin çocuklarının" ele geçirilmesi, ikinci olarak, onun dediklerine göre, Abılay kendi hareketlerinin Rusya ve Çin İmparatorluklarınca desteklendiğini söyleyerek Kırgızları korkutmasıdır. 1779 yılında Petropavlovsk kalesinden Abılay'ın göçebeliğine kaçmış olan Yakov isimli Rus eri de bu sefere katılmıştır. "Abılay, savaşlar sırasında kaçak Rus askerini cephanesiyle birlikte telengutlarının yanında ileri göndererek kendisine çok sayıda Rus askerinin yardıma geldiğini söyleyip o askeri de delil olarak göstermiştir". Sonunda da Kırgız komutanlarına Çin sınırında bekleyen 500 kişiden oluşan Çin "sınır koruma birliğini" işaret ederek,

⁴ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1779-1780. D. 1. L. 244 ob.,-245.

⁵ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1779-1780. D. 1. L. 263 ob.,-264.

⁶ Tam je. L. 264-264 ob.

⁷ Tam je. L. 245.

⁸ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1779-1780. D. 1. L. 245.

onların da “Çin İmparatorluğu’nun Abılay’a gönderdiği askeri yardım olduğunu söyleyip” onları inandırmıştır, bu da Kırgızları bayağı ürkütmüştür...”⁹.

1780 yılı ilkbaharında, Abılay kendi köylüleri ile birlikte Taşkent yakınına göç etmiştir. Semipalatinsk’e ticaret için gelenler: Abılay Han’ın “Taşkent’ten altı günlük uzaklıkta olduğunu, dağlardan inen Talas nehrinin boyuna yerleştiğini... dağlarda yaşayan yabancı Kırgızları kendi himayesi altına almak istediğini... bu amaçla iki yüzü aşkın asker bulundurduğunu, onların da çoğunlukta esir düşen Türkmenlerden, Kalmık ve başka halklardan oluştuğunu ve orada buğday ekimi ile uğraştığını”¹⁰ söylemişlerdir.

1780 yılının sonbaharında Abılay ağır hastalanmış ve çok geçmeden vefat etmiştir. Abılay’ın ölüm tarihi tam olarak tespit edilememiştir. O, 1780 yılı sonbaharında Taşkent yakınlarında vefat etmiştir. Cesedi, büyük bir merasimle Türkistan’a götürülüp Hoca Ahmet Yesevi’nin türbesinde defnedilmiştir.

Abılay’ın ölümüne yas tutan Buhar Cırau şunları söylemiştir:

Sen çok sayıda Kalmık’ı

Boyun eğmeye zorladın.

Sana sadık askeri baltanı

Altınla süsledin.

Atlarını çavdarla besledin,

Onları güçlendirdin,

Ve engin stepler üzerine

Senin ruhun kasıp kavurdu¹¹.

Babasının vefatı hakkında Sibirya Kolordusu komutanı Tümgeneral N. G. Ogarev’e bilgi veren Vali Sultan şöyle yazmıştır: “Benim babam, seferdeyken başına gelen hastalık sonucu altmış dokuz yaşında vefat etmiştir ve elli yıl boyunca Rusya tarafına sadık kalmıştır ve hizmet etmiştir”¹².

Dışişleri Kurulu, Abılay’ın ölüm haberini aldıktan sonra, Orenburg Valisi, Hvabulov ve Ogarev’e, merhum Ebu’l-Mambet Han’ın oğlu Ebu’l-feiz’in Sultan ve Beyler tarafından seçilmesi için gerekli altyapıyı hazırlaması için Orta Cüz’e tecrübeli subayın gönderilmesini emretmiştir. Çarlık yönetimi temsilcisine, Kazak soylularının tercihinin, “bu tarafa olumlu olan ve Sultanın halkı üzerinde otorite sahibi olan kişiden yana olması için “çaba göstermesi”, bu anlamda da Abılay Han’ın akrabası Ebu’l-feiz Sultan uygun bulunmaktaydı”, ancak Ebu’l-feiz kendisi karşı çıkarsa veya “Kırgızların büyük bir kısmı tarafından sevilmiyorsa”, o zaman onun adaylığı üzerinde fazla durulmaması emredilmiştir. Esas amaç, Kazak hükümdarları tarafından seçilmiş hanın, kendisinin Rusya sarayı tarafından onaylanmasını talep etmesini sağlamaktır¹³.

Dışişleri Kurulu’nun emrini yerine getiren Ufa ve Simbirsk’in General Valisi Tümgeneral Yakobi, Troisk sınır gümrüğünün müdürü Çuçalov’u Kazak Beylerine İmparatorun “vefat etmiş Abılay Han’ın yerine herkesin rızasını alabilen uygun adamın

⁹ Tam je. L. 245 ob.

¹⁰ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1777-1785. Delo bez numara. L. 54 ob.-55 ob.

¹¹ Magauin M. Ukaz. soç. S. 94.

¹² AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1781-1784. D. 2. L.284.

¹³ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1781-1784. D. 2. L.298.

seçilmesini, seçim kimden yana olursa, onun bu vesile ile onaylanması talebiyle Kazak toplumu adına Çariçe ekselansları sarayına ulak haberci gönderilmesini istediğini”¹⁴ Kazak yöneticilerine bildirmek amacıyla göndermiştir.

Ancak, Çuçelov Orta Cüz’e geldiğinde, yeni hanın seçimi çoktan yapılmıştı. Beyler ona, “öncelikle adı geçen yüksek belge gelmeden, bütün Orta Cüz Sultanları, Beyleri ve halkının oluru ile kendilerinin milli törelerine göre düzenlenmiş olan hanın seçilme merasimleri tamamlanmış olduğunu, halk arasında başkanını olmamasından dolayı karışıklık ve ızdırabın gerçekleşmemesi, memlekette sükûnet ve sakinliğin hâkim olması için hanlık tahtına Vali Sultan geçmiştir. Onun, vefat etmiş olan Abılay Han’ın büyük oğlu olması, her zaman babasının yanında olmasından onun iyi taraflarını öğrenmiş olması, Kırgız-Kaysak halkının in iyi şekilde yönetmesine yardımcı olacaktır”¹⁵.

Abılay’ın cenazesine beş bini aşkın kişi katılmıştır¹⁶. Cenaze töreninde, yeni hanın seçimi yapılmıştır. “Cuma günü onlar: Sultanlar, Beyler ve Kırgız-Kaysaklar steplerin geniş yerine asırlardır devam eden han seçimi törelerini yerine getirmek üzere çıktılar, Taşkent’ten getirilen ahun ve diğer din adamları tarafından dualar ve Kuran’ı Kerimden sureler okunduktan sonra hemen Vali Han’ı Ak keçeye oturtup yukarı kaldırdılar ve geri indirdiler, üzerinde gömleği hariç tüm elbiselerini çıkardılar, üst elbiselerini Sultanlar kendi aralarında paylaştılar, alt elbiselerini ise küçük parçalara ayırarak Beyler ve Kırgızlar paylaştılar, Vali’ye ise yeni, hanlık haysiyetine uygun elbiseler giydirdiler. Böylece, onu ata bindirerek herkesin sevinç çığlıkları eşliğinde onun için özel dikilmiş Keçe çadırına götürdüler, kutlamalarını sundular, yedi gün boyunca düğün yaptılar; zurna, kopuz çaldılar, at yarışları düzenlediler, bu arada kendilerinin evden getirmiş oldukları hayvanları pişirdiler ve kıymız içtiler”¹⁷. Seçimler yapılırken, yeni hanın kardeşi Çingiz’i Çin sarayına elçi olarak gönderilmesi kararı alınmıştır.

Abılay’ın ölüm haberini ve Vali Sultan’ın han seçildiğini öğrenen Çin yönetimi, aceleyle otuz deve yükü zengin hediyeler göndermiştir, Kazaklara hediyeleri getiren elçiler bozkırda Abılay’a görkemli cenaze töreni düzenlemişlerdir. Vali Sultan’ın han tahtına çıktığına dair resmi haberi Rusya sarayına bildirmek üzere İşim Sultan gönderilmiştir.

Elbette ki, Vali Sultan’ın yanı sıra hanlık için Orta Cüz steplerinde başka adaylar da vardı, bunlar: Ebu’l-Mambet Han’ın oğlu Ebu’l-feiz, Barak Sultan’ın oğlu Dair, Saltamamet Sultan’ın oğlu Urus v.b. Beylerdir. Ancak, onların hepsi “hanlık mertebesini kabul etmekten vazgeçmiştir”.

16 Ağustos 1781 tarihinde Tsarskoye Selo’da İmparatoriçe II. Yekaterina, Abılay’ın büyük oğlu Vali’nin kendisini Orta Cüz’ün hanı olarak onaylama isteğini yerine getirmiştir¹⁸. Otorite sahibi olmayan yeni han, devlet içerisinde feodal iç savaşların güçlenmesinin önüne geçememiştir ve ülke, Abılay’ın ölümünden birkaç yıl sonra feodal topraklara ayrılmıştır. Merkezi hanlık iktidarının zayıflaması ve Sultan ve Beylerin etkilerinin güçlenmesi, Çarlığın, Orta Cüz’de XIX. yüzyılın 20’li yıllarında hanlık iktidarını iptal etmesine temel oluşturmuştur.

¹⁴ Tam je. L. 35 ob-36.

¹⁵ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1781-1784. D. 2. L.35 ob.

¹⁶ Tam je. L. 36.

¹⁷ AVPR. F. Kirgiz-kaysatskiye dela. Op. 122/1. 1781-1784. D. 2. L. 36-36 ob.

¹⁸ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVIII—XIX vekah. S. 104.

2.15. Sonuç

Kazakların ve Merkezi Asya halklarının kaderini aniden değiştiren XVIII. yüzyıl, büyük sıkıntıların, ağır yenilgilerin çağı olmakla birlikte Jungar ve diğer istilacılara karşı kahramanca eylemlerin de gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Devlet iktidarının zayıflığı, iç savaşlarla meşgul feodal yöneticilerin ülkeyi koruma organizasyonunda ki beceriksizliği ve isteksizliği, ...Kazak halkının daha atılgan ve vatansever temsilcilerini düşmana karşı mücadelede kendilerini organize etmeye motive etmiştir. Jungarlara, daha sonra Mançur ve Çin işgalcilerine karşı yapılan savaşlarda cesur batırların, yetenekli komutanların: Bogembay, Kabanbay, Malaysarı, Canıbek, Bayan, İset, Baygozı, Canatay, Urazumbet, Tursunbay ve diğer pek çok kişinin, bunların öncüsü oluşmuştur.

Abılay, teşkilatlandırma yeteneği, diplomasi sanatını bilmesi, girişkenliği ve belli bir ölçüde tarihi bir efsane gibi ünlü batırlardan ayrılmaktadır. Bu devlet adamının hayat yolunu incelerken birkaç döneme ayırmak gerek. İlki, sürüklenme ve Sultanın mirası haklarının tanınmasına çabaladığı yıllar. Bu dönemin tarihini kesin olmamakla beraber 20'li yıllar olarak belirleyebiliriz. Sonra, onun hanlıktaki en üst rütbe için mücadele ettiği uzun dönem başlamıştır, aslında Abılay bu amacına 50'li yılların sonu 60'lı yılların başında ulaşabilmiştir. “A. İ. Tevkelev ve P. İ. Rıçkov 22 Ocak 1759 tarihinde Dışişleri Kurulu'na verdiği rapor da; Abılay, artık bütün Orta Cüz'un başı olarak saygıyı elde etmiştir”¹. Bu sınırsız iktidar mücadelesinde Abılay hiçbir şeyden çekinmemiştir. O, boyların ve soydaşların birbiriyle kavga etmesini sağlamış, asileri acımasızca yok etmiş, Çar yönetimi ve Çin hanedanlığını kendi çıkarları için kullanmaya çalışmıştır. İşte bu yıllarda, o, ülkenin milli bağımsızlığı, güçlü merkezi Kazak devletinin kurulması için aktif mücadele taraftarlarının arasına katılır. Son ve üçüncü olarak, hanlık tahtına seçildiği dönem ve hayatındaki en son dönem faaliyetlerini sıralayabiliriz.

Abılay, çıkarlarını enerjik ve zekice koruduğu kendi sınıfının oğludur, bu da onu Orta ve Büyük Cüzlerin diğer feodaller arasında ön safta yer almasını sağlamıştır. İç siyasette ise, boy yöneticilerinin egemenliğine karşı, tabii olarak kendi yönetimi altındaki merkezi yönetimi güçlendirip tek devlet için mücadele etmiştir. Ünlü Kazakistan tarihçisi M. P. Vyatkin şöyle demiştir; “Abılay'ın bu denli etkinliği kuşkusuz ileri görüşlülüğünden kaynaklanıyordu”². Kısa süre için Orta Cüz'deki devlet iktidarını güçlendirmiştir ancak, üretici gücün düşük seviyede olması, farklı feodal toprakları arasında sıkı ekonomik bağlantıların olmayışı ve boyların kararlı gelenekleri iktidarın merkezileşme sürecini duraksatmıştır. Göçebe hayatını takip etme zorluğu ve halkı daimi olarak vergiye tabii tutmanın ve onun düzenli olarak toplanmasının imkânsızlığından dolayı yönetim kadrosunu ve düzenli orduyu geçindirmek mümkün olmamıştır. Abılay soylu bir aileden geldiği için aldığı geniş aşiret desteği ve şahsi haysiyetinden dolayı iktidar sahibi olmuştur. Abılay'ın toplumsal dayanağı, genellikle feodalleri tek çatı altında toplayan ve güçlü bir Kazak devleti taraftarı olan batırlar idi.

Abılay, Kazakları işgalcilerden korumada, Jungar ve Çin istilacılara karşı kurtuluş hareketlerini örgütlemeye objektif olarak bakıldığında olumlu roller üstlenmiştir. Onun ileri görüşlülüğü, Rusya ile kaderini ilk birleştirenlerden birisi olmasındadır.

Abılay'ın iç ve dış siyasette olumsuz ve hatta gerici sıfatları net olarak 50'li yılların sonu ve 60'lı yılların başında belirmeye başlamıştır. Bu da Kazak hanlıklarının dış siyaset durumlarının iyileşmesine bağlı olmaktadır; Jungar hanlığı çökmüş, Çin

¹ Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI—XIX vekah. S. 582.

² Vyatkin M. P. Batır Sım. M.; 1947. S. 167.

İmparatorluğu taktik değiştirerek Kazak yöneticilerini vassal yaparak zamanla etkisini artırmaya ve ticari ilişkilerini sürdürme politikası izlemiştir. Orta Asya'da iç savaş son bulmuyordu. Hanlık içerisinde Abılay'ın konumu her zamankinden daha sağlam ve otoritesi yüksekti. Böyle bir durumda, Abılay ve onu destekleyen feodaller askeri seferlere katılmışlar, Altay, Kırgızistan ve Orta Asya halklarına karşı yağma seferleri düzenlemiş, Çarlık yönetimi ile birlikte asi Volga Kalmıklarını takip etme faaliyetine katılmış, onun politikasında hoşnut olmayan sıradan Kazakları acımasızca cezalandırmıştır.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak Sovyet tarih ilminde yaygınlık kazanmış olan onun Rus İmparatorluğu ve Çin Kıtayı arasında “manevralar çevirdiğine”³dair değerlendirmelerin tam olarak doğru olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Abılay'ın dış siyasi rotası gerçek tarihi olgulara dayanmaktadır. Devletçiliğin düşük seviyede olması ve düzenli ordunun olmayışı her iki tarafla da karşılıklı politika izlenmesini imkânsız hale getirmiştir. 1740-1741 yıllarındaki Jungarya'nın saldırısıyla ilgili olaylar, Kazakların Çarlık hükümetinden yardım beklemesinin zor olduğunu göstermiştir. Çin ordusunun Kazakistan'ın sınır topraklarına saldırması bunu bir daha ispatlamıştır. Böyle bir durumda tek doğru politika, her iki taraf ile de devletlerarası ilişkilerin normal bir seyirde desteklenmesi olmuştur. Abılay'ın Sibiryaya şehirleri pazarlarına girme, Sincan'la ticareti geliştirme ve Jungarlar tarafından bir zamanlar işgal edilen toprakları geri alma hesaplarında da kendi siyasetini izlemiştir. Bu nedenle Abılay'ın dış ve iç politikası ancak yaşadığı ve hareket ettiği tarihi olguların derin araştırılması sonucunda doğru olarak değerlendirilecektir.

³ Apollova N. G. Ekonomiçeskiye i političeskiye svyazi Kazahstana s Rossiey v XVIII- naçale XIX vv. S. 421.

2.16. Kaynakça Ve Edebiyat

2.16.1. Arşiv Belgeleri

Arhiv vneşney politiki Rossii. Fond Afganskie dela.

Arhiv vneşney politiki Rossii. Fond Biblioteka Aziatskogo epartamenta.

Arhiv vneşney politiki Rossii. Fond Zyungorskiye dela.

Arhiv vneşney politiki Rossii. Fond Kirgiz-Kaysatskiye dela.

Arhiv vneşney politiki Rossii. Fond Snoşeniya Rossii s Kitaem.

Gosudarstvenniy arhiv Omskoy oblasti. Fond Voенno-pohodnaya kantselyariya komanduyuşego Otdelnım Sibirskim korpusom.

Gosudarstvenniy arhiv Omskoy oblasti. Fond Voенno-Pohodnaya Kantselyariya Orenburgskoy Oblasti gubernskaya kantselyariya

Tsentralniy gosudarstvenniy arhiv drevnih aktov. Pravitelstuyuşiy Senat

Tsentralniy gosudarstvenniy arhiv drevnih aktov. Perviy epartamenta Senata

Tsentralniy gosudarstvenniy arhiv drevnih aktov. Cerepanovskaya letopis.

Otdel rukopisey Gosudarstvennoy biblioteki im. V. İ. Lenina. F. 273. Sobranie K. A. Skaçkova.

Otdel redkih knig i rukopisey Tsentralnoy naucnoy biblioteki AN KazSSR. Fond Jusupa Kopeeva. T. 1- 4.

2.16.2. Belgeler Ve Meteryaller

Arhivnie materialı o russko- djungarskih i kitayskih otnoşeniyah // Ç. Ç. Valihanov. Sobr. Soç. Alma-Ata, 1985. T. 4

Vyatkin M. P. Materialı Po istorii Kazahskoy SSR. Almata, 1948. T. II. C. 2.

Vyatkin M. “Skazki” XVIII veka istoçnik dlya istorii Kazahstana // Problemi istoçnikovedeniya. M.; L. 1940.

Dobrocımclov A. İ. Materialı po istorii Rossi. Orenburg 1900. T. 1.

Kazahsko- Russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. . (Sbornik dokumentov i materialov). Alma-Ata, 1961.

Kazahsko- Russkiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vekah. . (Sbornik dokumentov i materialov). Alma-Ata, 1964.

Materialı po istorii kazahskiy hanstv XV- XVIII vekov.(İzvleçeniya iz persidskih i turkskih socineniy). Alma-Ata, 1969.

Pamyatniki sibirskoyi istorii XVIII veka. Kn. 2. 1713-1724 gg. SPB.,1885

Poezdka Pozpelova i Burnaşeva v Taşkent v 1800 godu: S rimeçaniyami Y. V. Hanıkova // Bestnik RGO. Ç.1. Kn.1. 1851.

Potanin G. N. Materialı dlya istorii Sibiri // Cteniya v İmperatorskom obşestve istorii i drevnostey rosssiyskih pri Moskovskom universitete Kn. 2. 1866.

Rıçkov N. P. Dnevnie zapiski puteşestviya kapitana H. Rıçkova v Kirgiz-kaysatskie stepi v 1771 godu. SPB., 1772.

Da Tsin Gaotszun Çunhuandi şilu (Pravdivıye zapisi o deyaniyah İmperatora Gaotszuna Çunhuandi velikoy dinastii tsin). Tokio, 1937.

2.16.3. Edebiyat

Aldabekova N. A., Moiseyev V. A. Jungarskoye hanstvo v period prableniya Lami-Dorji (1750-1752) // Semnadsataya nauçnaya konferentsiya “Obşestvo i gosudarstva v Kitae” Tezisi dokladov. M., 1966.

Altınсарın İ. Sobr. soç. Alma-Ata, 1975. T. 1

Apollova N. G. Osobennosti vozniknoveniya i razvitiya gorodov Orenburgskogo kraya V XVIII V. // Goroda feodalnoy Rossii. M., 1986

Apollova N. G. Prisoedineniye Kazahstana K Rossii V 30- h gg. XVIII veka. Alma-Ata, 1948.

Apollova N. G. Ekonomiçeskiye i politiçeskiye svyazi Kazahstana s Rossiey V XVIII- načale XIX v. M., 1960.

Afanasyev Y. Proşloye i mi // Kommunist. 1985. No 4.

Baybulov B. Zametki po istorii i etnografii kirgiz. Semipalatinsk, 1900. V. V. Bartoldu - turkestanskiye družya, uçeniki i poçitateli. Taşkent, 1927.

Bartold V. V. İstoriya turetsko- mongolskih narodov// Soç. M., 1968. T. V.

Basin V. Y. Nekotorie aspekti politiki Rossii i Kazahstane kontse 40-h- načale 50-godov XVIII veka // İzvestiya AN KazSSR. Seriya obş. nauk. 1966. No 5.

Basin V. Y. O vzaimootnoşeniy tsarskoy administratsii s Kazahskimi vladetelyami V 40-h gg. XVIII Veka // İzvestiya AN KazSSR. Seriya Obş. Nauk. 1967. No 3.

Basin V. Y. O şuşnosti formah vzaimootnoşeniy tsarskoy Rossii i Kazahstana V XVIII v. // İzvestiya AN KazSSR. Seriya obşestvennaya. 1968. No 3.

Basin V. Y. Politika Rossii V Mladşem İ Srednem Jüzah v kontse 50-h İ 60-h godah XVIII vekah // İzvestiya AN KazSSR. Seriya Obş. Nauk. 1965.

Basin V. Y. Possiya i Kazahskiye hanstva v XVI-XVIII vv. Alma- Ata, 1971.

Batrakov V. S. Hozyaystvenniye svyazi koçevih narodov s Rossiey, Sredney Aziyey i Kitaem. Taşkent, 1950.

Bekmahanov E. K voprosu o sotsialnoy prirode batırov (XIX v.) // Vestnik Akademi nauk Kazahskoy SSR. 1947. No 8.

Bekmahanov E. B. K istorii vzaimootnoşeniy Kazahstana so sredneaziatskimi hanstvami // Bolşevik Kazahstana. 1947. No 5.

İZ İSTORİİ KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ VNUTRENNEY...HADİ AVA

- Bekmahanov E. B. Prisoedineniye Kazahstana k Possii. M., 1957
- Bernştam A. N. İz istorii mejdunarodnih i voennih otnoşenii kirgızskogo naroda // İzvestiya Kirgızskogo filiala Akademii nauk SSSR. Vıp. 1. 1945.
- Biçurin N. Y. (O. İakinf). İstoriceskoye obozreniye yratov, ili kalmıkov s XV stoletiya do nastoyaşeva vremeni. Spb ., 1834.
- Valihanov Ç. Ç. Sorb. soç. B pyati tomah Alma-Ata. 1985
- Vzaimosvyazi kirgızskogo naroda s narodami Rossii, Sredney Azii i Kazahstana (konets XVIII-XIX v.). Frunze, 1985.
- Vitevskiy V. N. İ. İ. Nepluyev i Orenburgskiy kray v prejnem ego sostave do 1758 g. Kazan, 1889-1896.
- Vyatkin M. P. Batır Sırım. M.; 1947.
- Vyatkin M. Kazahske obşestvo v seredine XVIII veka // İzvestiya Kazahskogo Filiala Akademii Nauk SSSR. Seriya İstoriçeskaya. 1940. Vıp. 1.
- Vyatkin M. Oçerki po istorii Kazahskoy SSR. L., 1941. T. 1.
- Gankovskiy Y. B. İmperiya Durrani. M., 1958.
- Gankovskiy Y. V. Missiya Bogdana Aslanova v Afganistan v 1764 godu// Sovetskoe vostokovedenie. 1958.
- Gureviç B. P. Mejdunarodniye otnoşeniya v Sentralnoy Azii v VXII- pervoy polovineXIX v. M., 1983.
- Drujin N. M. Gosudarsvenniye krestyanye i reforma P. D. Kiseleva. M., L., 1946. T. 1.
- Duman L. İ. Traditsii vo vneşney politike Kitae // Rol traditsii v istorii i culture Kitaya. M., 1972.
- Yesenberlin İ. Koçevniki İstoriçeskaya trilogiya. Alma-Ata, 1986. Kn. 1-3.
- Zimanov S. Z. Obşestvenniy story kazahov pervoy polovini XIX v. Alma-Ata, 1958.
- Zimanov S. Z. Politiçeskiy story Kazahstana kontsa XVIII i pervoy polovini XIX vekov, Alma-Ata, 1960.
- Zlatkin İ. Y. İstoriya Djungarskogo hanstva. (1635-1758). M., 1983.
- İz istorii Kazahstana XVIII V. // Krasniy arhiv. 1938. No 2. İsmailov E. Akını. Alma-Ata, 1957.
- İstoriya Kazahskoy literature: Dorevolyuetsionniy period. Alma-Ata, 1979. T. 2.
- İstoriya Kazahskoy SSR s drevneyşih vremen do naših dney. Alma-Ata, 1979. T .2-3.
- İstoriya narodov Uzbekistana. Taşkent, 1947.

- Kitay: Traditsii i sobremennost. M., 1976.
- Kuznetsov V. S. Amursana, Novosibirsk, 1981.
- Kuznetsov V. S. Tsinskaya İmperiya na rubejah Tsentralnoy Azii (vtoraya polovina XVIII- pervaya polovina XIX v.). Novosibirsk, 1983.
- Levşin A. İ. Opisanije Kırgız-Kazaçih, ili Kırgız-Kaysatskih ord i stepy. Cpb., 1982. C. 1-3.
- Magauin M. Kobız i kopye, Alma- Ata. 1970.
- Martinov A. S. Znaçeniye priezda poslov v İmperatorskom Kitae // Narodı Azii i Afriki. 1979. No 1.
- Moiseyev V. A. Dela Şono- Louzana // Çetırnadtsataya nauçnaya konferentsiya “Obşestvo I gosudarstvo v Kitae”: Tezisi i dokladı, M., 1983. Ç.2.
- Moiseyev V. A. K voprosu ob Oyrato-Kazahskih otnoşeniyah v 30- 40-h gg. XVIII v. // Kazahstan, Srednyaya i Stentralnaya Aziya v XVI-XVIII vv. Alma- Ata. 1983.
- Moiseyev V. A. Russkiye arhivniye materialı o položenii Jungarskogo hanstva v 1745-1749 gg. // Pyatnadtsataya nauçnaya konferentsiya “Obşestvo i gosudarstva v Kitae”: Tezisi dokladov. M., 1984. Ç. 2.
- Moiseyev V. A. Stepnoy samozvanets // Prostor. 1984, No 6.
- Moiseyev V. A. Tsinskaya İmperiya i narodı Sayano- Altaya v XVIII v. M., 1983.
- Mukanov M. S. Etiniçeskiy sostav i rasselenie kazahov Srednogo Jüza. Alma-Ata, 1974.
- Myasnikov V. S. İmperiya Tsin i Russkoe gosudarstvo v XVII veke M., 1980. // Naveki vmeste: K 250- letiyu dobrovolnogo prisoedineniya Kazahstana k Rossii. Alma-Ata, 1982.
- Oçerki istorii Kalmitskoy ASSR: Dooktyabrskiy period. M., 1967.
- Plehanov G. V. K voprosu o roli liçnosti v istorii // İzbranie filosofskie proizvedeniya. T. II. M., 1956.
- Rumyantsev P. P. Kırgizskiy narod v prošlom i nastoyaşem, Spb., 1910.
- Rıçkov P. İ. İstoriya Orenburgskoy gubernii // Soçineniya i perevodı k polze i uveseleniyu slujaşeye. Spb., 1759.
- Rıçkov P.İ. Topografiya Orenburgskoy gubernin, Orenburg, 1887.
- Rıçkov P.İ. İstoriya Orenburgskaya, Spb., 1896.
- Sabırhanov A. İz istori kazahsko-russkih posolskih otnoşeniy vo vtoroy polovine XVIII veka // İzvestya AN KazSSR. Seriya Obş. Nauk. 1965. No 2.
- Sabırhanov A. Nikatoriye vaprosı formirovaniye etniçeski territorii kazahskova naroda (XVIII v.) Vestnik AN KazSSR.1977.No 3

İZ İSTORİİ KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ VNUTRENNEY...HADİ AVA

Sapargaliev D. zarojdeniye drujestvennih vzaimootnoşeniy kirgizov s narodami Sredney Azii, Kazahstana i Rossii // İstoriya i sovremennost. Frunze, 1982.

Sapargaliev D. B. İz istori kirgızsko-kazahskih vzaimootnoşeniy (vtoraya polovina XVIII v.) // Sovetskiy Kirgizstan: Stranitsı istorii i sovremennost. Frunze, 1984.

Smirnova N. S. Kazahskiye pevtsi XVIII veka-akını i jirau // Kratkie soobşeniya İnituta vostokovedeniya AN SSSR. 1952. T. IV.

Suleymanov B. S., Basin V. Y. Kazahstan v sostave Rossii v XVIII- načale XX veka. Alma-Ata, 1981.

Suleymanov R. B. Bneşnepolitiçeskiye svyazi Kazahstana XVI- XVIII vv. v sovetskoy istoriografii // Kazahstan, Srednyaya i Sentralnaya Aziya v XVI- XVIII vv. Alma-Ata, 1983.

Suleymanov R. B., Moiseyev V. A. Protiv izvraşenniy istorii Kazahstana // Vestnik Akademi nauk KazSSR. 1984. No 4.

Timçenku S. V. O haraktere kazahsko kitayskih otnoşeniy v 50-60 gg. XVIII v. (İzvestiya AN KazSSR. Seriya Obş. Nauk. 1986. No 4.

Hafizova K. Ş. İz istori kazahsko-kitayskih otnoşeniy v 60-h godah XVIII v. ("Uryanhayskoe delo") // Bocmaya nauçnaya konferentsiya "Obşestvo i gosudarstvo v Kitae": Tezisi i dokladı M., 1974. Ç. 2.

Hafizova K. Ş. Harakteristike politikii tsinskogo Kitaya otnoşeniy kazahov / vtoraya pol. XVIII v. // Pyataya nauçnaya konferentsiya "Obşestva i gosudarstvo v Kitae": Tezisi i dokladı. M., 1975. Ç. 2.

Hafizova K. Ş. O nikotorih metodah tsinskoy diplomatii v XVIII v. Şestaya nauçnaya konferentsiya "Obşestva i gosudarstvo v Kitae": Tezisi i dokladı. M., 1975. Ç. 1.

Hromov S. S. Şkola grajdanstvennosti: Ob ideyno-vospitatelnoy roli istoriçeskih znaniy // Pravada. 1981. 4 sentyabrya.

Çerişev A. İ. K harakteristike administrativnovo upravleniya v Çungarskom hanstve // XIV nauçnaya konferetsiya "obşestvo i gosudarstvo v Kitaye": Tezisi i dokladı. M., 1983. Ç. 2.

Çehoviç O. D. O nikotorih voprosah istorii Sredney Azii XVIII-XIX vv. // Voprosi istorii. 1956. No 3.

Çimitdorjiyev Ş. B. Vzaimootnoşeniy Mongoli i Sredney Azii v XVII-XVIII vv. M., 1979.

Şaşkov S. S. Pabstvo v Sibiri // Delo. 1869. No 3.

Şoinayev T. J. Dobrovolnoe vhoşdenie kazahskih zemel v sostav Rossii. Alma-Ata, 1982.

İZ İSTORİİ KAZAHSTANA XVIII VEKA (O VNEYŞNEY İ VNUTRENNEY...HADİ AVA

Mirzahan A. Hasake tszu insyun Kabanbay (Geroy Kazahskogo naroda Kabanbay)
// Sintszyan lişi jenu(İstoriçeskiye dvyateli Sintszyan). Urumçi, 1984.

Sintszyan ditsyuu yu tszugo neydi (Sintszyan i vnutrenniye rayonu rodini). Pekin,
1980.

Su Beyhay. Şae duy Çjungo hasake tszu çjunçjan dı tsinlyue (Agressiya tsarskoy
Russii protiv Srednovo juza kazahov Kitaya) // Sintszyan dasyo syuebao.1983. No 2.

Şa e tsin Hua şi (İstoriya agressii tsarskoy Rossii v Kitae) // Pekin, 1981.

He Tsyutao. Şofan beyçen (Polnoye opisaniye severnih oblastey). Pekin, 1881.

2.17. İçindekiler

Önsöz.....	7
XVIII. Yüzyılın Eşiğinde Kazakistan	12
Yolun Başında	20
Rus Himayesi Altında	22
1730-1740 yıllarında Kazak Oyrat ilişkileri.....	26
Jungarya'da Feodaller Arasındaki İç Savaşlar 1745-1754	31
Jungarya'nın Çin İmparatorluğu Tarafından Bozguna Uğraması ve Kazakistan'a Saldırı .38	
50'li Yılların Sonu Ve 60'lı Yıllarda Kazak-Çin İlişkileri	46
Rusya'yla İlişkiler.....	55
Çin Karşısı Asya Müslüman Hükümdarlarının İttifakı	66
Abılay'ın Kırgızistan'a Yaptığı İstila Seferleri ve Kokand'la Savaşı.....	69
Volga (İdil) Kalmıklarına Saldırı	74
Abılay'ın Han seçildikten Sonraki İç ve Dış Siyaseti	77
Abılay'ın Hayatının Son Yılları	83
Sonuç.....	87
Kaynakça Ve Edebiyat	89
Arşiv Belgeleri	89
Belgeler Ve Meteryaller	89
Edebiyat.....	90
İçindekiler.....	95

3. DEĞERLENDİRME

R.B. Süleymanov, V. A. Moiseyev'in "İz İstorii Kazahstana XVIII Veka (O Vneyşney İ Vnutrenney Politike Ablaya) = "XVIII. Yüzyıl Kazak Tarihinde (Abılay'ın İç ve Dış Politikası)" isimli eserinde, XVIII. yüzyılda politik-askeri ve etnik-kültürel olarak en kadim Türk halklarından biri olan Kazakların Abılay Han dönemindeki siyasi faaliyetleri incelenmiştir. Abılay hakkında özellikle Türkiye'de yapılan çalışmaların azlığı dikkate alındığında Kazak tarihinin mühim konularından birine ışık tutulmuş olunacaktır. Tabi ki bu konu bizim tercüme ettiğimiz eserle tam anlamıyla aydınlatılmış olamayacaktır. Fakat tercüme ettiğimiz eserin Abılay Han özelinde yapılacak olan Kazak tarihi çalışmalarda ilim dünyasına ve araştırmacılara önemli bir kaynak olarak katkı sunacağı şüphesizdir.

Kadim Türk toplulukları içerisinde yer alan Kazak toplumu, tarihin zorlu dönemlerinde birçok devlete karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Abılay Han'ın karizmatik bir lider olarak sivrildiği XVIII. yüzyılda bu mücadeleler ile doludur. İki büyük merkezîyetçi imparatorluk olan Rus ve Çin, Kazakların verimli topraklarında egemenliklerini tesis etmek uğruna birçok kirli oyunu devreye sokmuştur. Türkistan coğrafyası jeostratejik konumu, yeraltı zenginliği ve toprağın verimliliği Rus ve Çin yönetiminin yönünü bölgeye çevirip yayılcı politikalarını uygulamalarının temel nedeni olmuştur.

Kazakların en sıkıntılı dönemlerinden olan XVIII. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Abılay'ın, teşkilatçı kişiliği, diplomasi sanatını bilmesi, girişkenliği onu diğer Kazak hanlarından ayrı bir yere koymaktadır. Abılay'ın siyasi hayatında ki faaliyetleri üç evrede incelenebilir. Bunlardan ilki Abılay'ın, gençliğinden başlayıp bey olarak haklarının meşruiyetini tanınması için çaba gösterdiği evredir. Bu evrede Abılay, Ebu'l-Mambet saflarında er olarak savaştığı yıllarda kendini yetenekli bir Kazak komutanı olarak göstermiş, kahramanlık ve azmi Kazak halkı nazarında saygı görmüştür. İkincisi, onun hanlık makamına oturmak için mücadele ettiği dönemdir. Bu dönemde o, yalnızca Orta Cüz tahtına oturmasına rağmen izlediği politikalar ile tüm Kazak halkını etkilemiş ve Kazak birliği için temel oluşturmuştur. Son aşama ise, hanlık tahtına oturması ve Kazak Cüzlerini tek çatı altında toplaması hasebiyle kendisinin Ulu Han mertebesine layık görüldüğü dönemdir. Abılay, bu dönemde Kazak Cüzleri arasında birliği sağlamış, ancak merkezîyetçi politikasını uygulamadaki kararlı ve acımasız tavrı Kazak halkı zihnindeki olumlu Abılay imajını olumsuz şekilde değiştirmiştir.

Abılay'ın en önemli özelliklerinden birisi usta bir siyasetçi olmasıdır. Kazakların Çin, Rusya ve Jungarlar olan ilişkilerinde gerçek tarihi olgularla hareket eden Abılay, devletlerarasında kusursuz bir denge politikası izlemiştir. Jungar, Çin ve Rusya ile sürekli iyi ilişkiler içerisinde olmaya gayret göstererek onları kendine küstürmemiştir. Bu bağlamda Abılay, Rus tabiiyetine girmesine rağmen dış işlerinde bağımsız hareket ederek Çin ile yakın ilişkilere girmiş, Rusya ile ilişkileri koparmamak için ise Çin ile olan yakınlaşmasına gerçekçi nedenler üretmiştir. Aktif bir dış siyaset ve denge politikasının gerektirdiği üzere elçilerini Çin, Rusya ve Jungarlara gönderip adeta onlar arasında mekik dokumuştur. Dönemin şartları göz önünde tutulduğunda Abılay'ın politik manevra kabiliyeti Kazak Cüzlerin istilalara maruz kalmasını engellemiş ve Kazakların bağımsızlığını korumuştur.

İyi bir komutan ve stratejist olan Abılay, düşmanı çok iyi analiz edebiliyor, düşmanın en zayıf olduğu noktayı belirleyerek uygun bir anda vurucu darbeyi

indirebiliyordu. Genç yaşlardan itibaren savaş meydanlarında olan Abılay, özellikle Ebu'l-Mambet Han'ın yanında bir er gibi savaşırken bu özellikleri ile dikkati çekmiş ve bu özellikleri onu Han tahtına oturtmuştur. Bunun yanı sıra Abılay, düşman üzerinde psikolojik üstünlük kurmakta da yetkindi. Hayatının son dönemlerinde Kırgızlara karşı düzenlediği seferde düşmanın teslim olmasını sağlamak için kendisine Rusların ve Çinlilerin askeri yardımında bulunduğunu söyleyerek blöf yapmıştır. Bunu kanıtlamak için ise kaçak bir Rus askerini teçhizatıyla birlikte keşif birliklerinin arasında katmış ve Çin sınırını korumakta olan 500 kadar Çin askerini Kırgızlara kendi askerleri gibi göstermiştir. Ayrıca yine Kırgızlar üzerine yürürken Kırgız beylerinin çocuklarından oluşan on beş aileye rastlamış ve onları tutsak ederek bey çocuklarını Kırgızların teslim olması için kullanmıştır. Bu özellikleriyle Abılay, Sun Tzu'nun "*Gerçek zafer, savaşmadan kazanılan zaferdir. Gerçek önder savaşmadan kazanan önderdir.*" deyişine örnek olan komutanlardan biridir.

Kazak Hanı Abılay'ın dikkat çekilmesi gereken diğer bir özelliği ise teşkilatçı ve birleştirici kişiliğidir. Öyle ki; Abılay, daha önce sadece Kasım Han (1511-1518) ve Tevel Han'ın (1586-1598) başarabildiği gibi Cüzler arasında siyasi birliği sağlayarak güçlü bir merkezi Kazak yönetimi kurmuştur. Abılay, her bir Cüz'ün idaresini herkes tarafından kabul gören kanunlara göre tanzim ederek merkezi yapıyı güçlendirmek ve hızlı kararlar alıp uygulamak için *kurultay*, *biy mahkemesi* gibi müesseselerinin etkinliği azaltmış, karar alıcı mekanizmaların başına kendi adamlarını koymuştur. Abılay'ın merkeziyetçi politikaları zaman zaman diğer Cüz ve boy beylerinin muhalefetiyle karşılaşmış, bu muhalefet onun kararlı kişiliği ve karizmatik liderlik özellikleriyle bertaraf edilebilmiştir.

Sonuç olarak Abılay'ın Rus Çarlığı ve Çin İmparatorluğu arasında izlediği yumuşak denge politikası reel tarihi gerçeklere dayanan o dönemin konjonktürü altında izlenebilecek en iyi siyasettir. Bu siyasetle Abılay, merkezi bir orduya ve devletçi teşkilata sahip olmayan göçebe unsurların sürekli yer değiştirdiği bir coğrafyada halkının bağımsızlığını istilacı kavimlerden korumayı başarmıştır. Merkeziyetçi uygulamaları her ne kadar katı ve sosyo-ekonomik gerçeklerle bağdaşmasa da Kazakların güçlü bir devlet yapısı kurması ve bölgede egemenliğini devam ettirmesi için çok önemliydi. Bütün bunlar dikkate alındığında Abılay'ın siyasi faaliyetleri Kazaklar ve diğer bölge halkları üzerinde derin tesirler bırakmıştır.

4. SONUÇ

Kazak hanları içindeki en etkili yöneticilerden biri olan Abılay Han'ın Kazak Cüzleri üzerindeki faaliyetlerini, yaşanan askeri-politik gelişmelere göre izlediği siyasetini, Kazak toplumunun gelişip güçlenmesine yaptığı katkıları ve onun Kazak Cüzleri arasında ve diğer komşu devletler ile olan ilişkilerinde nasıl siyasi bir değer kazandığı konusunun ele alındığı bu çalışma, çok yönlü bir eserin transkripsiyon ve değerlendirmesini içermektedir.

XVIII. yüzyılın başlarında Kazak Cüzleri, yoğun bir şekilde devam eden Jungar saldırılarından dolayı zorlu bir dönem yaşamış ve sonunda dağılma evresine girmişlerdir. Yaşanan bu zorlu evrede Orta Cüz Hanı Abılay, Kazak Cüzlerinin siyasi kopukluklarını bertaraf ederek, siyasi birlik şuurunu sağlamış ve Cüzlerin ileri gelen yönetici liderleri arasında dayanışma ruhu oluşturarak, bu cüzleri siyasi bir çatı altında birleştirmeyi başarmıştır. Abılay Han, Cüzler üzerinde sağladığı bu kontrol mekanizmasından sonra komşu devletlerle olan ilişkilerde de aktif bir rol oynayarak, dış politikaya bir derinlik ve yeni bir boyut kazandırmıştır.

Abılay Han, XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Orta Cüz Han'ı seçildikten sonra o dönemin zorlu şartları altında, Çarlık Rusya, Çin ve Jungarlar gibi komşu devletlerle diplomatik ilişkilerini geliştirerek, Cüzler açısından mevcut olumsuz siyasi durumu düzeltmiştir. Öte yandan Abılay Han, 1740 yılında Junrgarya'da meydana gelen iç karışıklıklarından yararlanarak, Kazaklara ait olan toprakları geri almaya çalışmıştır. Jungarlar arasında gelişen taht mücadelesinde de taraf olarak siyasi kazanımlar elde etmiş ve Jungar feodalitesini zayıflatmayı başarmıştır. Abılay Han'ın Kazak toplumunun refaha ulaşabilmesi için yaptığı bu uygulamalar, Cüzler arasında takdir toplamıştır. Aynı zamanda Abılay Han, Çarlık Rusya'dan askeri yardım talebinin karşılanmaması üzerine Çar yönetimine karşı bir denge oluşturarak, Çin yönetimiyle diplomatik ilişkiler kurmuştur. İzlediği bu çok yönlü denge politikası, Kazak halkının hem askeri potansiyelini artırmış, hem de ticari ilişkilerini geliştirmiştir.

Askeri ve siyasi dehası ile Kazak tarihinin en kritik döneminde siyasi rol üstlenen Abılay Han, Kazak Hanlığının egemenliğini sağlama ve bu egemenliğin devam etmesi noktasında gösterdiği çaba ve izlediği siyasi denge politikaları sayesinde Kazak toplumu nezdinde hatırı sayılır bir devlet adamı olarak kabul görmüştür. Kazak Hanı Abılay, izlediği bu denge politikaları ile sıradan bir devlet adamı olmadığını ortaya koymuştur. Abılay Han, gerek Kazak Cüzlerinin hanları, gerek komşu devletlerin liderleri tarafından saygı duyulan bir lider olmuştur. Komşu devlet liderleri, dönemin siyasi olaylarına paralel olarak, Abılay Han ile fikir alışverişinde bulunarak, siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini bu paralelde şekillendirmişlerdir. Bu anlatılanlar ışığında siyasi-askeri ve sosyo-ekonomik olaylara geniş bir perspektiften bakan bir diplomat olarak Abılay Han'ı, XVIII. yüzyıl gibi kritik bir evrede siyasi ve askeri öngörüsü ile bütün zorlu şartların üstesinden gelebilmeyi başarmış bir şahsiyet olarak değerlendirmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ARIKOĞLU, E., 2002. “Tuva’nın XX. Asır Siyasi Tarihi”, *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 173-179.
- ASFENDİAROV, S., 1993. *İstoriya Kazahstana*, Kazak Üniversitesi, Alma-Ata, 304s.
- DEVİRİŞEVA, H., 2007. İşgal Döneminden (18. yy.) Günümüze Kadar Rusların Kazaklara Karşı Yürüttüğü Politikaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 104 s.
- DOĞAN, O., 2001. Kazak ve Rus Araştırmalarına Göre 18. Yüzyılda Kazakistan’ın Siyasi Durumu ve Rusya İle İlişkileri (Seçme/ Özet-Tercüman/ Derlemeler), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 117 s.
- _____, 2011. “Abılay Han’ın Kazak Halkının Bağımsızlığı İçin Çin ve Çarlık Rusya Arasında Yürüttüğü Diplomatik İlişkiler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97(192), İstanbul, ss. 65-92.
- _____, 2015. “Küçük Cüz(Orda) Kazak Hanlığı’nın Çarlık Rusya’sının Tabiiyetine Girmesinin Rus Belgelerine Göre Değerlendirilmesi”, XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, 2, 20-24 Eylül 2010, Ankara, TTK, Ankara, ss 229-255.
- _____, 2001. Ebu’l- Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri (1718-1748), Basılmamış Doktora Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 250 s.
- _____, 2002. “Kazak-Kalmuk (Jungar) Savaşları”, *Türkler*, C. 8, Ankara, ss 670-686.
- EBERHARD, W., 2007. *Çin Tarihi*, TTK, Ankara, 383 s.
- KALAN, E., 2008. *Cungar Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara, 136 s.
- KARA, A., 2013. *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, Selenge Yayınları., İstanbul , 591 s.
- KURAT, A. N., 2014. *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917 Kadar*, TTK, Ankara, 556 s.
- KURBAN, İ., 1995. *Doğu Türkistan İçin Savaş*, TTK, Ankara, 114 s.
- MOLDABAYEVA, D., 2000. *Kazakların Zuhuru ve Kazak Hanlığın Kuruluşu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 174 s.
- MUSTAFAEV, E. M. E., 1996. Şerbinin, V. G., *Büyük Rusça Türkçe Sözlük*, Russki Yazık, Multilingual, İstanbul, 1022 s.
- SULEYMENOV, R. B., MOİSEYEV, V. A., 1988. *İz İstori Kazahstana XVIII Veka (o vneyşney i vnutrenney politike Ablaya)*, Nauk, Kazahskoy SSR, Alma- Ata, 144 s.
- GÖMEÇ, S., 2014. *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 223 s.
- _____, 2015. *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 592 s.
- SARAY, M., 1993. *Kazak Türkleri Tarihi “Kazakların Uyanışı”*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi 2, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1898s.
- _____, 2007. (Ed.), *Kazakistan Tarihi Makaleler*, TTK, Ankara, 228 s.
- _____, 2014. *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK, Ankara, 513 s.

- ŞİMŞİR, N., 2008. Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 256 s.
- YILDIRIM, K., “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, Türkiyat Mecmuası, XXII, 2, ss. 171-190
- YORULMAZ, O., 2013. Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri İle Çarlık Rusya’sı Arasındaki Siyasi İlişkiler, TTK, Ankara, 335 s.
- YÜCEL, U. M., 2001. Kalmuklar, XV. Yüzyılda Büyük Bir Göçebe İmparatorluğu Kuran Moğol Kabilesi, 24, İSAM, İstanbul, ss 267-268.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : HADİ AVA
Doğum Yeri ve Tarihi :EVCİLER 15/08/1983

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Yüksek Lisans Öğrenimi :KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM
ÜNİVERSİTESİ TARİH ANABİLİMDALI
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller :RUSÇA VE İNGİLİZCE
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

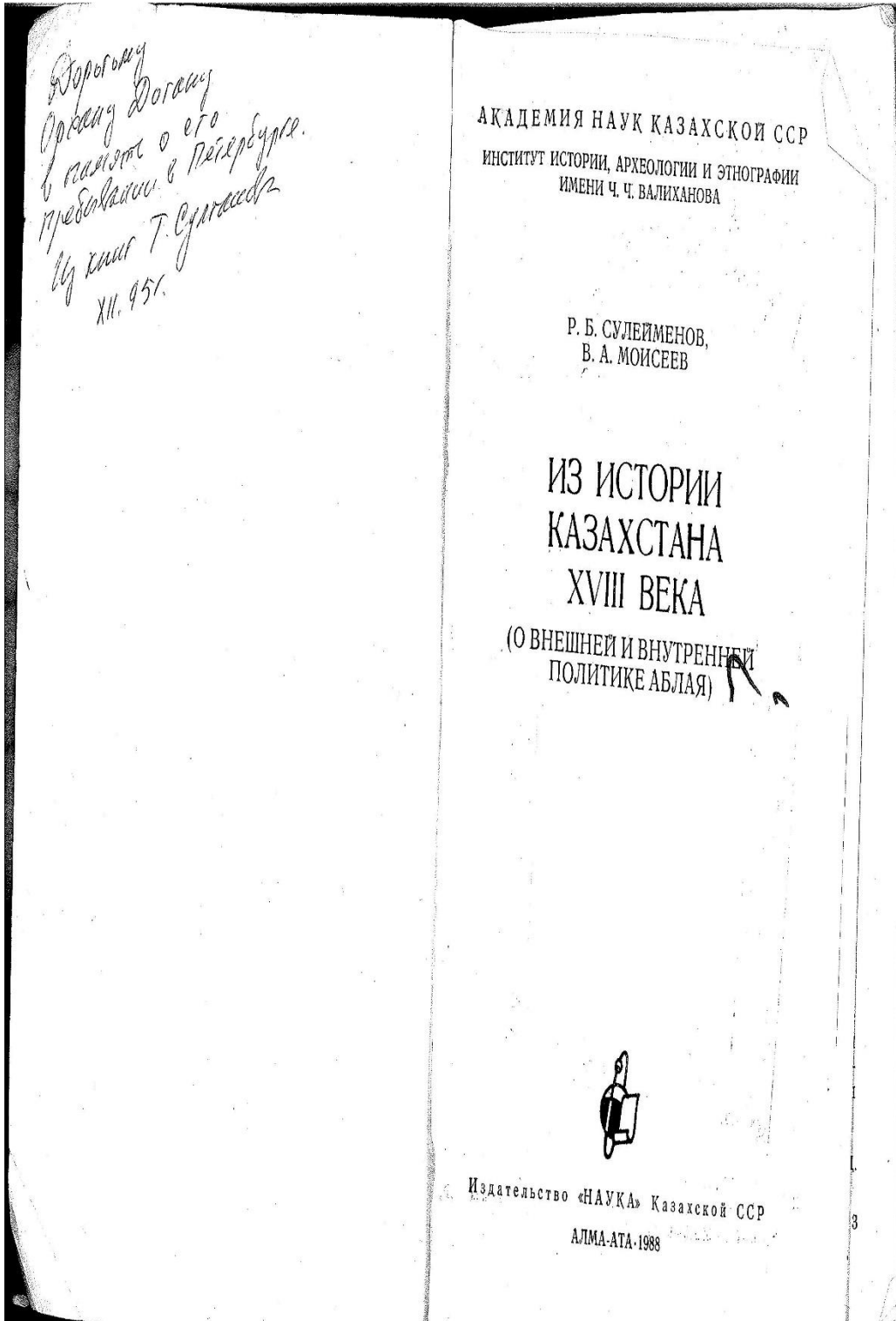
Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi :hadiava@ksu.edu.tr
Tel. :05427658234
Tarih :2017

EKLER

Ek1:

Сулейменов Р. Б., Монсеев В. А. Из истории Казахстана XVIII века (о внешней и внутренней политике Аблая). — Алма-Ата: Наука, 1988. — 144 с.

На основе широкого круга русских архивных документов, китайских трудов, казахских народных преданий освещается деятельность Аблая в один из важных, переломных периодов в истории казахского народа — 30–70-е годы XVIII в.

Для научных работников, преподавателей вузов, всех интересующихся историей казахского народа.

Ответственный редактор

доктор исторических наук
Х. А. АРТЫНБАЕВ

0505040000—099
С 407(05)—88 11.88
ISBN 5—628—00010—8

©Издательство
«Наука»
Казахской ССР,
1988 г.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Приступая к написанию этой книги, мы руководствовались высказанным К. Марксом и Ф. Энгельсом положением, что «не «история», а именно человек, действительный живой человек — вот кто делает все... всем обладает и за все борется»¹. К сожалению, в казахстанской советской историографии пока еще очень немногочисленны работы, посвященные казахским историческим деятелям, особенно эпохи средневековья и нового времени. Между тем нельзя глубоко и всесторонне изучить ход исторических событий, понять и раскрыть их смысл, не подвергнув тщательному анализу жизнь и деятельность личностей, сыгравших в них важнейшую роль. Как писал академик Н. М. Дружинин, «нельзя устранить из исторического процесса живые индивидуальности. История совершается живыми людьми, мыслящими и чувствующими в соответствии с задачами своего времени»².

В жизни казахского народа в переломный период его истории — XVIII столетие — Аблай сыграл большую роль. Он возглавлял освободительную борьбу казахского народа против джунгарских, а затем и цинских завоевателей, одним из первых сделал исторический выбор, добровольно признав подданство России, пытался объединить раздробленные казахские владения в единое государственное образование, заставил считаться с собой правителей соседних централизованных держав. «Самым могущественным из ханов XVIII в., — указывал

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 2. С. 102.

² Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. М.; Л., 1946. Т. 1. С. 6.

академик В. В. Бартольд,— был хан Средней орды Аблай...»³. Тем не менее, за исключением одной небольшой заметки Ч. Валиханова «Аблай», опубликованной еще в начале 60-х гг. прошлого столетия⁴, и нескольких популярных брошюр, до сих пор нет ни одной научной работы, посвященной этому государственному деятелю, анализу его внутренней и внешней политики.

Это привело к тому, что в ряде научно-популярных работ дается превратная оценка деятельности, приписывается его роль в национально-освободительной борьбе народов Центральной Азии против цинских завоевателей. Так, в монографии В. С. Кузнецова «Амурсана» Аблай предстает перед читателем не дальновидным государственным деятелем, а коварным варваром, которому «по хитрости и изворотливости» не было равных среди других владельцев Среднего жуза: «И в походах удача нередко сопутствовала ему. Нюх особый имел, знал, когда и на кого напасть»⁵.

С другой стороны, в казахстанской исторической беллетристике в последние годы наблюдается противоположное явление — идеализация образа Аблая, любованье и безоглядное восхищение его деятельностью. Это нашло отражение в трилогии известного казахстанского писателя И. Есенберлина «Кочевники». Требования к исторической прозе, достоверности описываемых фактов и событий должны быть высокими. «Миллионы и миллионы наших соотечественников,— подчеркивал в одном из своих выступлений на страницах газеты «Правда» известный советский историк С. С. Хромов,— удовлетворяют свой интерес к минувшему, обращаясь к художественным произведениям на исторические темы. Однако порой на полки библиотек, на кино- и телеэкраны попадают произведения, авторы которых весьма вольно обращаются с историческими фактами, допускают отход от принципов классовости, партийности в анализе явлений прошлого, игнорируют достижения современной марк-

³ Бартольд В. В. История тюрко-монгольских народов // Соч. М., 1968. Т. 5. С. 224.

⁴ Валиханов Ч. Ч. Собр. соч. В 5 т. Алма-Ата, 1985. Т. IV.

⁵ Кузнецов В. С. Амурсана. Новосибирск, 1981. Эта работа подверглась в свое время в казахстанской научной печати справедливой критике. См.: Сулейменов Р. Б. Внешнеполитические связи Казахстана XVI—XVIII вв. в советской историографии // Казахстан, Средняя и Центральная Азия в XVI—XVIII вв. Алма-Ата, 1983. С. 8—34.

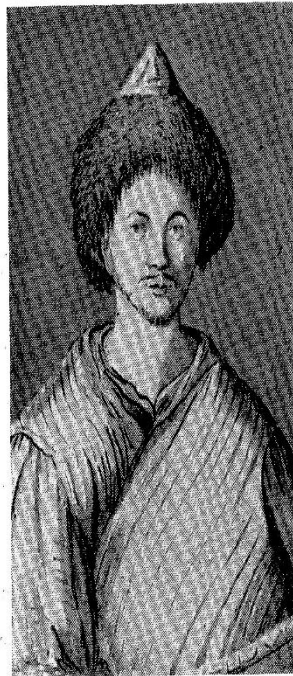

Рис. 1. Хан Младшего жуза Абулхайр

систской историографии и как следствие — искажают подлинную картину событий. Во многом эти просчеты объясняются недостаточным историческим кругозором, а также слабыми творческими связями деятелей литературы и искусства с историками-профессионалами⁶. Конечно, художник имеет право на вымысел, на свое толкование и понимание «белых пятен» истории, однако, он не имеет права отрываться от почвы реальных объектив-

⁶ Хромов С. С. Школа гражданственности: Об идейно-воспитательной роли исторических знаний // Правда. 1981. 4 сентября.

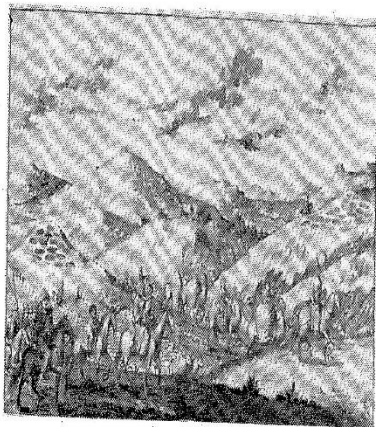

Рис. 2. Перекочевка

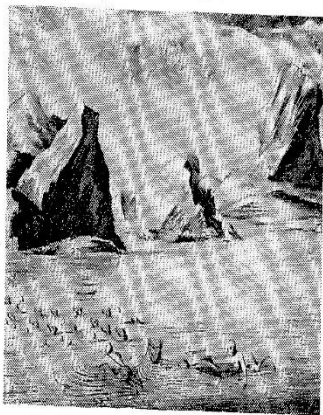

Рис. 3. Переправа через реку

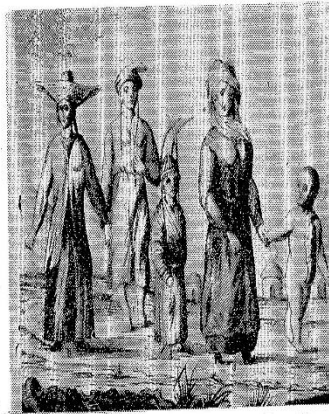

Рис. 4. Одежда казахов

ных фактов и творить произвол в давно уже решенных историками проблемах⁷.

Историческая трилогия И. Есенберлина изобилует неточностями, грубыми и неоправданными домыслами, искажающими историческую правду. Мы не считаем себя вправе давать оценку этому художественному произведению, это дело литературных критиков, но как историки считаем своим долгом отметить, что созданная автором картина событий, а именно взаимоотношений казахских ханств с Джунгарией и цинским Китаем, далека от действительности. Никаких контактов между Казахстаном и Китаем вплоть до середины 50-х гг. XVIII в. не было, и Джунгарское ханство никак не являлось «авангардом» Цинской империи в Центральной Азии. В течение почти ста лет оно сдерживало натиск маньчжур, проводя захватническую политику в Казахстане и Средней Азии⁸. В книге много небрежностей, искажений, домыслов. Приведем в качестве иллюстрации лишь один абзац из второй части трилогии «Отчаяние».

⁷ Афанасьев Ю. Прошлое и мы // Коммунист. 1985. № 14. С. 110—111.

⁸ Златкин И. Я. История Джунгарского ханства. М., 1964; Гуревич Б. П. Международные отношения в Центральной Азии в XVII — первой половине XIX вв. М., 1979.

себя всегда лицемерно усердным, а в разсуждении сущест-
вительной своей пользы непоколебимо здешней стороны
пробывает»⁵⁸.

В антицинском союзе мусульманские правителей Азии

Намерения цинского правительства организовать
военное вторжение в Среднюю Азию побудили правите-
лей казахских ханств и среднеазиатских владений, поза-
быв свои распри, попытаться создать нечто подобное
мусульманской коалиции для отражения нового наступ-
ления Цинской империи. Уже в начале 60-х гг. XVIII в.
Аблай разослал ряду среднеазиатских правителей посла-
ния с предложением заключить антицинский союз¹. Он
был одним из инициаторов обращения к афганскому
шаху Ахмаду. Этот шаг был вызван стремлением укрепить
коалицию, неуверенностью в возможности отразить
неприятеля собственными силами².

Основатель Дурранийской державы³ Ахмад-шах,
получив послания казахских, среднеазиатских и уйгур-
ских феодалов, решил направить посольство в Пекин и
одновременно приступить к подготовке похода в Китай.
С этой целью ко всем правителям Средней Азии и Казах-
стана он разослал письма с призывом готовиться к
борьбе с «неверными», отправил под Ташкент часть
своих войск.

Писарь хана Абулмамбета Бабазян доставил письмо
Ахмад-шаха Аблаю. Содержание его стало известно
Ф. Гордееву. Он сообщал следующее: «...по жалобе его
(Аблая.— Авт.) и всех мусульман от себя он, Ахмет-шах,
к непокорному и бога не знающему китайскому владель-
цу знатного своего везира в сороки человеках послал с
объявлением, чтоб он, богдоскоп, яко не их мусульман-
ской веры владелец, во владении своем кашкарских и
аргентских мусульман отнюдь не имел и других бы

⁵⁸ АВПР. Ф. Киргиз-кайсацкие дела. Оп. 122/1. 1766—1769. Д. 18.
Л. 290.

¹ Гуревич Б. П. Международные отношения... С. 183.

² Там же. С. 184.

³ См.: Ганковский Ю. В. Империя Дуррани. М., 1958.

мусульман не привлекал», угрожая в противном случае
войной⁴. Ахмад-шах извещал Аблая о том, что намерен
отправить свои войска к границам Цинской империи.

В начале 1763 г. посольство Ахмад-шаха прибыло в
Пекин. Оно было встречено очень торжественно. Послов
принял император Цяньлуи. Глава посольства Худшемир
и члены посольства щедро награждены. Подарки же,
доставленные от Ахмад-шаха Цяньлуну — четыре коня и
меч — были квалифицированы как «подношение дани»
от нового вассала императора⁵. Выслушав объяснения
цинских министров о причинах военных походов цинских
войск в Джунгарию и Восточный Туркестан и о политике
в отношении соседних с империей мусульманских наро-
дов, посольство выехало в обратный путь. Несмотря на
то, что дипломатическая миссия носила ознакомитель-
ный характер, сам факт ее направления в Пекин с
протестом против завоевательной политики Цинской
империи в северо-западной части Центральной Азии стал
широко известен в Казахстане и Средней Азии и получил
широкое одобрение⁶.

После возвращения афганского посольства из Китая
весной 1763 г. Ахмад-шах вновь отправил послания к
Аблаю и другим владельцам, призывающие «к защите
своих единоверных» и помощи ему Ахмад-шаху.
Повелитель Дурранийской державы просил Аблая и дру-
гих казахских феодалов, чтобы они «в китайскую сторо-
ну склонности и никакого ни под каким видом снабдения
не делали»⁷. Эти сведения подтвердил казахский стар-
шина Уразамет, показавший 13 февраля 1764 г. в
Ямышевской комендантской канцелярии, что «от оных
авгандов тем киргисцам запрещается, чтоб они с кита-
йцами никакого соединения и мены на товары не имели,
а только б оную производили с российскими людьми, да с
ними, авганцами, а при том-де уже несколько ис тех
авгандов в разные киргисские улусы послали людей, чтоб
оные киргисцы вели в их афганское войско для промену
лошадей»⁸.

⁴ АВПР. Ф. Киргиз-кайсацкие дела. Оп. 122/1. 1763. Д. 2.
Л. 8 об.—9.

⁵ Кузнецов В. С. Цинская империя на рубежах Центральной
Азии. С. 69.

⁶ Гуревич Б. П. Указ. соч. С. 185.

⁷ АВПР. Ф. Афганские дела. Оп. 27/1. 1763—1766. Д. 1. Л. 27.

⁸ ГАОО. Ф. Военно-походная канцелярия... Оп. 1. Д. 121. Св. 88.
Л. 137.

Начали проявлять активность и среднеазиатские феодалы и прежде всего кокандский владетель Ирдана-бий. Между ним и Аблаем завязалась перепишка, касающаяся их взаимоотношений, а также отношений к Цинской империи и афганскому шаху Ахмаду. Приведем фрагмент текста одного из посланий Ирдана-бия к Аблаю:

«Почтеннейшему, властительному, храброму Аблай-хану поздравление... Из писанного ныне письма Вашего содержание нам разумно учинилось, а именно: изволите объявлять о чинимых чурчутами калмыкам благостях, то изрядно учинить изволили, причем и нам собственно предлагают, буде и мы таковым их, китайцов, благостям приобщитца пожелаем, с тем бы людей наших послали.

А понеже Вы упователно слышали, что в здешней стороне православной государь Ахмед-шах афганской подымается, которой и нарочных к нам своих послов присылал. По каковой присылке и по оказанной нам от него благости, мы и присягу учинили в том: ежели неприятель на нас наступит, то оной нам помогать будет, а буде неприятель над ним усилится, то б мы ему помочь подали. И тако по учинении сего ежели инаково поступить, то надобно быть богу лжецом...

Я Вас властительного братски прилежно прошу: какое бы у Вас известие ни было, о том к нам сообщать. О прочем же о всем Вам словесно донесет человек Ваш»⁹.

О росте антицинских настроений в Средней Азии и стремлении не допустить маньчжуро-китайские войска в свои города свидетельствуют и показания купцов г. Ходжента властям Оренбурга. «Народ их, — говорили они, — с крайним того чаянием находится и к тому войску (Ахмад-шаха. — Авт.), ежели б оно действительно поход возымело, приобщитца готовы»¹⁰.

В связи с приготовлениями Ахмад-шаха к войне с Цинской империей перед казахскими владельцами встал вопрос — какую занять позицию в надвигающихся событиях. В этой связи хан Среднего жуза Абулмамбет, Аблай и другие владетели решили созвать собрание представителей всех трех жузов. Батыр Кулсара в сентябре 1763 г. заявил, что вскоре он «обще с их владел-

дом Аблай-салтаном и призываетца в Туркестан к Абулмамбет-хану на совет: что будут ли они, Аблай-салтан и Кулсара, согласны объявленному хану Агаметию (Ахмад-шаху) помогать противу китайцов воевать»¹¹. Он предполагал, что на это собрание съедется около шести тысяч человек¹². К сожалению, мы не располагаем данными о ходе заседания этого собрания, но о приятых на нем решениях и позиции, занятой Аблаем, можно узнать из сообщений близкого к Аблаю человека — султана Уруса. Он сообщил русским чиновникам, что если между империей Дуррани и цинским Китаем начнется война, то казахи вступят в войну как союзники Ахмад-шаха¹³. Старшина Кулсара 21 января 1765 г. рассказал, что для организации похода против Цинской империи «от Аблай-салтана во все те места частые чинятся послышки»¹⁴.

Русское правительство также весьма интересовалось афгано-цинскими отношениями. Оно направило в Афганистан специального представителя капитана Богдана Асланова¹⁵, который пришел к выводу, что воевать с Цинской империей Ахмад-шах не собирается, так как ведет упорную и кровопролитную борьбу с сикхами. Он сообщал, что афганские войска совершили поход и разгромили Бадахшан, правитель которого Мир Султан-шах выдал кашгарских ходжей цинским властям в 1759 г.

Нам представляется, что Ахмад-шах и не намеревался воевать с Цинской империей, но стремился демонстрацией военных приготовлений к походу в Китай заставить цинское правительство отказаться от своих планов дальнейшего продвижения в Среднюю Азию. В этой сложной обстановке Аблай, не порывая связей с Цинами и не прекращая торговлю, тем не менее поддержал его и более того был одним из инициаторов и организаторов создания антицинской коалиции мусульманских народов Средней Азии во главе с афганским шахом Ахмадом. Попытка эта, хотя и не увенчалась успехом, свидетельст-

¹¹ Там же, л. 1—1 об.

¹² Там же, л. 2 об.

¹³ АВПР. Ф. Киргиз-кайсацкие дела. Оп. 122/2. 1762—1775. Д. 14, л. 198.

¹⁴ Там же, л. 210.

¹⁵ См.: Ганковский Ю. В. Миссия Богдана Асланова в Афганистан в 1764 году // Советское востоковедение. 1958, № 2.

⁹ АВПР. Ф. Киргиз-кайсацкие дела. Оп. 122/2. 1762—1775. Д. 14, л. 188—188 об.

¹⁰ АВПР. Ф. Афганские дела. Оп. 27/1. 1763—1766. Д. 1, л. 85 об.

вовала о росте антицинских настроений в Средней Азии и Казахстане и, возможно, оказала соответствующее воздействие на политику цинского правительства. Во всяком случае в дальнейшем о своих планах покорения Средней Азии оно не заявляло.

Завоевательные походы Аblaя в Киргизию и борьба с Кокандом

Непросто складывались отношения Старшего и Среднего казахских жузов со своими кочевыми соседями на юге — киргизами. Многовековое соседство родственных по происхождению, имеющих много общих черт в экономике, культуре, образе жизни народов, привело к довольно широким и разнообразным связям между ними.

Нередко в годы опустошительных нашествий чужеземных завоевателей эти народы объединялись и совместными усилиями отстаивали свои земли. Однако, как только опасность исчезала, между ними вновь вспыхивали столкновения. Так было и на этот раз. Как только угроза цинского вторжения миновала, между отдельными казахскими и киргизскими родоплеменными объединениями начались столкновения. Известно, что уже в 1759 г. султаны Среднего жуза Абулфиз и Ханбаба с довольно значительными силами вторглись на территорию Киргизии. Причиной военного конфликта, как сообщали казахи царским пограничным властям, было то, что киргизы «у них, киргиз-кайсаков, отгоняют лошадей и производят другие разные обиды и, чтоб их привести к себе в подданство или ради верности взять у них аманатов». Кроме того, киргизы препятствовали торговле казахом с Цинской империей и среднеазиатскими владениями¹.

Тогда же осложнились отношения с Кокандским бекством. В июне 1760 г. Абулмамбет писал Аblaю, что им нужно увидеться и решить вопрос «что чинить будет владение ево Абулмамета с кураминским народом, которой-де никаких нукуда для торгу караванов, тажкож

¹ Сапаралиев Д. Б. Из истории киргизско-казахских взаимоотношений (вторая половина XVIII в.) // Советский Киргизстан. Страницы истории и современность. Фрунзе, 1984. С. 154.

² Там же.

и никаких посланцев не пропускают, грабят и убивают и великий всегдашней разбой имеют, что унять их стало быть не можно»³.

В 1764—1765 гг. вновь отношения обострились. Как сообщал в Коллегию иностранных дел командующий на сибирских линиях И. И. Шпрингер 19 апреля 1765 г., казахский султан Абулфиз ходил с войском против Карабуты-бия, «откуда и прибыл благополучно и с собою завоеванного всего богатства и с пленными получил на двадцать тысяч»⁴.

Отдельные столкновения в середине 60-х гг. переросли в настоящую войну из-за бывших джунгарских кочевий в Семиречье, на которые претендовали обе стороны.

«Основной причиной большинства крупных столкновений того времени между киргизскими и казахскими феодалами, — указывают киргизские историки, — видимо, являлись попытки тех и других установить свое влияние в приграничных кочевьях с целью легкого обогащения за счет других. В этих столкновениях больше всего, естественно, страдали рядовые кочевники — как киргизы, так и казахи»⁵.

Башкирский старшина Шукур Абзанов 24 октября 1764 г., возвратившись из ставки Аblaя, сообщил, что «в нынешнем году киргиз-кайсаки Большой и Средней орды разных родов кочевья свои имели близ китайской границы, подле разоренной Калмыцкой земли, по речке Иле, и от троскратного киргизцами нападения... разбитые были, отчего пришли в крайнее разорение»⁶.

Хан Среднего жуза Абулмамбет отправил к Аblaю письмо с предложением совместного выступления «вооруженною рукою... на киргизов»⁷. Окончательное решение Аblaй принял после личной встречи и совещания с Абулмамбетом. Постановили предварительно известить о своем намерении командование цинских войск в

³ Курамой назывался район, находившийся по левому берегу р. Сырдарья между Ташкентом и Туркестаном. См.: Поездка Поспелова и Бурнашева в Ташкент в 1800 году // Вестник РГО. Ч. 1. Кн. 1. 1851. С. 53—54; Государственный архив Омской области. Ф. Военно-походная канцелярия. Оп. 1. Д. 121. Св. 88. Л. 249.

⁴ Казахско-русские отношения в XVI—XVIII ввекх. С. 680.

⁵ Взаимосвязи киргизского народа с народами России, Средней Азии и Казахстана (конец XVIII—XIX вв.). Фрунзе, 1985. С. 27.

⁶ Казахско-русские отношения в XVI—XVIII ввекх. С. 668.

⁷ АВПР. Ф. Киргиз-кайсацкие дела. Оп. 122/2. 1762—1775. Д. 14. Л. 263.

Синьзяне, чтобы не вызвать с их стороны подозрений. Предлогом для военного выступления послужил плохой прием гонцов Аблая. Старшина сванского рода Балдыбек разорвал в их присутствии письмо, в котором Аблай просил «не задерживать торговые караваны, не чинить всякие обиды и грабежи»⁸. В ответ на это Аблай в октябре 1765 г. двинул войска.

Многие старшины предлагали попытаться мирно решить с киргизами спорные вопросы и не начинать войны со столь сильным противником. Башкирский старшина Казаккул Казанбаев, возвратившись от Аблая 2 ноября 1765 г., в Троицке сообщил, что «многие киргиз-кайсаки не сего похода ево, Аблай-солтана, отвратить стараются, намерены вскоре послать из улусов солтанских вслед нарочных, уговорить ево, Аблая, к возвращению. Но в случае, когда он с пути возвратиться не похочет, в помощь ему пойдет брат ево, Даутбай-тархан»⁹.

Аблай принудил ряд киргизских родоправителей к миру, в залог чего взял от них аманатов. Башкиры К. Казанбаев и У. Азлаев, возвратившись из Среднего жуза 3 августа 1766 г., сообщили, что Аблай находится в кочевьях Старшего жуза вместе со своими сыновьями, и киргизский бий Карабута «ему, Аблай-солтану дал в аманаты сына своего родного... и сем семей со всем экипажем и скотом... причем и захваченных оными киргизами ево, Аблаева, владения киргисцов из плену возвратил»¹⁰.

В это время киргизы вели борьбу с кокандским правителем Ирданой-беком. Воспользовавшись этим, Аблай напал на кочевья киргизского феодала, фигурирующего в русских источниках под именем Балдыбека. По показаниям в Омске казахского старшины Уразмамента в октябре 1766 г. Аблай, нанеся поражение Карабуте, воспользовался уходом главных сил Балдыбека против Ирданы-бия, «захватил в плен оставших тут мужеска и женска пол больших и малолетних якобы до пяти сот человек»¹¹. Киргизский родоправитель спешно направил

⁸ АВПР. Ф. Киргиз-кайсакине дела. Оп. 122/2. 1762—1775. Д. 14. Л. 247.

⁹ Там же. Л. 263.

¹⁰ Там же. Л. 269—269 об.

¹¹ АВПР. Ф. Киргиз-кайсакине дела. Оп. 122/2. 1762—1775. Д. 14. Л. 263—262 об.

к Аблаю посольство с богатыми дарами просить мира. Предложение было принято¹².

Вскоре Аблай перенес военные действия против своего бывшего союзника — кокандского бека Ирданы. Причиной послужило стремление обеих сторон к господству над торговыми путями. Докладывая о подготовке Аблая к походу на Коканд, командующий сибирскими военными линиями генерал-поручик И. И. Шпрингер сообщал 16 ноября 1765 г. в Военную коллегию, что «збираетца, он, султан, со многими старшинами и войском на старшину — Ирдане-бека, поставляя ево, будто большие от них ево подвластные обиды, озорничества и препятствие следуемых из бухарских городов туда и к ним в улусы купецких корованов чинитца во отмщение птти войною»¹³. Аблай обратился с просьбой к царской администрации дать ему для войны с Кокандом пушки, но получил отказ¹⁴.

Заключив мир с киргизским феодалом Балдыбеком, Аблай направил к Ирдане посольство с предложением мира. Однако, как показал казахский старшина Уразмамента, правитель Коканда, «не склоняясь на то с теми ж посланцами на знак ополчения к войне, прислал к нему пять знамен с кольями и семь сабель»¹⁵. Аблай отправил на разведку своего приемного сына Бурю-султана во главе отряда из 300 воинов. Превосходящие силы кокандцев окружили отряд и взяли его в плен¹⁶. Аблай не смог выручить своих воинов. В его стане произошел разлад из-за дележа захваченной добычи.

Казахи позже рассказывали царским чиновникам, что Аблай не двинулся на выручку Буре-султану, так как «у него войска нисколько не осталось, затем, что он ис полученных от Балдыбека подарков бывшим с ним киргисцам ничего в награждение не дал, то они, почитая за огорчение, разобрав оставшуюся часть пленных, разыхались по своим улусам и оставили ево почти безлюдна»¹⁷. По другим сведениям, это было вызвано тем, что казахи опасались отрицательных последствий войны с

¹² Там же.

¹³ Там же. Л. 252.

¹⁴ Там же. Л. 252 об.

¹⁵ Там же. Л. 263 об.

¹⁶ Казахско-русские отношения в XVI—XVIII веках. С. 685.

¹⁷ АВПР. Ф. Киргиз-кайсакине дела. Оп. 122/2. 1762—1775. Д. 14. Л. 263 об.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

XVIII столетие, резко изменившее судьбы казахского и других народов Центральной Азии, было не только эпохой горьких невзгод, тяжких поражений, но и временем героических подвигов в борьбе с джунгарскими и другими завоевателями. Слабость государственной власти, неспособность и нежелание феодальной верхушки, занятая внутренними распрями, организовать защиту страны, побуждали наиболее энергичных, патристически настроенных представителей казахского народа организовывать отпор врагу. В борьбе с джунгарскими, а затем и маньчжуро-китайскими завоевателями выдвигается целая плеяда отважных батыров, искусных военачальников: Богембай, Кабанбай, Малайсары, Джаныбек, Байи, Исег, Байгозы, Джанатай, Уразумбет, Турсунбай и многие другие.

Среди прославленных батыров Аблай выделялся талантом организатора, дипломатическим искусством, предприимчивостью, в определенной мере историческим предвидением. Анализируя жизненный путь этого государственного деятеля, можно выделить несколько периодов. Первый — это время скитаний и борьбы за признание наследственных прав султана. Условно его можно датировать 20-ми гг. Затем началась его длительная борьба за верховную власть в ханстве, которой он фактически добился в конце 50-х — начале 60-х гг. «Аблай» — доносили в Коллегию иностранных дел 22 января 1759 г. А. И. Тевкелев и П. И. Рычков, — выше во всей Средней орде за главного владельца почитается...»¹.

¹ Казахско-русские отношения в XVI—XVIII веках, С. 582.

В этой борьбе, стремлении к неограниченной власти Аблай не гнушался ничем. Он сталкивал между собой роды и поколения, безжалостно уничтожал непокорных, пытался использовать в своих интересах связи с царским правительством и Цинской династией. Именно в эти годы он выдвигается в ряды наиболее активных сторонников борьбы за национальную независимость страны, за создание сильного централизованного казахского государства. Наконец, третий, последний период его жизни и деятельности можно датировать временем избрания его на ханский престол.

Аблай был сыном своего класса, интересы которого он отстаивал более энергично и умело, что и позволило ему занять ведущее положение среди других феодалов Среднего и Старшего жузов. В области внутренней политики он боролся против засаяла родоплеменных вождей, за создание единого централизованного государства конечно, под своей властью. «Эта сторона деятельности Аблая, — отмечал в свое время известный казахстанский историк М. П. Вяткин, — несомненно, заключала в себе прогрессивные моменты»². На непродолжительное время ему удалось упрочить государственную власть в Среднем жузе, однако, низкий уровень развития производительных сил, отсутствие прочных экономических связей между различными феодальными уделами, устойчивые родовые традиции тормозили процесс централизации власти. Невозможность вследствие особенностей кочевого образа жизни и других обстоятельств обложения населения постоянным налогом и регулярного сбора его не позволяла содержать аппарат управления и регулярную армию. Аблай добился власти благодаря аристократическому происхождению, поддержке обширного клана, личным достоинствам. Социальной опорой Аблая являлись по преимуществу батыры, та часть феодалов, которая выступала за единое сильное казахское государство.

Объективно положительную роль сыграл Аблай в защите казахов от внешних завоевателей, в организации освободительного движения против джунгарских и цинских завоевателей. Его дальновидность проявилась в том, что он одним из первых связал свою судьбу с Россией.

Негативные и даже реакционные черты во внутрен-

² Вяткин М. П. Батыр Срым. М.; Л., 1947. С. 167.

ней и внешней политике Аблая начинают отчетливо проявляться в конце 50-х — начале 60-х гг. Связано это с ухудшением внешнеполитического положения казахских ханств: Джунгарское ханство пало, Цинская империя изменяет тактику, добиваясь вассального подчинения казахских владельцев путем постепенного усиления влияния, поддержания посольских и торговых связей. В Средней Азии не затихают междоусобные войны. Внутри ханства положение Аблая в это время как никогда прочное. Его авторитет высок. В такой обстановке Аблай и поддерживавшие его феодалы становятся на путь военных захватов, совершая грабительские походы против населения Алтая, в Киргизию, Среднюю Азию, участвуя совместно с царскими властями в преследовании бегавших с Волги калмыков, жестоко расправляясь с недоброжелателями его политики рядовыми членами казахского общества.

Исходя из вышесказанного нельзя полностью согласиться с распространенной в советской историографии оценкой его взаимоотношений с Российской империей и цинским Китаем как политики «лабиринта»³. Внешнеполитический курс Аблая строился на реальных исторических посылках. Низкий уровень развития государственности, отсутствие регулярной армии делали абсолютно невозможной политику конфронтации с любой из этих сторон. События 1740—1741 гг., связанные с нападением Джунгарии, показали, что на помощь царского правительства казахам рассчитывать трудно. Вторжения цинских войск в приграничные районы Казахстана подтвердили это еще раз. В такой ситуации единственно возможной была политика поддержания нормальных межгосударственных отношений с обеими сторонами. Не последнюю роль при этом играли и расчеты Аблая выйти на рынки сибирских городов и завязать торговлю с Сындызаном, вернуть некогда захваченные джунгарами земли. Таким образом, только глубокое изучение всех исторических обстоятельств, в которых жил и действовал Аблай, может привести к правильной оценке его внешней и внутренней политики.

³ *Аноллова Н. Г.* Экономические и политические связи Казахстана с Россией в XVIII — начале XIX вв. С. 421.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Труды основоположников марксизма-ленинизма

Маркс К., Энгельс Ф. Святое семейство // *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. Т. 2.

Архивные фонды

- Архив внешней политики России. Фонд Афганские дела.
- Архив внешней политики России. Фонд Библиотека Азиатского департамента.
- Архив внешней политики России. Фонд Эмигрантские дела.
- Архив внешней политики России. Фонд Киргиз-кайсацкие дела.
- Архив внешней политики России. Фонд Сношения России с Китаем.
- Государственный архив Омской области. Фонд Военно-походная канцелярия командующего Отдельным Сибирским корпусом.
- Государственный архив Оренбургской области. Фонд Оренбургская губернская канцелярия.
- Центральный государственный архив древних актов. Фонд Правительствующий Сенат.
- Центральный государственный архив древних актов. Фонд Первый департамент Сената.
- Центральный государственный архив древних актов. Фонд Черепановская летопись.
- Отдел рукописей Государственной библиотеки им. В. И. Ленина. Ф. 273. Собрание К. А. Слячкова.
- Отдел редких книг и рукописей Центральной научной библиотеки АН КазССР. Фонд Жусупа Копеева. Т. 1—4.

Документы и материалы

- Архивные материалы о русско-джунгарских и китайских отношениях // *Ч. Ч. Валиханов*, Собр. соч. Алма-Ата, 1985. Т. 4.
- Вяткин М. П.* Материалы по истории Казахской ССР. Алма-Ата, 1948. Т. II, Ч. 2.
- Вяткин М.* «Сказки» XVIII века как источник для истории Казахстана // *Проблемы источниковедения*. М.; Л., 1940.

Добротинский А. И. Материалы по истории России. Оренбург, 1900. Т. 1.

Казахско-русские отношения в XVI—XVIII ввек. (Сборник документов и материалов). Алма-Ата, 1961.

Казахско-русские отношения в XVIII—XIX ввек. (Сборник документов и материалов). Алма-Ата, 1964.

Материалы по истории казахских ханств XV—XVIII ввек. (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алма-Ата, 1969.

Памятники сибирской истории XVIII века. Кн. 2. 1713—1724 гг. СПб., 1885.

Поездка Постелова и Буриашева в Ташкент в 1800 году: С приключениями Я. В. Ханькова // Вестник РГО. Ч. 1. Кн. 1. 1851.

Потанин Г. Н. Материалы для истории Сибири // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Кн. 2. 1866.

Рычков Н. П. Дневные записки путешествия капитана Н. Рычкова в Киргиз-кайсацкие степи в 1771 году. СПб., 1772.

Да Цин Гаоцзун Чуньхуанди шилу (Правдивые записки о делах императора Гаоцзуна Чуньхуанди великой династии Цин). Токио, 1937.

Литература

Алдибекова Н. А., Моисеев В. А. Джунгарское ханство в период правления Ламы-Доржи (1750—1752) // Семнадцатая научная конференция «Общество и государство в Китае»: Тезисы докладов. М., 1986. Ч. II.

Алтынсарин И. Собр. соч. Алма-Ата, 1975. Т. 1.

Аполлова Н. Г. Особенности возникновения и развития городов Оренбургского края в XVIII в. // Города феодальной России. М., 1966.

Аполлова Н. Г. Присоединение Казахстана к России в 30-х гг. XVIII века. Алма-Ата, 1948.

Аполлова Н. Г. Экономические и политические связи Казахстана с Россией в XVIII — начале XIX в. М., 1960.

Афанасьев Ю. Прошлое и мы // Коммунист. 1985. № 4.

Байбулатов Б. Заметки по истории и этнографии киргиз. Семипалатинск, 1900. В. В. Баргольд — туркестанские друзья, ученики и почитатели. Ташкент, 1927.

Баргольд В. В. История тюркско-монгольских народов // Соч. М., 1968. Т. V.

Басин В. Я. Некоторые аспекты политики России в Казахстане в конце 40-х — начале 50-х годов XVIII века // Известия АН КазССР. Серия общ. наук. 1966. № 5.

Басин В. Я. О взаимоотношениях царской администрации с казахскими владетелями в 40-х гг. XVIII века // Известия АН КазССР. Серия общ. наук. 1967. № 3.

Басин В. Я. О сущности и формах взаимоотношений царской России и Казахстана в XVIII в. // Известия АН КазССР. Серия общ. наук. 1968. № 5.

Басин В. Я. Политика России в Младшем и Среднем жузах в конце 50-х и 60-х годах XVIII века // Известия АН КазССР. Серия общ. наук. 1965.

Басин В. Я. Россия и казахские ханства в XVI—XVIII вв. Алма-Ата, 1971.

Батраков В. С. Хозяйственные связи кочевых народов с Россией, Средней Азии и Китаем. Ташкент, 1950.

Бекмаханов Е. К вопросу о социальной природе батыров (XIX в.) // Вестник Академии наук Казахской ССР. 1947. № 8.

Бекмаханов Е. Б. К истории взаимоотношений Казахстана со среднеазиатскими ханствами // Большевик Казахстана. 1947. № 5.

Бекмаханов Е. Б. Присоединение Казахстана к России. М., 1967.

Бернштам А. Н. Из истории международных и военных отношений киргизского народа // Известия Киргизского филиала Академии наук СССР. Вып. 1. 1945.

Бичурин Н. Я. (О. Иакинф) Историческое обозрение обычаев, или калмыков с XV столетия до настоящего времени. СПб., 1834.

Валиханов Ч. Ч. Собр. соч. В пяти томах. Алма-Ата, 1985.

Взаимосвязи киргизского народа с народами России, Средней Азии и Казахстана (конец XVIII—XIX в.). Фрунзе, 1985.

Витевский В. И. И. Неплюев и Оренбургский край в прежнем его составе до 1758 г. Казань, 1889—1896.

Вяткин М. П. Батыр Срым. М.; Л., 1947.

Вяткин М. Казахское общество в середине XVIII века // Известия Казахского филиала АН СССР. Серия историческая. 1940. Вып. 1.

Вяткин М. Очерки по истории Казахской ССР. Л., 1941. Т. 1.

Ганковский Ю. В. Империя Дуррани. М., 1958.

Ганковский Ю. В. Миссия Богдана Асланова в Афганистан в 1764 году // Советское востоковедение. 1958. № 2.

Гуревич Б. П. Международные отношения в Центральной Азии в XVII — первой половине XIX в. М., 1983.

Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. М.; Л., 1946. Т. 1.

Думан Л. И. Традиции во внешней политике Китая // Роль традиций в истории и культуре Китая. М., 1972.

Евсеев И. И. Кочевники: Историческая трилогия. Алма-Ата, 1986. Кн. 1—3.

Зималов С. З. Общественный строй казаков первой половины XIX в. Алма-Ата, 1968.

Зиманов С. З. Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX ввек. Алма-Ата, 1960.

Златкин И. Я. История Джунгарского ханства (1635—1758). М., 1983.

Из истории Казахстана XVIII в. // Красный архив. 1938. № 2.

Исмаилов Е. Аканы. Алма-Ата, 1967.

История казахской литературы: Дореволюционный период. Алма-Ата, 1979. Т. 2.

История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. Алма-Ата, 1979. Т. 2—3.

История народов Узбекистана. Ташкент, 1947.

Касымбаев Ж. К. Под надежную защиту России. Алма-Ата, 1986.

Китай: традиции и современность. М., 1976.

Кузнецов В. С. Амурская империя. Новосибирск, 1981.

Кузнецов В. С. Цинская империя на рубежах Центральной Азии (вторая половина XVIII — первая половина XIX в.). Новосибирск, 1983.

Левшин А. И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. СПб., 1832. Ч. 1—3.

Мизауин М. Кобыз и копые. Алма-Ата, 1970.

- Мартынов А. С. Значение приезда послов в императорском Китае // Народы Азии и Африки. 1979. № 1.
- Масинов Э. А. Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР. Алма-Ата, 1966.
- Моисеев В. А. Дело Шопо-Лузана // Четырнадцатая научная конференция «Общество и государство в Китае»: Тезисы и доклады. М., 1983. Ч. 2.
- Моисеев В. А. К вопросу об обрато-казахских отношениях в 30—40-х гг. XVIII в. // Казахстан, Средняя и Центральная Азия в XVI—XVIII вв. Алма-Ата, 1983.
- Моисеев В. А. Русские архивные материалы о положении Джунгарского ханства в 1745—1749 гг. // Пятнадцатая научная конференция «Общество и государство в Китае»: Тезисы докладов. М., 1984. Ч. 2.
- Моисеев В. А. Степной самозванец // Простор. 1984. № 6.
- Моисеев В. А. Цинская империя и народы Саяно-Алтая в XVIII в. М., 1983.
- Муканов М. С. Этнический состав и расселение казахов Среднего жуза. Алма-Ата, 1974.
- Масинов В. С. Империя Цин и Русское государство в XVII веке. М., 1980 // Навски вместе: К 250-летию добровольного присоединения Казахстана к России. Алма-Ата, 1982.
- Очерки истории Калмыцкой АССР: Двохтыбрянский период. М., 1967.
- Плякшинов Г. В. К вопросу о роли личности в истории // Избранные философские произведения. Т. II. М., 1956.
- Румянцев П. П. Киргизский народ в прошлом и настоящем. Сиб., 1910.
- Рычков П. И. История Оренбургской губернии // Сочинения и переводы к пользе и увеселению служащих. Сиб., 1759.
- Рычков П. И. История Оренбургская. Сиб., 1896.
- Рычков П. И. Топография Оренбургской губернии. Оренбург, 1887.
- Сабирханов А. Из истории казахско-русских посольских отношений во второй половине XVIII века // Известия АН КазССР. Серия общ. наук. 1965. № 2.
- Сабирханов А. Некоторые вопросы формирования этнической территории казахского народа (XVIII в.) // Вестник АН КазССР. 1977. № 3.
- Сапаралиев Д. Зарождение дружественных взаимоотношений киргизов с народами Средней Азии, Казахстана и России // История и современность. Фрунзе, 1982.
- Сапаралиев Д. Б. Из истории киргизско-казахских взаимоотношений (вторая половина XVIII в.) // Советский Киргизстан: страницы истории и современность. Фрунзе, 1984.
- Сабвакасов Г. С., Шалкенов У. X. Вопреки исторической правде // Вестник АН КазССР. 1983. № 4.
- Смирнова Н. С. Казахские певцы XVIII века — акыны и жырау // Краткие сообщения Института востоковедения АН СССР. 1952. Т. IV.
- Сулейменов Б. С., Басин В. Я. Казахстан в составе России в XVIII — начале XX века. Алма-Ата, 1981.
- Сулейменов Р. Б. Внешнеполитические связи Казахстана XVI—XVIII вв. в советской историографии // Казахстан, Средняя и Центральная Азия в XVI—XVIII вв. Алма-Ата, 1983.
- Сулейменов Р. Б., Моисеев В. А. Против извращений истории Казахстана // Вестник АН КазССР. 1984. № 4.
- Тимченко С. В. О характере казахско-командских отношений в 50—60 гг. XVIII в. // Известия АН КазССР. Серия общ. наук. 1986. № 4.
- Хафизова К. Ш. Из истории казахско-китайских отношений в 60-х годах XVIII в. («Уртинское дело») // Восьмая научная конференция «Общество и государство в Китае»: Тезисы и доклады. М., 1977. Ч. 1.
- Хафизова К. Ш. К характеристике полетата цинского Китая в отношении казахов / вторая пол. XVIII в. // Пятая научная конференция «Общество и государство в Китае»: Тезисы и доклады. М., 1974. Ч. 2.
- Хафизова К. Ш. О некоторых методах цинской дипломатии в XVIII в. // Шестая научная конференция «Общество и государство в Китае»: Тезисы и доклады. М., 1975. Ч. 1.
- Арылов С. С. Школа гражданственности: об идейно-воспитательной роли исторических знаний // Правда. 1981. 4 сентября.
- Чернышев А. И. К характеристике административного управления в Джунгарском ханстве // Четырнадцатая научная конференция «Общество и государство в Китае»: Тезисы и доклады. М., 1983. Ч. 2.
- Чехович О. Д. О некоторых вопросах истории Средней Азии XVIII—XIX вв. // Вопросы истории. 1956. № 3.
- Чалиндоржиев Ш. Б. Взаимоотношения Монголии и Средней Азии в XVII—XVIII вв. М., 1979.
- Шайков С. С. Рабство в Сибири // Дело. 1869. № 3.
- Шоиняев Т. Ж. Добровольное вхождение казахских земель в состав России. Алма-Ата, 1982.
- Мирзахан А. Хасак изу инсон Кабанбай (Герой казахского народа Кабанбай) // Сындызия лиши жаныу (Исторические деятели Сындызия). Урумчи, 1984.
- Сындызия дичой кой узуго вейда (Сындызия и внутренние регионы родины). Пекин, 1980.
- Су Бэйхай, Шао дуй Чжунго хасак изу чжунчжан дун диньлюе (Агрессия царской России против Среднего жуза казахов Китая) // Сындызия даске сюебао. 1983. № 2.
- Ша э цинь Хуа ши (История агрессии царской России в Китае) // Пекин, 1981.
- Хэ Дяодао, Шофан бэйчен. (Полное описание северных областей). Пекин, 1881.